

palócföld

TÁRSADALOMPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 1989/6-XXIII.

HELYISMERET

Utolsó Ész. Váralmás.

Lehulltak már a gesztenyék -
Almát, diót se látni rég...
A boros fücs-gyökér alatt
Borong a bajdossó patak.

Amott egy égi-sárga folt -
Tegnap még dúis az lombja volt -
A cinterem gyepere hullt
Eszárat emlek. Ő a múlt!

A falu -, mint a temető;
Csudra nekem egyre nő -
Már a fenyők hegyére rag -
Megtájklik a fekete ág.

Szél rebben át a Vár alatt
Keresse a kihült Magyarat,
Fedik rejtetető kődok.
Megyek. Már többet nem jövök.

Fünte József

A Nógrád Megyei Tanács VB
művelődési osztályának lapja.

FŐSZERKESZTŐ:

Pál József

A SZERKESZTŐSÉG TAGJAI:

Dr. Bacskó Piroska

Csemniczky Zoltán

Dr. Kovács Anna

Kovács Éva

Kőrössi P. József

Németh János István

Zsibói Béla főszerk.-b.

Szerkesztőség: 3100 Salgótarján,
Tanácsköztársaság tér 1.
Telefon: 10-244/189, 14-386
Levélcím: 3101 Salgótarján, 1.
Pf.: 270.

Kiadja: a Nógrád Megyei Lapkiadó
Vállalat. Felelős kiadó:
Bálint Tamás igazgató.

Készült: a Nógrád Megyei Nyomda-
ipari Vállalat salgótarjáni telepén.
8,4 (A/5) ív terjedelemben.
F. v.: *Kelemen Gábor* igazgató.
89.54716 N. S.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Andrassew Iván író (Tahitótfalu);
Balázs Attila író (Jugoszlávia); *End-
rődi Szabó Ernő* költő (Budapest);
Ferdinandy György író (Pucerto Rico);
Finta József építészmérnök (Budapest);
Garamvölgyi Antal jogász (Salgótar-
ján); *Géczi János* író, költő (Veszprém);
Gosztonyi Péter történész (Ke-
let-Európa Könyvtár igazgatója,
Svájc); *Handó Péter* költő (Salgótar-
ján); *Hidasi Antal* költő (Salgótar-
ján); *Mezey László* irodalom-
történész (Budapest); *N. László End-
re* író, muzeológus (Barcs); *Penderik
Tamás* költő (Salgótarján); *Szabó Pé-
ter* történész (Budapest); *Tandori
Dezso* író, költő (Budapest); *Zsibói
Béla* író (a Palócföld főszerkesztő-he-
lyettese, Kisterenye).

*

E számunk illusztrációs anyagát
Finta József kiállításából válogattuk
(Balassi Bálint Megyei Könyvtár, Sal-
gótarján). A borító II.: *Finta József*
versének fakszimiléje.

*

Helyreigazítás: Előző számunkban
tévesen jelent meg *Kis Zoltán* neve az
E számunk szerzői című rovatunkban.
Kérésének eleget téve, helyesen: *Kis
Zoltán író*. Olvasóink és szerzőnk el-
nézését kérjük.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a posta
hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII.,
Lehel út 10/a — 1900 — közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR
2153—96 162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 25 Ft, előfizetési díj fél évre 75
Ft, egy évre 150 Ft. Megjelenik kéthavonta. Kéziratokat és rajzokat nem őrzünk meg
és nem küldünk vissza. ISSN: 0555-8867. Index: 25-925.

Erdélyiséggel együtt születtem 1935-ben, Kolozsvárott. A Farkas utcában laktunk, a késő barokk, boltíves-gyönyörű „tanári” házak egyikében – lévén Apám akkor a szemközti református kollégium magyar–latin szakos tanára. Életem első hat évét éltem meg ott – a hársfák árnyékában, a hatalmas, zömök testű gótikus templom szomszédságában, s a Bethlenbástya közelében. '41-ben Nagyváradra költöztünk, '44 kora őszen pedig Budapestre menekültünk. Immáron tehát 45 éve lakom Budapesten, amelyet nagyon szeretek s építek, alakítok is néhány évtizede.

S mégis, 45 év után is, erdélyinek érzem s vallom magam, kilencévesen eljövén onnan, a „Királybágon túl” hagytam a Hazámat, az Otthonomat.

'56 óta rendszeresen hazajárok, hiszen rokonságom fele – testvérem, nagynéném, unokatestvércim – maradtak s élnek ott. Rajtuk, szeretteimen kívül Kolozsvár s négy falu emléke – és jelene – húz oda vissza, Váralmásé, Sztánáé, Középlaké és Magyarbikalé, mindegyik Kalotaszeg része. Váralmás maga a gyermekkorom: esperes nagyapám parókiája – a cintere, s a kert óriási gesztenyefái, a Ropó-hegy sötét fenyvese, a titokzatos vár, a kert végében folydogáló kicsi patak, és a lomha és félelmetes fekete bivalyok húzta szénásszekerek s a csordák esti hazajövetele. Sztána és Középlak már a „felnőtt”-nyaralások nyugalma – Árpád bátyám szerető, s vendégváró Otthona –, hatalmas séták és csodálatos pihenések emléke – s persze fájdalmas eltávozásoké, búcsúzásoké is.

Mostanság Bikalra járok Miklós Öcsémhez – a bikali paphoz. Várom a májusokat s az októbereket, hogy láthassam Őket (ez idő tájt szoktam hazalátogatni) s lássam ezt a kedves, szép fekvésű falut, amely anakronisztikus belenyugvással – beleroskadással őrzi – materiális és szellemi értelemben is – önmaga múltját. Fogó falu: – immáron iskola nélkül – használatlanságukba beleroppanó házakkal és csűrökkel – szép és büszke gótikus templommal – a korhadó kopjafákat őrző temetővel.

Gyermekkorom óta rajzoló – s efféle pályát is szerettem volna választani magamnak – csupán Apám unszolására lettem építészé. Az egyetem elvégzését követő három évtized jócskán átnevelt mérnökké – ám a firkálgatást mégsem hagytam abba. Időm persze alig van az efféle „szórakozásra” – inkább csak az évenkénti egy-két heti szabadság s az utazgatások ideje adja meg nekem a kikapcsolódás illetén örömét: – utcegek alatt rögzíteni, „képletezni” önmagam számára a látvány, az élmény reprodukálhatatlan pillanatát. Sok efféle rajzom van Európa különféle tájairól, Görögországból, Olaszországból, a jugoszláv tengerpartról, Franciaországból, Máltáról, Rhodosról – s Erdélyből is: Magyarbikalról leginkább.

Sobasem gondoltam arra, hogy erdélyi – s bikali – képeim, rajzolásim mániám kiélésének egyszerű szerepén túl – súlyosabb, felelősségteljesebb, dokumentatív feladatot is magukra kell vállaljanak. Ha tudom – szebbre, s másra rajzolom őket.

Budapest, 1989. szeptember 26.

Finta József

A rajztoll üzenete

Hölgyeim és uraim. Megindító ercű ez a tisztesség, hogy Finta József kiállításának megnyitóján szólhatok.

Szólhatok egy olyan művésztől, akihez még csak a szó, baráti szót hozó ismeretsége sem fűz, csupán az köt hozzá, amit megtekinthettem: a grafikái.

Ha jól belegendolok, azonban, rá kell jönnöm, hogy tévedek. Finta Józsefet tulajdonképpen ismertem, mert intellektuálisan használtam őt, magát. Olyan csatornákon át ismerem, amelyek mindennapi szellemi létezésemhez szükségesek: itt körben czek a falak, a tárlók, a könyvek háza és mindaz ami ebben az épületben, a Balassi Bálint könyvtárban, értem van – mert nekem tervezte. És köszönet érte.

És, ha még jobban belegendolok, akkor most már grafikái nyomán, amelyekkel nekem üzen, még mélyebben is ismerni vélem. Szándékosan használok az egyes szám első személyt, hisz Finta József olyan művész-mintára emlékeztet, akit személyesen ismerni és személyesen tudni, életem egyik szerencséje volt.

Kós Károly tanár úrra gondolok, az építészre és a képzőművészre.

Zárójelben: az irodalom művese és a kutató, a tudományos Kós Károly most nem vonható ide.

De, hogy folytassam, és hogy a korábbi analógia teljessé legyen, ismerni vélem Finta Józsefet úgy is, hogy a táj, a földrajzi környezet vonzásában élő Kós Károly, választott, szűkebb pátriája, a kalotaszegi Sztána és Finta József Kalotaszegi is egymásra felel, egymásra rímel.

Kettős kapocs ez, amely az építész-képzőművész és a táj azonosságából ered, illetve abból a tájból fogantatik, amely nekem is személyesen majdnem-szülőföldem.

És most már gondolom, érthetőbb az a korábban emlegetett tisztos megilletődöttségem és a továbbiakban hölgyeim és uraim, ne várjanak tőlem pártatlanságot, elfogódottság nélkül való szót.

És ne várjanak még azért sem, mert ott, Erdélyben és Kalotaszegen, a mindennapi fenyegetettség közepette nem tudhatom nem végső üzenet-e az, amely Finta József lapjairól szól hozzánk. Ha tehát, az ott élő nemzet-törődékünk léte, vagy nem léte felé tágítom aggódásom körét, akkor megérthetik, és úgy vélem osztoznak is velem elfogódottságomban – bár elfogódottság, megindultság és egyáltalán bármiféle szó, mennyire gyöngye, sérülékeny és törékeny a ránk gyalogló vasszerkezetek, tankok, vagy bulldózerek ellenében. Bennünk van a féltő felkiáltás rémülete: mi lesz? Mi lesz az ERDÉLYI magyarsággal és nem a populációra gondolok most első-sorban, hanem arra az erdélyi szellemiségre, amely évezredek súlyával meghatározója volt mai magyar kultúránknak is, és amely nem hiányozhat Európa szellemi történetéből, illetve a mi annyira óhajtott és egyre inkább óhajtott európaiságunkból sem.

Ebben a súlyos veszélyeztetettségben, Finta József grafikái mégis reményt nyújtanak.

E fragilis, gyöngéd papírlapok rajzainak zártsága, tömörsége, egyedülvaló tömörszerűsége lehet ugyan komor, én mégsem így látom. És nem így látom akkor sem, ha tudatom azt sugallja, hogy ez a mai nap, vagy a holnapi, vagy a holnaputáni, esetleg Kalotaszeg fizikai pusztulásának előestéje lehet. Hitem, bizakodásom csak arra alapozom, amit látok, és amit Kalotaszeg népéről tudok.

Hétköznapi épületei sorakoznak Finta József lapjain és ott van az ünnep, a lélek ünnepének épülete is a templom, és ez már maga a történelem, a századok jelenvalósága. De igazunk bizonyosságát, a történelem jelenvalóságát bizonyítandó a lapokon megjelennek a kopjafák finom rajzolatai és az időben sorjázó nemzedékek nyughelye is, a temető. A művészetben jól tudjuk, semmi sem azonos önmagával. Finta József rajzai sem azonosak az épületek, a ház, a templom, a csűr puszta ábrázolásával. Nem lehet azonos, hisz más, érzelmi, értelmi telítettségükkel új jelentést hordoznak. És a táj is, az utca, az udvar, a kert, a temető, vagy kár a szelíd domboldal, sajátossá válik. – Tudjuk egyébként, egy táj éppen attól lesz specifikussá, hogy azt az ember berendezi, saját képére-létére formálja, emberivé teszi, önmaga lenyomatát nyújtja általa, és ennek az egyedüliségnek, az összetéveszthetetlenségnek – végül is – a *kalotaszegiségnek* a láttatásában nyilatkozik meg a rajzoltos művészet.

Tornác a házon, tornác a templomon: – a tájon messzetekintő, emberi igény jelképeképpen. És erre felelnek a magasból a négyszögletű templomtorny erkélye fölött a négy égtáj fele figyelő *fiatornyok*, a jellegzetesen erdélyi gótikának ezek az egyedülálló építményei. És lennebb a templom tömör támpillérei, amint a gótikus falakat támogatják olyan makacs biztonsággal, akár, ha azt Ady kálvinista nyakú, dacosan szép népe tenné évszázados konok-határozottsággal. Egyébként is tömörszerűségében olyan ez az építmény, hogy felesleges is ráírni: Erős várunk nekünk az Isten – illetve – maga a hit. Mert valóban vár az és menedék. Ma is. De itt van a büszke homlokzatú kalotaszegi ház és az is a benne lakozó embert mintázza: mindenkor felemelt homlokával, tiszta gondolkodásával: etnikailag is sudár és szijas felépítésű, méltóságos, egyenes tartású fajta ez. Aztán még az egyszerűségében tömör bikali kapu, a súlyosan összeácsolt kapuzárával és szemöldökkel, mely szigorúan vigyázza a belépőt, s tekint a távozóra: alantas szándékkal ne lépje át senki küszöbét, de rossz hírért se keltse senki, ki távozik innen. S az erkölcsi mihez tartásnak, csak amolyan emlékeztetőül az odafaragott emberi jegyek is a félfákon: az örök érvényű életfa, vagy a napkorong képe.

És mindez nem lenne biztató jelzés, ha Finta József rajzos lapjaira ilyen részletességgel tekintünk?

Jéghegyek ezek: nyugodalmas egytizednyi látszik belőlük, kilenctized lenn van a mélyben. Jéghegyek, a jéghegyek igazságának súlyosságával: hasonló Finta József bikali templomtornyához, amint az, a völgy szelíd lombkoronája közül kiemelkedik. És mi az, ami nem látható? Csak az, ami alant van, s mindeddig megtartott, mint gyökér a fát, e történelem látogatta földön. – Kevesen tudják, hogy a mai Kalotaszeg csak utolsó keleti maradványa annak a Kalota nevű területnek, amely a középkorban a Berettyótól a Scbes-Körös forrásvidékéig viselte ezt a nevet. Bihari részeit még a XVI.

században is Közép- és Kiskalota néven ismerjük, ősi katolikus vidék, mely majd a reformáció századaiban változtatja meg, majdnem egyöntetűen és gyökeresen hitét: – Erdély talán egyik legszilárdabb protestáns közösségét alkotva mindmáig.

Napjainkban Kalotaszeg már csak Kolozs megye nyugati csücske: Bihar, azaz Nagyvárad felé eső terület. Pontosabban a Királyhágótól keletre, a Nagyváradról Erdélybe, Kolozsvárra vezető útvonalat szegélyező vidék.

A mai Kalotaszeg törzse az Alszeg, illetve a Körös és a Felszeg, vagyis az Almás- és a Kapus-patak vízvidékeinek területe. De népviselet, nyelv és szokások nyomán idesorolhatóak a Kis-Szamos mellékvizeinek völgyei is. E történelemlátta és történelemlátogatta terület még Zsigmond királyunk idejéből, urának ismerte a Bánffyknak azt az ágát, akik innen, tőlünk, a Felvidékről Losonciaknak is nevezettek.

De látta a féktelen természetű Báthory Gábor fejedelmet Sebesvárott, aki ide szökött el felbomló seregétől, hogy majd Váradon orgyilkosok végezzenek vele és méltóképpen. Voltak Zápolyák, volt Corvin János, majd szintén a felvidéki Balassák is voltak birtokosai Kalotaszegnek, illetőleg a vidék másik várának Almásnak. Váralmásról ma is jól látható az egykori vár egyetlen hatalmas, csonka tornya, üzenetét Finta József is magával hozta. Természetesen, nem hozhatta magával Kalotaszeg legkorábbi emlékeinek még romrajzait sem, hisz a patakvölgyekben végigpusztító mongol–tatár hordák, az 1241–42-ik csztendőben porig égettek, taroltak itt mindent, hogy majd Kalota népe újra kezdhesse azt, mit a föld színéről építkezve kezdenie kell – már, azoknak, akik még életben maradtak.

És ha napjainkra gondolunk, sem lehet tanulság nélkül való, és tragikusan, de vigaszt sugalló is, a nép, pusztítást, pusztulásokat túlélő macacssága. Csak zárójelben idézném Finta József egyik rajzát: melyen a mai falusi út sáros testét mintha volt lovasok robogó özöne tiporta volna meg, mintha vadul száguldó mongol–tatár lovak patái törték volna sebesre a kalotaszegi utca hátát. Késői reminiszencia lenne, a művészi tudattalan ráemlékezése?

Végül is, hogy Finta József rajzait nézegetve még világosabbá tegyem miként is értem én azt a bizonyos dolgot a jéghegygel, amelyet reményt nyújtónak is vélek, tudós könyvet hívok segítségül, s idemásolom bizonyításoképpen, éppen a magyarbikali templomról írottakat: „Ez a legrégebbi azok közül, amelyekre Kalotaszegről okleveles építési adatok maradtak. IX. Bonifácus pápa 1400-ban engedélyt adott Tamásfalvi Illyés fia Gergelynek, a későbbi Vitéz család őseinek, hogy Bikalon, mely addig a hunyadi Szent Erzsébet egyházhhoz tartozott, önálló egyházat alapíthasson és templomot építhessen. A templom aztán hamar felépült. Híres szép, régi fatornyának kisebbített mását Budapesten a Néprajzi Múzeumban őrzik. . . Mennyezetfestményének egy része a gyalui Asztalos János műve 1697-ből, a többi a kolozsvári Mulingok munkája a XVIII. század második feléből. Cinteremkertje, kopjafás síremlékeivel az ország egyik lehangulatósabb temetőhelye...” – Ez az, mi a kilenczted részhez tartoznék, és lenn van a mélyben, s mi egyben hatalmasabb az egytizednél, mi látszó és annak *megtartója* is, múltbéli és jelen való pusztító megpróbáltatások sorozatában. És reményt-nyújtó. – Így értelmezem Ady zsoltosmász szavait is a Kalota partján: „Biztosság, nyár, szépség és nyugalom”. Így értelmezem, ilyen súlyosan a rajztoll üzenetét Finta József lapjain. Mert, minden lap egy-egy üzenet: még megvagyunk. Üzennek a házak, üzen a táj és

üzennek az emberek. De ez üzenetekben ott a csak azért is megmaradásának ígérete, az emberi méltóság és a múlt erősségének jegyében fogadó biztatás: ilyen a jéghegyek súlyos igazsága. – Hisz nézzük csak a kalotaszegi gyöngc, ám makacs televízióantennákat, az értelem ösztövére gereblyéit. Róluk is tudósít Finta József.

Minden hivatalos tiltás és tiltások ellenére protestáló indulatukban, fáradhatatlanul újra és újra kilométernyi távolságokra felkapaszkodnak a dombok hátára, hogy az *adásárnyékos* völgyekbe – s melyik nem az ott – szintén kilométer hosszúságú zsinórvezetékken levigyék maguk közé és maguknak a magyar hangot, a magyar szót és a magyar képet. – Mert mind nyugat fele, erre felénk, Magyarországra felé fordulnak azok az antennák.

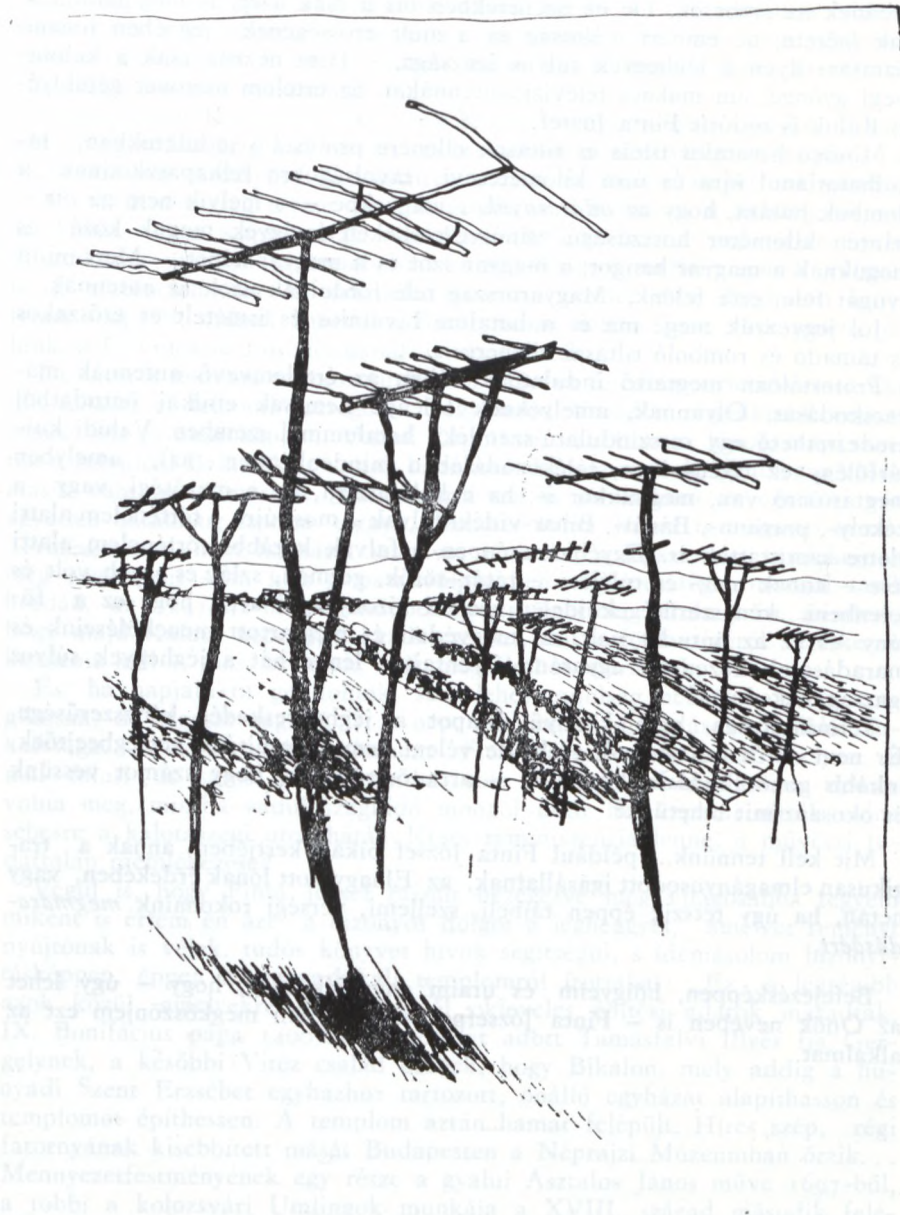
Jól jegyezzük meg: ma és a hatalom hivatalos és ismételt és erőszakos és támadó és romboló tiltásai ellenére is. . .

Protestálóan megtartó indulatnak vélem az értelemvevő antennák macskodását. Olyannak, amelyeknek fölénye nemcsak etnikai öntudatból eredeztethető egy rosszindulatú-szándékú hatalommal szemben. Valódi kultúrfőlény ez (igényeiben, tájékozódásában mindenképpen az), amelyben megtartóerő van, még akkor is, ha e kalotaszegi, de a mezőségi, vagy a székely-, partium-, Bánát-, Bihar-vidéki falvak – most újra – történelem alatti életre szorítottak is. Egyébként éppen e falvak korábbi történelem alatti léte – annak meg- és túlélése – tatár-török, germán, szláv és egyéb volt és jelenbeni kényszerűségek idején szolgál bizonyosságul arra, hogy ez a főlény és ez az öntudat volt, mi megvédett és megtartott meneküléseink és maradásaink közepette egyaránt: ilyenfajta lenne hát a jéghegyek súlyos igazságának dolga!

Természetesen, nem könnyű állapot a jéghegyeskedés kényszerűsége. És nem derűs tudósítások ezek, de vélem nem is lesújtóan kétségbeejtőek, inkább gondolkodásra késztetők – arra ösztönzőek, hogy számot vessünk és okosan: mit tehetünk?

Mit kell tennünk... például Finta József bikali kertjében, annak a tragikusan elmagányosodott igásállatnak, az Elhagyatott lónak érdekében, vagy netán, ha úgy tetszik éppen tájbéli, szellemi, vérségi rokonaink *megmaradásáért*.

Befejezésképpen, hölgyeim és uraim engedjék meg, hogy – úgy lehet az Önök nevében is – Finta Józsefnek személyesen megköszönjem ezt az alkalmat.

1. A TALLER A B KAU JEGYEN

How To Play Blues Piano

Akarnék adni valamit valakinek úgy szilvesztereste, hogy átmegyünk; És, mert semmi produkció nem néz ki belőlem, például, hogy leüljek „A zongorához” – jobb is! –, marad minden egyéb lehetőség, a kész Termékké. Például a srácnak – vagy nekik, én nem tudom – egy Kotta. Kották közt válogatok, így bukkan elő ez a *Blues Piano*. Az életben nem használtam; és milyen boldog voltam, hogy meglett.

Így a dolgok, még csak azt sem mondhatom, így múlnak el a dolgok, el Se múlnak még csak. Ha most hirtelen kifordítana valami, ahogy Egy zsebet, kifordítani azt a nem-tudom-mit, ami így kifordítható, Kifordítható-és-akkor-vége, ha most ez történne, magam se mondhatok Mást, mennyi lehetőség veszne el, hány variáció, s ebben benne Van akár, hogy leülök csak úgy a Round Pond környékén a Kensington

Gardens egyik fája alatt, vagy a libafos felett lengedező hideg Szél mókusszar-hurka-ívben meglendíti sálam, aztán húsz percet Gyalogolok a South Kensington-Kensington, Kensington, ha már Kensington! és az egész mindenséggel így van, hát mivel nem? –, a Metróállomás felé a kitéglázott föld alatti folyosón, és mintha Kivégzéshez szólna a papírtálcás szaxofon és gitár, kopogó

Léptek közt, gyérségben, ily fényben, ennyi változat a legrútabb Is ér annyit, mint hogy nyessz-és-nyikk, vége, vagy benézniék A kandalló lángjai közé, egy admirális mellképe alá, süppedő Szőnyegeken járhatnék elkötelezetlenül boltnyitás előtt, és A szomszéd kirakatban, *display*, ott világítana az itthoni két Ablakunk sárgán a reklámnaptár lepedőnyi sötétvilágában; vagy ha

Egyszerűen mit se tudnék, vagy nekiveselkednék, egy kis blues Pianót tanulni, mégis, hogyan játsszák: mert én – ki ne nyúljon Lábamnál az süppeteg szőnyeg szégyenében! – nem úgy játszánám. Még az is megéri életben maradni, hogy a kerek keservben soha Semmi úgy nem sikerülhet, mint akárki másnak, és hogy elhagy Lassan a szaxofon- és a gitárszó, és a legrémesebben önző

Alkonyi utasok, hazafelé tülekedve, bepréselődve a szerelvény Alacsony ajtóboltívű kocsijába, nyomják a vesém, tapadnak A dzsekimhez, a gyorstüzelőként szorongatott, szíjas fekete Táskámhoz – „mint a gyorstüzelő”, olvasom a Blues egyik Utasítását; abból mi lesz? nekem át kéne tennem ezt a Kensington és South Kensington, halálsor és közdélutáni tömegeszköz

Szintézisemet az ujjaim mozgásába, cleve ott kellett volna
Születnem, és a többi, hogy semmi igyekezet jegye ne legyen
A dolognak! De inkább, megéri, még egy ilyen megfutamodás is
A metróból, mondjuk, Aldwych, átszállással, vagy Leicester
Square, bármi félresodródás még mindig az, hogy az elfogadhatatlan fél –
Középső vonalat – miféle „tory”? hová? – kikerüljem. És fölös mód

Bele ne haljak. Ilyen utalás a How To Play szövegében nincsen.
Mondom, hogy így állok, köztük, akiknek sora ritkul, s ahol
Nem kell és nem lehet rövidíteni az útvonalon, nem lehet
„Gyalog megtenni a végső két szakaszt”, hanem arról a járműről
Dűtenek ki, és ha talicskával, koffergurítóval, malteros
Deszkatákolattal, miután semmi „play” mozgására nem indul a kéz,

Itt az ő végüket kell végigvárni, még ha erről soha nem is volt
Eredetileg szó. Aztán, persze, kiderült. Eleinte az élet bővítése
– Nem, nem velük, ők szükségszerűség voltak, egy szálig, a nem túl
Szerencsétlen szálak is, kapcsolatlanságok is, velük, mind az –,
Eleinte a „mért ne próbálnánk meg”, eleinte az „ez is belefér”,
A „jó, mi?!”, aztán, hogy nem mi halunk meg, hanem akik annak

Nevezhetők, hogy „élünk” – The Blues Piano How To Play!! –, aztán
Elkezdünk észreveszegetni: elkezdünk arra gondolni, hogy jó, hát
Ez tegnap volt, hogy a frász evett, mi lesz vele meg vele meg
Vele, és most már úgy járok ki a sírjához, hogy szinte fel se
Mostam higiéniaiból az elődje teteme után a követ a fürdőszobában,
És tíz év eltelt, és azt se tudom, mi ez a százkilós fekete tömb,

Ez a bluez-zongora-koporsóféleség, amit – micsoda lelkesedések
Léteztek egykor! – magam cipeltem fel az emeletre. Szpéro, aki
Úgy kihullt a térből itt, amelyikből nem zördülhetek el sehova
Összefonnyadt dióbélként vagy semmiként, hiába megyek kisváltósúly
Felé megint, hetven alá egyelőre az újév első hetében – mert
Mit csináljak? a folyamatosság nem ismer más radikalizmust,

S én ezt a tétet állom, a nadrágomban akarok lötyögni deréktól,
Ezzel minden kifejeződik, mert csak én érzem –, Szpéro nem
Kedvelte meg a „blues piano” lehetőségét. Idegenkedett, ahogy
Semmi más újdonság idekerülőtől, ezektől a térformáktól. És csak
Valamivel halála előtt volt az, hogy hanyatt végigfekve az ágyon,
Fejem a fekete párna, vállamon ő, elkezdett a hangszer mögé

Besandítgatni. Vagy kezemre állva lassan, mint egy pékségbeli
Bevetéskor csúszsantunk, a Fender mögé, a faliszőnyeg elé,
Melyről semmi nem jött, a hangok se szóltak, akkora némaság,
Volt, mint ami valamit már bevezet, holott az ember azt hiszi,
Egyszerűen egy fordulat történik – és hátha csak az is! –,
Az életről bebizonyosul, hogy végeredményben változatos tud lenni.

(De messze vagyok, ha ezt külön mondani kell még, hogy vigyek-e Kottát, vagy sem, és az egész érthetetlen programszerűség egyáltalán! Majd átötköznünk az új évbe, és talán nem lesz négy halottunk, És Szpéróról mind bizonyosabban érzem, hogy baj már nem érheti, Nem szorulhat a falvédő és a Blues közé, nem riadhat meg rosszkor, Bár, ő igen gyakorlott lény volt, s nekem is erre kénc gondolnom.)

A gyakorlott lényiség is évtizedekre szól, a gyakorlat értelme elvész A dolgok változásával, az igények átalakultak itt is, bár nem tudom, mi Jár jobban, hogy az, amire és azt mondhattam, „megvan”, nincs Meg: Talán az én hatásfokom nagyobb, hogy ilyeneket mondok kényszerűen. Természetleg elfogadva a kihívást, jóllehet az árfolyamokat állandóan Követő járadék már tökéletesen kielégítene, és esetleg újabb

Vállalkozásba is fognék. Velük, hűtlenül, egyszer – s míféle „Nemben” járhatna járadék? az idők örök egyforma tünése, jötte és Elfogadható, belátható múltak? Egy hosszú hajnalra készültem, mikor A madártestet a kezemben, mint csónakban, ugyanúgy elnyugodott, hunyt Szemmel, és forró volt, mint a kezdet kezdete, és mindenféle „hogy is Csináljuk hát” ígérkezett; és akkor, hajnalra, elkezdett hűlni.

Sehogyan sem kellett mozogniuk hozzá többé az ujjaimnak. Ez volt, Ez marad, talán, amire mindig – mert amire sose; hű vagyok – vártam.

A felkelő nap...

(félkerek málladék)

...háza. Így neveztük valaha azt az otromba, skatulyaszerű, szürke, repedezett, helyenként kormos, egy helyütt bedőlt emeletes építményt, amely az épülő és szépülő, szocialista optimizmusunktól duzzadó Einstein utca közepét csúfította a hatvanas évek végéig. Senki sem tudta pontosan, ki és mikor, mi célból építette. Elég az hozzá, hogy jó sokáig mögötte kelt fel a nap, rútságát így elnéztük neki. (Mégbocsátottunk neki mi, napimádók a magunk módján, akik a *Szemelvények a féderes manó emlékirataiból* című kötet arcképcsarnokán keresztül próbáltunk több-kevesebb sikerrel bekapcsolódni az örökkévalóság sürgős folyamataiba, de érzésem szerint úgy pattantunk vissza nem kis szomorúságunkra peremétől, akárcsak a karamboljáték fúrge golyója a biliárdasztal mandinerétől.)

– Ez a nap is jó lesz, ha már ezzel a házzal kezdődik! – indultunk reggelenként ruganyosan munkába, inunk szakadtáig; ki-ki a maga akkor még talán értelmesnek tűnő munkájába.

A felkelő nap házában pedig nem volt semmi. Csupán egy kis üvegtörmelék, színes üvegcserepek kalcidoszkópja, no meg egy-egy kupac szar mind-egyik sarkában. És némi világhírtörmelék, sárga sajtóreszelék a szarhalmok kérges elefántbőrén. A szar és üveg miatt nem volt tanácsos mezítláb belépni a felkelő nap házába. A felkelő nap házának rideg szentélyébe, amelyben nem volt egy fia bútor sem, s amelyet – kis ideig – az ország délkeleti vidékeiről felvándorló muzulmán siptárok laktak illegálisan – egy névtelen följelentésig. A rendőrség feloszlatta meghitt kis, bútortalan csupaférfi gyülekezetünket a „jóhiszemű” anonymus honpolgári gesztus nyomán: az albánoknak menniük kellett, de hová? Egyesek kriptalakók lettek, mások nagy lakótömbök sötét fűtőházainak egymással is gyakran leszámoló, nemkívánatos „patkányai” lettek. Nem lehetett őket kifestőlni. Villogó tekintetükkel, trágár beszédükkel és ennél is trágárabb gesztusra-gesztusaikkal rémíszttették halálra a gombamód szaporodó tömbházak örök alkonyatú lépcsőházaiban a tisztas lányokat és aszszonyokat. Ezek az emberbőr sátánfajzatok kicsavarták a lámpákból az égőket, addig buzerálták, még el nem rontották a felvonókat, aztán csupasz, benyálazott makkjukat kivonva – gátlátalan démonok módjára rohmozták meg a védtelenül maradt erényt. Mindazokat a magukra maradt nőket, akiknek hős férfiaiik munkahelyeiken verektekezve éppen akkor a szebb jövőt építették.

Az igazságnak tartozunk azzal, hogy a feltörekvő siptárok egy részének – idők folyamán – sikerült némiképp szocializálódnia: szerény, halk szavú tökmagárusok lettek, vagy zajosan tricikliző fuvarosok, jobbik esetben serény cukrászok és füstszagú csevapcsicsasütők, vagy netán a zöldségáru eladásába és viszonteladásába, a devizaüzérkedés izmosodó hálózatába kapcsolódtak be – komolyan tartva az esetleges kiűzetéstől. Aztán egy ideig nem volt komolyabb

affér. Mindaddig, amíg valaki rá nem jött, hogy a halk szavú tökmagárusok – nem tudni pontosan, de talán színezés, sózás és tartósítás céljából: – bizony levezelik portékájukat. Ez nagy felháborodást váltott ki, ismételten nyugtalan-ságot credményezett, gyűlölködést szított, nagyot lazítva volt tartományunk testvériség-egységének szoros kötéletén. Egy pillanatra megint fölvetődött és a levegőben maradt az úgynevezett siptárkérdés. Az iskolában azt tanították, hogy siptártól nem szabad tökmagot venni. LEGYÜNK ÓVATOSAK! stb.

Mindenesetre – ha már épp az üritkezés komoly, fokozatosan liberalizálódó, demokratikus témájánál tartunk – egy dologban biztos vagyok: mégpedig abban, hogy nem a felkelő nap házából kirakott siptárok jártak vissza éjszakánként csúfot tenni házuk táján, a mi szeretett Einstein utcánkba. Akik ezt tették, más emberek lehettek. Ezt az állításomat arra a katonaságbeli megfigyelésemre alapozom, amely szerint a muzulmán siptárok – valamennyien furcsa felekezeti oknál fogva – szinte kivétel nélkül nem törülköznek papírral. Erre a célra egy üveg vizet állítanak be az árnyékszék sarkába, amelyet aztán – szigorú tiszti rendeltre – minduntalan el kell távolítani, hogy a szerencsétlenek ne lötykölhessék magukat. Se szeri, se száma, hányszor merengtem el a kérdés fölött újonckoromban, egyik kezemben a szűrős szagú fertőtlenítővel, másik kezemben pedig a kefével, a harmadik kezemben pedig-pedig a gumikidugaszolóval, mert a temérdek katonai feladat elvégzéséhez egy újoncnak nem is lehet elég keze. Történt ez már sajnos akkor, amikor valódi sötét felhők tornyosultak fölénk és a viccnck igazából nem maradt helye. És mindenki őszinte lelkesedéssel súrolta a vécéket, törögette az üvegeket a muzulmánok után – azzal a nem is titkolt reménnyel, hátha sikerül megúsznia, hátha nem kerül le Koszovóba, netalán egy új Rigómezőre.

A bedőlés ellenére azonban a felkelő nap háza még látszólag szilárdan állt a hatvanas években a mi kis relatív utcánkban. Nem az albánok hozták a világot bele. Gondoltuk, talán nem is ők viszik ki belőle. Vagy talán nem is gondoltunk semmire.

Egyesek talizmánként vékony bőrszíjra fűzött puskagolyót hordtak a nyakuk körül, de ennek szinte nem is volt külön jelentése. Ez inkább a dicső harcok múltra emlékeztetett bennünket, mintsem, hogy egy lehetséges jövőre figyelmeztetne. B. T. felebarátom viselt ilyen óment. Mi történt, mi nem, B. T. felebarátomat leplombált katonai koporsóban küldték haza. A golyó vonzotta a golyót, vagy csak egyszerűen nem volt szerencséje? B. T. imádkozta az *Animals*eket.

– A siptárok mégiscsak beleszartak a dologba! – mondta valaki.

De történetünk idején még vígan állt – minden logikus dologtól függetlenül – a felkelő nap háza. Persze, ebben semmilyen szerepet nem játszik az a tény, hogy ebben a történetben valóban nincs tökéletesen egységes történetünk. Csak a kis emberemlékezet csapong.

A kis emberemlékezet szerint pedig egykor – a második világháború előtt – orosz emigránsok laktak valameddig ezt az épületet. Ők pedig jöttek, aztán mentek. Egy ideig voltak, azután pedig mentek: tovább: ki az Egyesült Államokba, ki Kanadába, ki pediglen fene tudja, hova. Állítólag többnyire Raszputyin-kínézetűek voltak a férfiak, szűrős tekintetűek, fanatikusak és fanatikusán civakodók, amikor berúgtak. Felborították a fútcái biliárdkocsmat, vadul dobálózta a golyókkal, a pánszláv nyelvi rokonság ellenére érthetetlenül hangzó szavakat kiáltoztak, pofozkodtak – amíg pofonokat nem kaptak. Még a

csendőrség is beavatkozott, de rendet végül a hirtelen megjelenő asszonyok teremtetek. Elvezették a részeg férfiakat. Halkan, méltóságteljesen. Egyesek úgy emlékeznek rá, hogy akkor éppen pénteket írtak.

Sosem derült ki egészen pontosan, mert annyi dolog nem derül ki végül, hogy valahánnyukkal mi is lett az Újvilágban. Elég az hozzá, hogy elhajóztak. Ahová elhajóztak, onnét – lehet, hogy keserűen kihegyezett Szolzsenyicin módjára – keserűen kihegyezett irodalmi értékeket is lövöldöztek vissza, de mindez nagyjából átrepült a fejünk fölött. Egyébként én még akkor nem is léteztem. Csupán néhány fekete szőrszál maradt utánuk a felkelő nap házában. Azt is elfújta a szél, mire én eszméletre ébredtem.

– Ezek az emberek furcsa papokra hasonlítottak – mondta szintén valaki. Többnyire nagyon erős szakálluk volt, akárcsak a későbbi Einstein utca mítoszvilágából eredő Féderes Manónak.

– A Manó minden délután ebben a házban veri a faszát, mert annyi férfi-hormonja van – jelentette ki egyszer tárgyilagosan B. T., aki tudniillik már jártasabb volt ezekben a dolgokban. *Ponyimájes?* – hunyorította. De ennek nincs semmilyen jelképes jelentése. Annyi csupán, hogy B. T.-nek orosznyelv-tanulást osztott ki iskolájában a szerencse.

– Különben mindenki veri a faszát oroszórán – jelentette ki máskor (szintén tárgyilagosan) B. T.!

Azt hiszem, akkoriban egyébként mindenki azt csinálta, függetlenül attól, milyen óra volt épp. A közhangulat is ezt diktálta. Már miért lett volna kivétel az egész Einstein utca – Féderes Manójával és a felkelő nap házával?

– Hiszen még a felkelő nap is veri a maga akkordjait!

Így néha még az is megesett – szinte –, hogy a felkelő nap háza a HOUSE OF THE RISING SUN című sikerszámot sugározta. Miért is ne? Neki is be kellett valahogy illeszkednie a kor szellemébe. Tette ezt kissé gyanakvó intelligenciával, de végül is megnyugtatóan.

Amennyiben mégis netalán valamiféle kronológiához ragaszkodnánk ebben a zürzavarban – legalábbis a régebbi időket illetően –, akkor azzal folytathatnánk, hogy a második világháború alatt – mert most még nem érkeztünk el hatvannyolcig! – illegális nyomda működött a ház pincéjében, fölötte egy álcázásul használt úri szabóval. Ez az úri szabó természetesen még nem cejget szabott, Lévy-Strauszt, vagy hasonlót, a „szamizdat” azonban a pincében, az úri szabó alatt „már” alakult. Annyit tudunk, hogy élesen megfogalmazott röpiratokat nyomtak ott: természetesen szabadságot követeltek a nép nevében. Sajnos, mint mindig, akkor is kitűnően funkcionált az értesítő hálózat. A megszálló erők razziaiban olyan gyors volt és könyörtelen, akár a pompeii láva. A röpiratok készítőinek nem jutott idő fegyvert ragadni, szinte megdermedtek a tettenérés forró pillanatában, mozdulatuk megállt a levegőben. Szám szerint négyen voltak. Től értesült körök sokáig mesélték, hogy a letartóztatás akciója közben az egyik letartóztató véletlenül fölrufta a nyomdafestéket, mégpedig olyan szilajul, hogy az a falra fröccsent. A gvászfekete absztrakt ábra sokáig ott díszelgett a felkelő nap házában a pincéjében, egészen a felszabadulás utáni nevezetes árvízig, amikor ugvanis egyszerűen lemállott a vakolattal együtt.

A négy mozgalmi emberrel ellentétben – valamilyen csoda folytán – az úri szabó túlélte ezt a szörnyűséget. Amikor a rádió hírül adta a rettegett Adolf

Hitler halálát, a szovjet Vörös Hadsereg és a szövetségcsek fényes győzelmét, ez az ember gyors önszántából lefokozta saját magát: cégtáblájáról levakarta azt, hogy *úri*, maradt egyszerű szabónak. Lehet, majdnem kiírta azt, hogy *elvtárszabó*, de aztán mégiscsak meggondolta magát. Furcsa összcsendülés, hogy jóval később – amikor a piacot clárasztotta a farmernadrág – a felkelő nap házának előszobájában a szabó fölakasztotta magát. A dolog persze, nincs ilyen frappáns összefüggésben a farmernadrággal: egyesek nagy kártyatartozást emlegettek, mások homoszexuális szerelmi bánatot, de voltak olyanok is, akik halkán megjegyezték: *a lelkiismeret... a lelkiismerete nem bagyta nyugton.*

Valójában most már mindegy. Mi, jóval felszabadulás utáni gyerekek, egyszer – elrejtett, illegális nyomdagépek után kutatva – lemerészkedtünk az elárvelt felkelő nap házának pincéjébe, de nem találtunk ott mást, csak egy lendkerekes rozsdás körfűrész, amellyel majdnem lemetéltük tőből a közöttünk legkisebb, egy Šipka Goran nevezetű gyerek bal kézfejét. Elöntötte a vér a felkelő nap házának pincéjét. Šipka Goran kezét a fővárosi kórház kitűnő szakembere, doktor Milorad Zečević varrta vissza olyan sikeresen, hogy arról még az újságok is cikkeztek. Goran édesanyja, nem szeretném, ha Goran arról értesülne, de egy közönséges ribanc, nagyhangú behemót k..., aki a főúti biliárdkocsmá kapatos vendégeivel együtt a felkelő nap házának egyes gazdátlan szakaszait a maga kis játékaira használta ki (néha meg is lestük), a szerencsétlen Goran anyukája hatalmas boglyát csináltatott a fejére a sarki fodrásznál arra az alkalomra, amikor az újságírók majd a fiával együtt lefényképezik. Ebben igazából nincs is semmi rendellenes. Zečević professzor úgyszintén profitált ebből: itthagya a mi bizonytalan egészségügyünket, mint azt cselekedték sokan mások és Svájcban próbált magának tőkét kovácsolni. Úgy hírlík, sikerült neki. Igaz, mostanában valami pénzügyi botrányba keveredett, de mintha kezdene a dolog elülni. Lehet, ő még a mi kis egészségügyünk nagy visszatérő hőse! Šipka Goran a sebesült, tengelykezü félcember pedig taxisofőr lett Münchenben. Megjegyzendő, ő az egyetlen, aki mostanság visszatért az Einstein utcába: mégpedig elég tollasan. Nem ő vette meg a felkelő nap házát, helyett épített magának egy másikat a szokásos megalomániás stílusban – és most boldog. Van egy Mercedese, azzal taxisofőrködik néha, amikor kedve szottvan, és kollégáival együtt nyilván ő is azzal szórakozik, hogy szidja a rendszert. Nem tudni, írt-e valaha is üdvözlőlapot Zečević professzornak. Épp a napokban talákoztam vele az utcán. Alig akart köszönni, pedig szokásos halek módodon én jó előre köszöntem neki. Lehet, nem ismert meg, mert időközben szakállam nőtt.

Csupán amolyan kis kiegészítőként iktatom ide, hogy az imént említett lendkerekes, kézműhajtású körfűrész egy szombatista ezermester, Ládi István tulajdonát képezte. Ládiék az úri –, vagy elvtárszabó Horthy Lajos után lakták valameddig a felkelő nap házát. Lám, nem akartam, vagy elfelejtettem mondani, hogy a szabó becsületes neve Horthy Lajos volt. Horthy Lajos egy kis faluban, Moholon született, Áda közelében, ami némi asszociációkat kelthet a beavatottakban, de ezt a szálát nem tudom, és nem is akarom tovább gombolyítani. Ifjabb Ládi István egy ideig a társaságunkhoz tartozott. Nagyon kövér gyerek volt, ennek ellenére kitűnően focizott: primán cselezett, át tudta nyomni a labdát az ember lába között, s pontosan, erősen lőtt

térdből. Úgy hallottuk a nagyoktól, hogy Puskás is így rúgott valamikor. Ládi István, azaz: szintén Öcsi, mégsem lett futballista. Egy szép napon idősebb Ládi István kirámolta a ház pincéjében berendezett műhelyét, mindent eladott, ezt az egy körfűrész kivéve s fölpackolta családját. Őt is elkapta az aranyláz, mennie kellett. Ládiék után rengeteg forgács maradt a felkelő nap háza körül, meg egy öreg kutya, amelynek ekkorra már oly nagy tumor nőtt a hátán, hogy inkább hasonlított kis növésű púpos tevére, mintsem ebre. A szegény szenvedő állatnak L. szomszéd flóbertpuskája segített átvándorolni a fájdalommentes örökkévalóságba. (A szomszéd nevét rövidítettem, mert gyanítom, hogy puskját mind a mai napig nem jelentette be.) Öcsi aztán egy darabig írt, nem Kaliforniából, hanem Kanadából. Milyen kicsi a világ alapon azt is megírta, hogy odaát véletlenül találkoztak egy vén oroszral, aki a háború előtti kontingensben – talán ő is egy volt, a kocsmai verekedők közül – pár pillanat erejéig lakott a felkelő nap házában. Állítólag a „vén orosz” könnyes szemmel emlékezett vissza azokra az időkre, Öcsi nem így írta, hogy a felkelő nap háza, csak: *a ház*. Később valami jó nevű egyetemre került, s nem írt többé. Mi sem nagyon jeleskedtünk a levélírásban. Amikor B. T. meghalt, nem tudtam neki hova jelenteni. De akkor már abba a korba jutottunk, amikor nem jelentünk egymásnak szinte semmit.

Emlékszem, hogy egyszer az ifjabb Ládi István és Sipka Goran kombinációjából remek gól született a szomszéd utca ellen. Úgy sikerült nyernünk 1–0-ra.

Éppen gazdátlan volt a ház, amikor egy alkalommal a főúton arra robogott Joszif Broz Tito és vendége: Nyikita Hruscsov. Kifelé igyekeztek, a futaki káposztaföldek felé, mi pedig hosszan intgettünk utánuk. Nem tudom, Hruscsov szemé megakadt-e egy pillanatra a felkelő nap házának kirívóan szomorú, idéetlen rusnyaságán, mert éppenséggel megakadhatott, senki sem mázolta be a főutcáról látszó részét; úgy meredezett Nyikita felé iszonyú, kormos rondaságában. Gondatlanságunk egyik első figyelmeztető jele lehetett ez, aminek senki sem tulajdonított nagyobb fontosságot. Vagy nem Nyikita Hruscsov volt az?

SZEXUÁLIS INTERMEZZO:

Mint fentebb olvashattuk: ez a ház is – mint bármely más emberi építmény – hol találkozott a történelemmel és a politikával, hol pedig csak úgy – elsiklottak egymás mellett. Ebből a szemszögből nézve, akár: leselkedve – voltak nyugodt, szinte eseménytelen, és voltak egészen aktív pillanatok. Nyilvánvaló, hogy a viszonylagos béke szakaszaiban folyt a legrendezettebb nemzeti élet a szóban forgó szürke falak, kiszámíthatatlan rekedések, szeszélyes rajzolatú penészvirágok és szomorú tapétafoszlányok között voajör nókók és egerék társaságában. Mindig is a béke előfeltételezte a legboldogabb, legteljesebb szerepet, nem pedig a zavaros, szorongató, zaklatott történelmi percek, amelyek szinte kivétel nélkül utolsó, elkapkodott, félig sikerült, kétségbeesett szerkezéseket eredményeztek.

Egészen biztosan a felkelő nap házában voltak ilyen értelemben vett freudi dimenziói. Nemcsak meghalt, néha majdnem született is itt valaki. Sajnos, mindez elég homályos.

Az átutazó emigránsoknak – akárcsak a vándorcigányoknak – voltak gyermekeik, következképp voltak szexuális szokásaik, de erről vajmi keveset tudunk. Eléggé zárkóztottan viselkedtek ezt illetően. A közelmúltig szinte teljes homály

fedte a partizánok szexuális életét is, amolyan tabutéma volt, amiről az újabb keletű szépirodalom, de legfőképp a modern, kortárs, közösségre vágyó új partizánfilmek rántották le a leplet, néha olyan őszinte túlkapasokkal, hogy a harcos lelkiületű B. T. egyszer kiábrándultan megállapította:

– Fogalmam sem volt, hogy ennyit basztak a második világháborúban.

B. T. akkor még nem ismerte, hogy: MAKE LOVE NOT WAR!

Minden szabadság és szabadosság ellenére még senki sem írt monográfiát ezzel a címmel, hogy például: *A kommunista párt szexuális élete illegalitásban a két világháború között*. Ilyen alapvető, eligazító művek hiányában is bizonyos, hogy azért mégse pornográfiát nyomtattak azok a vakmerő emberek az úri szabó alatti pincében – a varrógép alatti sokszorosítóval. Akkor és ott. A pornográfia ipara jóval később lombosodott ki. Ennek azonban B. T. már nem lehet további szemtanúja. Hacsak..., de ezt kár részletezni! Csupán annyit, hogy a felkelő nap házában vannak éjszaka kísértő, visszatérve olajozatlan ajtókat és törött ablakokat nyikorgató szellemei. Sőt, egyre többen lennének, ha még létezne úgy, ahogy volt a felkelő nap háza.

De, ha már csakugyan **SZEXUÁLIS INTERMEZZO** ennek a kis terelőút-nak a címe, csakugyan: inkább szeretkezzünk, mint politizáljunk!

Ezen a ponton meg kell állapítanom, hogy szerintem mégiscsak túlzás az az állítás, amely szerint az albánok (síptárok, szkipetárok) kivétel nélkül szodomiták, pederaszták, erőszakolók. És, hogy főképp a muzulmán síptárok azok! Szerintem idefenn a nőszegény gasztarbeiteri sors hatása ütközött ki rajtuk, ne írjunk ellenük sátáni verseket!

Ami pedig Ládiékat illeti a lakók sorában: valószínűleg ők élték a legharmonikusabb családi életet az egész fél utcában. Tőlük ritkán szűrődött ki csatazaj, s ha megtörtént, gyorsan abbamaradt. Csendes, megfontolt organizmusaik finom, ezüstös por alakjában ülepedtek le az akkor még létező szekrények tetején, a fősorakoztatott almákon. Ládiék semmit sem árultak el feszítő belső szorongásaikból. Egyébként – megfigyeléseink szerint – utcánk fiatal társaságában Őcsinek volt a legmarokra valóbb, legszebb farka. Úgy meredt elő Őcsi temérdek hasa alól, ahogy Orson Wellesé meredhetett, amikor Welles elhatározta, hogy most aztán ráijeszt a világra.

Őcsiek már elköltöztek, amikor B. T. és én – a szép, „harmatos” V.-vel – egy délután beosontunk az éppen szabad felkelő nap házába. Mit mondjak? Átiároházába?

• V. volt az egyetlen lány több legényből verbuválódott bandánkban. Köztünk ő képviselte csakugyan az egyetlen szépet és harmatosat. És nem szerette a lányok társaságát, pedig szebb volt akármelyiküknél, kissé nattanásos arca ellenére. Mély kíváncsi berna tekintetével fürkészett bennünket, s szerette, ha szóltunk hozzá. Átható szótlanúságával szinte kiprovokálta ezt. Aztán szemmel láthatóan élvezte a hozzá intézett szavakat. Néha ki is forgatta őket, mert valahogy érettebb és eszesebb volt valahánvunknál. De ezt nagyjából az illő tisztelet határain belül próbálta tartani, amikor csak lehetett, mert semmitől sem félt jobban a társaságunkból való kiközösítésnél. Imádott engem – még ha ez a sorrend rosszul hangzik is – és imádta B. T.-t. Jó: imádta B. T.-t, közben szeretett engem.

– Így aztán van egy saját szerbem és van egy saját magvarom, és így tökéletes, majdnem... – szokott viccelődni. Nvaralásról mindig jelentkezett mindkettőnknek ugyanezen logika szellemében.

V. imádott velünk lenni, közben állandóan rettegett hatalmas termetű, kispolgár-szocialista, aktuális irányvételeket fújó, valahol örökké konferenciázó édesapjától. Ettől az embertől ösztönösen mi is tartottunk. V. a fejére nehezedő nyomástól néha kiakadt. Meg talán a szívére nehezedő súlytól. Ennek köszönhetően egyszer berúgott velünk. Annyi mentolos likórt ivott a felkelő nap poros bokrai között, hogy aztán már csak azért ivott tovább, mert nem mert hazamenni. „Totál bevedelt”. Hol B. T.-t csókolta, hol engem, közben felváltva röhögött és okádott. Olyanokat mondott az „egész világrendszer” megtestesítő apjáról, meg mindenről, amiket nem szívesen írnék le, mert azért hátha mégiscsak van valami remény. Mi ketten, férfiak, lángra lobbantunk. V. szolgálatkészen levetette rózsaszín trikóját, amit már különben sikerült bemocskolnia s mi ketten – egyre férfiabbak – maradéktalanul nekiestünk. Mondhatnám, hogy V. kis fcszes keblének, csakhogy V.-nak már akkor világbajnok csöcse volt, nyúlánk testén, akkora két bimbóval, hogy megszophatta volna az egész banda. Szép dolog. Nekiestünk akár Romulus és Rémus, V. ismételt öklödése és bevizelése azonban elvette megállíthatatlannak tűnő kedvünket. Bambán bámultunk egymásra, majd felnyaláboltuk V.-t. Otthona előtt leeresztettük a fűre, becsöngettünk, majd sietve távoztunk. Futottunk vissza a bokrok közé. Ott valahogy levezettük feszültségünket. Utána hanyatt fekve bámultuk az eget, két Huckleberry Finn a Nap állítólagos legmagasabb pontja alatt. Kelet és nyugat közt. Két kis gumibéka. Igazi dévajok!

B. T. olyat mondott, hogy mi még nem vagyunk egészen hősök, de még lehetünk.

Igen, ez többféleképp értelmezhető. Amikor már elköltöztek Ládiék, hősiesen betörtük a jelképes és valódi ablakot, s bemásztunk rajta. Megint ugyanaz a hármás. A púpos kutya, amelyik akkor még megvolt, veszett farkcsóválással ugatott kínjában. Fölmentünk az emeletre, ahol V. kissé idegesen kinézett az ablakon. A kutya ugrándozásán kívül nem láthatott semmi nyugtalanítót, mert kívárcsákosan visszafordult. Egy pillanatig habozott, aztán határozott léptekkel elindult felénk. Kettőnk között megállt. Most már nem vesződött a trikójával, hanem a derekára csavarta a szoknyáját, s nyugodtan letolta a bugyiját. Ki tudja, talán meg is lesett bennünket egy vérszomjasan onanizáló szkipetár.

Amit hátul láttunk, az két bölcs kopasz ember összetolt fejének felülnézeti vizuális kvintesszenciája volt és maradt, mindörökké ámen. De előlről, barátom! Hogy az orosz „pártütők” után – és egyáltalában minden sötét szörzetű ember után, akik valaha is garázdálkodtak a felkelő nap fészkeiben – menni gondor, acélosan kéklő, szőrnemű képződmény maradt, nehéz lenne összeszedni. De az biztos, hogy, ha egy rúgós szál sem hiányozna, akkor se lehetne belőlük, lehetett volna belőlük külön, csábítóbb és dúsabb gyönyörfészket szőni. Akárcsak Raszputvin döbbenetes szakáll! Két varjú kárógott körülötte. Éreztük, hogy V. elnyúl fölöttünk, de tartotta magát a megbeszéléshez. B. T. reszkető kézzel előhúzza zsebéből az ollót, s levágott két vastag tincset. Az egyiket nekem adta, a másikat megtartotta magának. V. pedig – azvafúrt női logikával – megőrizte magának a többi. Ki-keltette a magát, aztán – megpecsételt örök testvérségünk jeléül – ismét összecsókolóztunk. Pornográfia ide, vagy oda, már a szörtincsek körüli babrálásnál észrevettük, hogy egy elnyomott sóhaj közben V.-ből finom, szivárványszín folyadék csurrant ki, s állhatatosan ott rezeg az egyik, hosszúságából sejtetően „legősbib” szőrszálból folytatódó

csöppként. Meglehetősen fölviányozódtunk, mert megéreztek ennek a csöppnek kihívó jellegét. Ekkor azonban – mintha a felkelő nap házának baljóslatú múltjából türemkedett volna elő – hirtelen éles lövés csattant. A nyüszítő kutya elhallgatott. Valaki krárogott, majd szintén élesen: köpött egyet. A hosszú, rövid láncú szenvedés után: a göthös kutya – hangtalanul csaholva – elindult a paradicsomba. V. pedig ki akart ordítani az ablakon, de visszafogtuk.

Q – AZAZ: A SZEKXUÁLIS INTERMEZZO EPILÓGUSA: Most már mindegy, ki lőtte le a kutyát. Úgysem volt boldog jövője. Itthagyták és kész. *Ereszthették volna-volna, akár hosszú láncra, vissza Abonyba...* Ez persze, távoli töredékasszociáció. „Majlandba” úgyse mehetett a gazdi után.

Tehát van minden. Amit csak akarsz! B. T. korán eljegyezte magát a semmivel – igazából: a senkivel. Kapcsolatukat a semmitmondás jellemezte, de ezt tovább kellene írni, arra pedig nincs már erőm. Én, akiről mégis legjobban szeretek írni, később egy ideig V. „faszija” voltam. Én jóval később jegyeztem el magam mással. Megnősültem és még ma is élek, egy kis játékként: ha meg nem haltam. V.-vel szerettem egymást, szeretem a feleségem, V. szeretett engem, szereti a férjét. Nem lakunk a felkelő nap házában. Ha véletlenül találkozunk az Einstein utcában, kedvesen mosolygunk egymásra. Egymás „élettársát” nem ismerjük. Kellene?

Kutyafasz!

A szétröppent denevérek azért még talán tudnak ezt, meg azt.

A denevérek látták a hatvanas évek végén a felkelő nap házába csendesen betolakodókat! (Az új legális tulajdonos egy Nyugat-Németországban dolgozó jugoszláv vendégmunkás volt, aki akkor még odakinn gyűjtötte a pénzt – fogalma sem lehetett, hogy a házába betolakodtak.) Szakadt, kopott farmernadrágos, rendezetlen külsejű, átszellemülteknek tűnő, kissé üveges tekintetükkel szüntelenül befelé forduló ifjak voltak ezek. Fölszedték a korhadt padlót és tüzet gyújtottak a ház kellős közepén. A huzat kivitte a füstöt. Esténként a tűz köré telepedtek, kézzel sodort, vastag cigarettákat adogattak körbe, amelyektől mindenkinek megjött a furcsa jókedve. Kiírták a falra, hogy: A FELKELŐ NAP HÁZA, sokat gitároztak és filozofáltak – és talán a legtöbbet szeretkeztek. Ijesztő kinézésük ellenére nem molesztáltak senkit. Még akkor sem hadakoztak hangosan, amikor a rendőrök megjelentek – könnyen meglehet: egy anonim honpolgári gesztus nyomán – és szinte a hajuknál fogva elcipeltek őket.

Nagy rakás hamu maradt utánuk – meg pár hervadt virágszál. B. T.-re akkor már olyan jótékony hatással volt az a rendes lány, akivel „komolyan” járt, hogy szinte helyeselte a durva beavatkozást. Nem tetszett az állásfoglalása. Akkoriban különben valami érezhetően megmozdult a levegőben, valami, nem tudni pontosan hogyan, de nagy akarás. Egyik nap jókora, főként egyetemista fiatalokból álló tömeg gyűlt össze a központban, különféle jelszavakat kiáltottak az önkényeskedő bürokrata hatalom ellen. Ebbe valahogy az imperializmus fogalma is belevegyült s valaki – hirtelen fellobbanásában – bevágott egy szimbolikus féltéglát az akkor még látszó amerikai könyvtár darabokra hulló kirakatába. Nagyjából ez történt, de olyan hírek keringtek, hogy Belgrádban ennél sokkal ijesztőbb zűrzavar uralkodik: az egyetemisták megszállták az egyetemeket és határozott követeléseik vannak. A rendőrség senkivel sem bánik kesztyűs kézzel, elsöprő rohamra készül, sőt: a roham el is kezdődött. Egyesek azt állították, hogy már vér is folyik. Emlékszem, mindenkin

nyugalanság vett erőt. S akkor *Tito elvtárs* nyugodtan felállt a dobogóra és valami olyasmit mondott, hogy tulajdonképpen az egyetemistáknak igazuk van. Ezzel mesterien lestoppolta a labdát, s időt nyert körülnézni, hová küldje tovább. A játék tempója fokozatosan lelassult, a lendület megtört. A dolgok viszatértek kerékvágásukba. Főbb vonalakban így történhetett ez.

Apropó: az amerikai könyvtár megszűnt a hetvenes években. Pontosan ugyanott marxista könyvesbolt nyílt, amely még létezik. Ma is, és minden jel szerint látszani fog még sokáig, annak ellenére, hogy nincs benne valami szilaj tolakodás. De melyik könyvesboltban van?

Ezt a kis történetet az amerikai könyvtárral egyszer – rádióriporterí minősítésben – elmondtam a városunk Testvériség-Egység kiadójába látogató amerikai kultúrattasénak. Lawrence Plotkin abból az alkalomból látogatott el Újvidékre, hogy Zilahy Lajos özvegye, Zilahy Piroska az író egyik mellszobrának másolatát odaajándékozta a Testvériség-Egységnek Zilahy műveinek kiadáásáért és népszerűsítéséért. A történet csattanójánál Plotkin – aki éppen sós perccet rágcsált – őszintén elrötytyintette magát – mármint, hogy marxista könyvesbolt nyílt ugyanott –, a rötytyítés során az egyik köménymag kiröppent a szájából – és úgy pattant le az orra elé dugott mikrofonról, mint a kaleidoszkóp-történetünk elején említett fürgé biliárdgolyó, szakszerű kifejezéssel: a mandínertől. Lent eltűnt a szőnyeg bolyhai közt.

Talán nem is fontos megemlíteni, hogy V. rövid ideig a marxista könyvesboltban dolgozott. Vagy csak akart? Azt tudom, hogy hosszabb ideig a NOLIT-ban tüsténkedett. Néha benéztem hozzá a kirakaton keresztül. Általában valamiket számlázott. Stílusos, drága keretű pápaszemet viselt és nagyon okosan nézett ki. Egyszer sem pillantott föl. Pedig intettem volna neki. Rövid ideig elgyönyörködtem az asztal alatt keresztbetett, szép formájú, pedánsan leborotvált lábán, izmos dombjain, aztán siettem tovább. Észrevettem, hogy mások is járnak oda leselkedni, de nem szóltam semmit. Fölfogtam: V. a kirakatba került, s csodák csodája: jól érzi ott magát. Nem rontom el neki.

Aztán megint évek múltak el. Az *Animels* együttes réges-régen szétesett, baljóslatú *War* névvel új alakult helyette az örökmozgó Eric Burdonnal az élen. Ami engem illet: a Burdon-varázslat már elmúlt, amikor ez az együttes – vagy az is lehet, hogy már egy egészen hatodik – eljött a mi pannonvárosunkba hahnizni, mert mi másnak nevezzem. A vásárcsarnokban léptek föl, az Einstein utca közelében. Ha egykor azt mondtá volna nekünk valaki, hogy eljön még az az idő, amikor majd Eric Burdon a felkelő nap házának közelében fog énekelni – Újvidéken – bolondnak véltük volna szegényt. S ha még netalán azt is hozzáfűzte volna, hogy az engem már nem fog annyira érdekelni, hát lehet, hogy seggbe rúgom! Aztán pedig pontosan úgy történt, hogy nem izgultam fel rá nagyon. Mármint a Burdon-produkcióra. Éppen jól bevacsoráztam, igazából nem volt kedvem elmenni a koncertre. A hortól aztán mégiscsak lett valamicske kedvem. El tetszettem fáradni a csarnokig, csak hogy minden jegy elkelt, nem engedtek be. Egyetlen ismerős arcra sem bukkantam az örökdő, morózus gorillák közt. Jóvátéhetetlenül kintrekedtem. kirekesztettek. Nagy szégyen történt a régi idők szemszögéből. A régi B. T. sosem bocsátotta volna meg. Az új éppen katona volt. B. T.-re gondoltam, amíg a láthatatlan törpe, kiszűrődő, változatlanul akadályokat nem ismerő, vasírg hangját figyeltem mindkét fülemmel. Odabent Burdon torkaszakadtából ordította a *Tobacco Road*-ot, majd a felkelő nap házát, THE HOUSE OF...

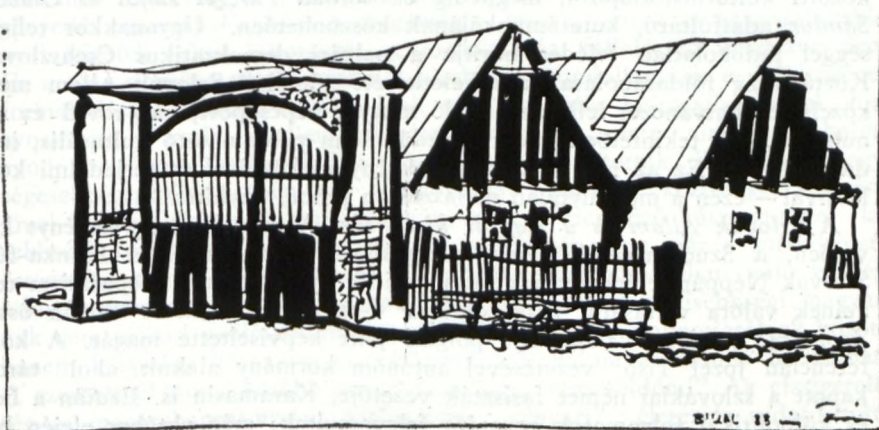
Aztán variálta mindkettőt.

Nem láttam, nem tudom: neki sikerült-e kigyógyulnia hatalmas kamaszpatanásaiból.

B. T.-vel együtt mi sem voltunk már azok a kimondottan fiatalok. B. T. úgymond az utolsó vonattal vonult be a hadseregbe. Sose turkáltam az onnét hazakerült motyójába. De gyanítom, ha a kacat közt akad egy átfúrt puszkagolyó – miért ne lenne ott? –, annak hüvelyében egy koromfekete szörtincs-re bukkannék. Morbid motívum.

És hogy aztán mi lett a felkelő nap házával? Hát az történt, hogy nagy sokára – pénzzel megrakodva – Nyugat-Németországból végleg hazatért az időszerű gazda, és a ház áldozataul esett a teljesen félreértett szecesszionak és az urbánus új folklórszellemnek. Jól megfizetett munkások hada jelent meg az egyik hajnalon. Majdnem alapokig rombolták a régi építményt, s emeltek helyébe egy olyan kacsalábon forgó giccskastélyt, hogy attól tartottunk, a Nap sem mer mögüle felkelni többé. Olyan cukormázásra sikerült, hogy a Nap szinte beleragadt; nagy narancssárga döglött légy. Szerencsére, a Nap okosan arrébb ment, s azóta másutt kel föl. Ezt a házat végképp nem merete vállalni. Nem is meri ma már szinte senki.

Mellesleg említem itt a végén, hogy ennek a legutóbbi „nagy” vállalkozásnak úgyszintén akadt egy „tragikus” hőse, Muhamed Z. munkás személyében, akinek egy pattanó szilánk kiszúrta az egyik szemét. A gazda – akinek ez állítólag nem kerül semmibe – hozatott neki egy üveg szemgolyót. Muhamed Z.-vel a közelmúltban sikerült beszélgetnem, pontosan e házírás elkezdése előtt. Amit Muhamed Próféta* mondott, az nem hozott engem közelebb a dolgok lényegéhez, ám elképedve tapasztaltam, hogy Muhamed fejében – két jól elhelyezett pálinka után – lassan forogni kezd az üvegszem. Ezt a jelenséget nem tudom megmagyarázni, de gondoltam, talán idéfér – a legvégére. Talán ez is valamilyen – majd még kikutatandó – összefüggésben áll a felkelő nap házának cikcakkos történetével. NON FINITO.

* Próféta. De nem az igazira gondolok!

SZOMSZÉDSÁG ÉS KÖZÖSSÉG

MEZEY LÁSZLÓ MIKLÓS

Elfeledett kisebbség

Kultúrtörténeti vázlat a Szlovák Állam magyarságáról
(1939—1945)

*„most: légy a gáton férfi s jelkép,
álld a sarat, a túszt te vagy,
magán, de tán maga a nemzet,
ember-magyar tanod ne hagyd.”*

(Győry Dezső)

Tünetesebben a fehér foltok az 1918–19 fordulóján a szomszédos államok fönnhatósága alá került magyarság kultúrtörténetéből. Kisebb számban bibliográfiai összeállítások, monográfiák, nagyobb hányadában rész tanulmányok segítségével fölvezethető az erdélyi, a vajdasági és a szlovákiai magyar kisebbségek – két világháború közötti – elsősorban és hagyományosan irodalomközpontú művelődéstörténete. Ha nem is minden ízében és árnyalatában, de körvonalait s meghatározó irányait tekintve ugyancsak mondható el a szlovákiai magyarság „első virágzásnak” nevezett, 1919–1938 közötti kultúrhistoriájáról, mégpedig elsősorban *Turczel Lajos* és *Csanda Sándor* adatföltáró, kutatómunkájának köszönhetően.¹ Ugyanakkor teljességgel indokolatlan feledés borítja a polgári demokratikus Csehszlovák Köztársaság földarabolása árán keletkezett „önálló” Szlovák Állam megközelítően hatvanezer lelket számláló magyar népcsoportjának rövid és tanulságos, sok tekintetben pedig egyedülállóan példamutató kulturális, irodalmi életét. Ez az írás – a maga szerény eszközeivel és terjedelmi korlátaival – ezen a méltánytalan mulasztáson próbál enyhíteni.

A Szlovák Állam és a magyar kisebbség. A müncheni egyezményt követően, a Szudéta-vidék német megszállásával egyidőben a Hlinka-féle Szlovák Néppárt elérkezettnek látta az időt húszesztendőszéparatista terveinek valóra váltására. 1938. október 6-ra pártterkezetet hívtak össze Zsolnára, amelyen valamennyi polgári párt képviseltette magát. A konferencián Jozef Tiso vezetésével autonóm kormány alakult, ahol tárcát kapott a szlovákiai német fasiszták vezetője, Karamasin is. Ezután a bel- és külpolitikai folyamatok egyaránt felgyorsultak: még október elején betiltották a kommunista pártot, a hónap utolsó harmadában pedig a szociáldemokrata párt működését is; az első bécsi döntés után lengyelek száll-

tak meg egy kisebb észak-szlovákiai területet. Magyarországhoz visszakerült a magyar többségű Dél-Felvidék, végül pedig németek vették birtokba Pozsonyligetfalut és Dévényt – ezzel lényegében kialakult a majdani Szlovák Állam területe. 1938 decemberének közepén országos választást tartottak egyetlen jelölőlistával s ezt követően teljessé vált a Szlovák Néppárt egyeduralma. A következő esztendő márciusának közepén a szlovák autonóm törvényhozó testület egyhangúlag kimondta az ország függetlenségét, s néhány nap múltán megkötötték a Szlovák Állam és – az időközben Cseh- és Morvaországot annektáló – Német Birodalom közötti védelmi szerződést. Ezzel Szlovákiában kialakult és hivatalosan is hatalomra jutott a német típusú nemzeti szocialista államrendszer. A különbség mindössze annyi volt, hogy az itteni fasizmus erősen katolikus színezetet kapott, a klérus igen erős befolyással bírt az államéletre. A tényleges politikai hatalmat birtokló Szlovák Néppártnak pedig – a jogállásában erősen korlátozott parlament is a párt eszközüvé vált –, fegyveres támasza az a Hlinka-gárda lett, amely a zsidók, magyarok és csehek elleni atrocitásokkal vált hírhedtté.³

A Szlovák Államban maradt magyar népcsoport³ igen nehéz helyzetbe került. Azon túl, hogy a fasiszta államban mindössze harmadrendű állampolgárnak minősült, lényegében nyelvi szigetekből álló diaszpórává vált. Teljes súlyával nehezedett rá az elhagyottság érzése, a magáraulaltság nyomasztó pszichózisa: „Akik átéltek s láttuk, sosem felejtjük el, hogyan borult az emberekre a kétségbeesés és lemondás réme, előrevetett hosszú és komor árnyékával. Ahová csak néztünk, mindenfelé lankadtak a karok és csüggedtek a lelkek. . . (..) Sivár és szomorú, szinte megrendítő állapot volt” – írta a krónikás 1940-ben.⁴

A gyökeresen kedvezőtlené változott társadalmi és jogi helyzet ugyanakkor – kezdetben alig észrevehetően – megnövelte a kisebbségi közösség belső kohézióját. A bécsi döntést követően teljesen átalakult a szlovákiai magyarság osztálytagozódása. Míg 1939 előtt az túlnyomórészt paraszti jellegű volt, addig a Csallóköz, Gömör, Mátyusföld, Ipoly mente falvainak, mezővárosainak visszacsatolása után – a magyar nyelvterület északi peremén – a városi polgárság lett meghatározóvá a kisebbségi társadalom létszámát tekintve. A politikai jogok korlátozottsága, az általános elszegényedés ugyanúgy sújtotta a polgárságot, mint a nyitrai és kelet-szlovákiai nyelvszigetek falusi lakosságát, a sorsközösség vállalására készítette őket. Ez a tény döntően meghatározta a kisebbség gondolkodását és lelkiségének formálódását: a közös emberi, jogi, egzisztenciális, kulturális gondok, hiányosságok, a nyelvi, szellemi magáramaradottság miatt amúgy is halványodó belső osztályellentéteket még jobban elsímították. Ilyenformán egységesebbé, szolidárisabbá lett a szlovákiai magyarok közössége, másrészt jóval befelé élőbb, elmélyültebbé vált, mint a megelőző húszesztendői kisebbségi korszakban volt. Az élet új minőségét most már a sorsközösség összetartó ereje, a szeretetben, a humánus gondolkodásban való egység addig sosem tapasztalt érzése határozta meg: „Mert a kisebbségi magyarnak nem szabad gyűlölködni, repesztő éknek lennie emberosztályok között, hanem kizárólag kötőanyaggá, cementté kell válnia az elomló homokban. A szeretetnél nincs kötőbb anyag sem égen, sem földön.”⁵ Az elszigeteltség és magárahagyatottság kialakította „végvári” életérzés tudatosította bennük azt, hogy a végvárban azonos a sorsa kapitánynak és közlegénynek egyaránt. És csakugyan, ezt a mindenek fölé emelt egységsszelmet mu-

tatja a magyar népcsoport erősen redukált politikai és társadalmi élete: kialakult az „egy nemzet – egy párt” fölfogása, amely végleg szakított az első, 1919–1938 közötti kisebbségi korszak politikai gyakorlatával, az állandó érdekközvetítők, világnézeti és pártállás szerinti torzalkodások tarthatatlanná vált és kudarcra zároló történetével. Hamarosan kialakult az elismerten homogén politikai gondolkodás egyeduralma, amelynek egyik legfőbb ismérve a németellenesség és az antifasizmus volt. Erre emlékezett 1967-ben a szlovákiai magyar szellemi élet legkimagaslóbb alakja, az antifasizmus „műfajának”, a vox humanának európai rangú képviselője, Fábry Zoltán: „Minden nép, minden nemzet, minden kis népcsoport a fasizmusban állta ki a próbáját. Nos, akik itt maradtunk az önálló Szlovák Államban, az egész népcsoport, lehet mondani, majdnem teljes homogenitásban, ha nem is a mai értelemben antifasiszta, de németellenes volt. Annyira, hogy például – dokumentumokkal bizonyíthatóan – Karamasinék és Hitlerék tervében volt már, hogy a magyarokat kitelepítsék, miután ezek (pontos idézet ez, fasiszta elképzeléseik ellen vannak.”⁶ A magyar kisebbség az Európát elborító tébolyban ilyenformán nem lelt senki szövetségesre. Az egységes elzárkózás pedig oda vezetett, ismét Fábry Zoltán szavait idézve: „A magyarság idegen, ellenséges test lett a szlovákiai fasizmus földjén. Idegen és elárvult, kit a vihar tüzhelyére ver, és saját kincsére, leglényegére: a vox humanára eszmélt.”⁷

Az 1939-es alkotmánytörvény értelmében a szlovákiai magyarság egyetlen engedélyezett politikai képviselője a *Szlovákiai Magyar Párt* lett. De, amint minden ízében megváltozott a társadalom fölfogása, úgy a párt sem lett ideológiai-világnézeti tömörüléssé többé, annál inkább ember- és érdekvédelmi szervezetté, közművelődési, oktatási egyesületté. A számtalan feladat elvégzése s kiváltképpen a hagyományos szlovénköi vox humana eszmény képviselete a párt vezetőjére, *Esterházy Jánosra* bízott, taktikázás, helyezkedés, elhajlás nélkül, hűségesen konzervatív katolicizmusa mellett maradva, lényegében antifasiszta tényezővé vált. Amit Esterházy és a párt a náciizmussal szembe tudott állítani, az a keresztény humanizmus és a pacifizmus gondolata volt, az akkori legális lehetőségek között talán a legtöbb. A magyarságnak a politika alakításából való kirekesztettsége, illetve önkéntes kivonulása, a főnálló renddel szembeni ellenállása lényegileg ellenzéki szerepre predesztinálta a Szlovákiai Magyar Pártot. Így értjük meg, hogy például 1942 májusában a szlovák parlamentben miért Esterházy János volt az egyetlen képviselő, aki a zsidó kérdésnek a német mintájú „végső megoldását” kimondó törvényjavaslat ellen szavazott! A keresztény humanizmus gondolatisága, a fölvirágzó szeretetkultusz a kisebbségi társadalom legfontosabb összetartó erejévé vált, és a kulturális tevékenység egyik ösztönző eszmei forrásává lett. A Szlovákiai Magyar Párt 1944 júniusában, Pozsonyban megtartott országos vezetőségi ülésén helyesnek minősítette az addig követett programot. „Megállapították, hogy (...) a kisebbségi politika alappillére mindig a vallás és a hit volt. (...) Ez a vallási kérdés szabott egyúttal utat a politikának is, amely mindig időszerű, keresztény, nemzeti, szociális és népi politika volt. Divatosan kifejezve, a politika mindig közösségi magyar politika volt. (...) A magyarság elesettségében mindig egymás kezét kereste és a sors következtében alakult ki az a törvény, hogy mindenki annyit ér, amennyit a kisebbségi magyarság érdekében végez.”⁸ Az árvaság, magárataltságból fakadó teljesítményorientáció és a minőségesség határozta meg a szlo-

vákiai magyarság 1939–1945 közötti önellátásra kényszerített kulturális életét, s annak minőségét.

Az alap – az iskolaügy és a közművelődés. Minden nép és kivált a nemzetiség kulturális életének, sőt fennmaradásának záloga az anyanyelvű oktatás, az iskolarendszer hálózatának nagysága és szerkezetének teljessége. A Szlovák Állam nemzetiségi politikáját a reciprocitás – a viszonyosság – tűrhetteetlenül demagóg elve szabta meg. Vagyis Szlovákia magyarsága annyi és olyan kulturális, művelődési lehetőséget kapott, amennyit és amilyent Magyarország nyújtott szlovák nemzetiségű állampolgárainak. Dél-Felvidék visszacsatolását követően azonban csak 1941 őszére rendeződött a magyarországi szlovák tannyelvű iskolák sorsa, így eddig az időpontig Szlovákiában a magyar iskolarendszer elsorvasztása jellemezte a kisebbség amúgy is összezsugorodott művelődési lehetőségeit. Az átmeneti vagy végleges iskolabezárások sorozata a pozsonyi állami tanítóképzővel kezdődött, amikor is az 1939–40-es tanévben nem indítottak első évfolyamot. Hasonló sorsra jutott az Orsolya-rendi leánypolgári, és az ugyancsak pozsonyi kereskedelmi akadémia. A folyamatos oktatási diszkrimináció legsúlyosabbja az volt, hogy több helyen megsértették az 1940. évi 308. számú népiskolai törvényt, amely előírta, hogy harminc gyermek jelentkezése esetén nemzetiségi osztályt, vagy – a létszámtól függően – tagozatot kell létesíteni. Így maradt Eperjes, Szomolnok, Stósz vagy Dobsina például magyar iskola nélkül. A tankönyvekkel való ellátottság, ha lehet, még rosszabb, egyenesen katasztrofális volt. Egy 1940-ben kelt miniszteri rendelet megtiltotta az 1939. március 14-e előtt írott tankönyvek használatát, új, esetleg hirtelenjében elkészült tankönyvek kiadását viszont nem engedélyezték. A kisebbségi társadalom hihetetlen erőfeszítések árán önerőből próbálta megszüntetni a tankönyvhiányt, kevés sikerrel.⁹ 1941 ősztől mégis valamelyest rendeződött a magyar iskolák ügye, s a következő esztendőben összesen harmincöt magyar tannyelvű népiskola, három polgári, néhány iparos-, tanoncosztály, két gimnázium, egy tanítóképző, egy kereskedelmi akadémia, valamint két évfolyamos kereskedelmi iskola szolgálta a kisebbségi iskolaügyet – csakhogy területileg rendkívül egyenlőtlen megoszlásban. A három polgáriból kettő Pozsonyban működött, a Szepesség és Kelet-Szlovákia viszont nélkülözte az elemi oktatásnál magasabb iskolafokozatokat.¹⁰ A hiányzó állami támogatást részben az ún. szülői társulatok, részben pedig a diákegyesületek próbálták pótolni. Az előbbieket a tanulók hozzátartozóiból, családtagjaiból szerveződtek, és elsősorban feladatuknak a tanulók szociális segélyezését tekintették, de pártolták az iskolán kívüli népművelést is. Az utóbbiak pedig önképzőkör jellegűek, illetve érdekvédelmi, önszegélyező szervezetek voltak. Legszínvonalasabb önképzőkörnek a pozsonyi reálgimnázium Arany János Önképzőköre és az állami tanítóképző intézet Móricz Zsigmond Önképzőköre számított. A főiskolai hallgatók érdekvédelmi egyesülete még az első kisebbségi korszakból fennmaradt Magyar Akadémikusok Keresztény Köre (MAKK) volt, ugyancsak átmentődött a Szlovák Államba a katolikus diákok felekezeti tömörülése, a Prohászka Kör, de megmaradt a Mensa Akadémia Egyesület is, amely napközi otthont tartott fenn és a rászorulóknak – társadalmi áldozatvállalásból – tandíjsegélyt, valamint étkezési támogatást nyújtott.¹¹ Mindazonáltal a szlovákiai magyar diákság a nehéz körülmények közepette mégis saját erőfeszítéseire

volt utalva, hogy a fasiszta állam totális diktatúrájában egy embersége-
sebb életre készüljön magasrendű hivatástudatának építésével – amint
arra a korszak egyik legjelesebb publicistája, *Peéry Rezső* is buzdította
őket: „Összeszorított foggal tanuljatok, okosan és reménytelenül nézzetek
szét, család nélkül, ahogy a költő tanácsolja, gyertek mellénk és dolgoz-
zatok az új emberért. Akik már nem a szólamokban hisztek, hanem a
magatok emberségének megkeresésére indultatok el – hosszú útra, renge-
tegre.”¹²

A két világháború közötti első kisebbségi korszakban, a polgári de-
mokratikus köztársaságban a magyarság legkiterjedtebb közművelődési in-
tézmenyhálózata a Szlovenszkói Magyar Kultúregyesület volt, ennek jog-
utódként látott munkához a szintén SZMKE rövidítésű Szlovákiai Ma-
gyar Közművelődési Egyesület. A szlovákiai területen megmaradt helyi
szervezetek működését azonban a kormány betiltotta, mert – ismét
csak a reciprocitás elvére hivatkozva – Magyarországon nem működött
teljesen önálló szlovák közművelődési testület. Csak amikor 1941 elején
a katolikus szlovákok megszervezték a Szent Adalbert Társulatot, újíthatta
föl működését az SZMKE. Ettől kezdve látványosan föllendült a ki-
sebbségi népművelés, s alig akadt olyan magyarok lakta település, ahol ne
lett volna az SZMKE-nek helyi szervezete. Munkájuk – tekintettel a szo-
rongató viszonyokra – a praktikus ismeretek terjesztésére összpontosult: a
tankönyvhiány miatt hézagossá lett iskolai tananyag kiegészítésére, a
szaktudás bővítésére, a gazdasági ismeretek megújítására, a háziipar fej-
lesztésére, s csak csekély mértékben a népművelésnek olyan hagyomá-
nyos ágai, mint az irodalom, állampolgári jogok, technikai vívmányok
népszerűsítése. Jellemző a magyarság áldozatokat is bőven vállaló, ön-
erőre támaszkodó kulturális életére, hogy a kisebbségi társadalom sem nyu-
godott bele az SZMKE kétesztendei fölfüggesztésébe, a maga erejéből
próbálta pótolni a hiányzó intézményhálózatot: a Szlovákiai Ma-
gyar Házak mozgalmával. Elsőként Pozsonyban terveztek Magyar Há-
zat, amely az egész népművelési apparátus központja lett; a terv szerint
magába foglalta az SZMKE hivatali helyiségeit, színház- és hangverseny-
termet, tornatermet, de itt kapott helyet a Magyar Bank, a cserkészklub
és a Toldy Kör is.¹³ Az utóbbi egyesületet még 1874-ben alapították, nevét
pedig Toldy Ferenc irodalomtörténészről kapta. Az idők folyamán – így a
polgári köztársaság korszakában is – elsősorban a pozsonyi középosztály
meglehetősen konzervatív, arisztokratikus szellemiségű irodalmi, műve-
lődési és társasági egyesületté vált. 1939 után azonban jószerivel az
egyetlen magyar kulturális-irodalmi egyesület maradt Szlovákia területén,
hiszen korábbi tekintélyes testvérszervezetei (a komáromi Jókai Egyesület
és a kassai Kazinczy Társaság) Dél-Felvidék visszacsatolása után Ma-
gyarországon működtek tovább. A megváltozott viszonyok következté-
ben a körnek lényegesen át kellett alakítania egész szervezetét és mun-
kastílusát, hiszen most már a pressburger polgárság mellett és még in-
kább helyett a Szlovák Állam töredék magyarságának egészét kellett szol-
gálnia. Az idők változásához személycserékkel és programmódosítással
próbáltak alkalmazkodni. 1939 januárjában a – körülbelül ötszáz tagot
számláló – kört 1925 óta vezető *Jankovics Marcell* leköszönt elnöki tisz-
téről, helyére *Aixinger László* lépett; a közgyűlés pedig három pontból
álló módosított célprogramot fogadott el: 1. Be kell illeszkednie a kör-
nek az általános kulturális mozgalmak működésébe – ami azt jelentette,

hogy földadva korábbi arisztokratikus elzárkózását, tevőlegesen részt kell vállalnia a széles körű népművelő munkában. 2. Mindent el kell követnie a szlovákiai magyar irodalmi élet fönntartásáért – ezen az irodalom-szervezői és kiadói feladatok vállalását értették. 3. Pozsony kultuszának fokozott ápolása – ami az országos szerepkör és a helyi jelleg összehangolását jelentette, hiszen a város helyi hagyományainak tudatosítása lényegében a kisebbség nemzeti öntudatának és önismeretének ápolása is volt.¹⁴ Az egyesület már az 1939–40-es évad folyamán mintegy húsz, nagy nyilvánosság előtt zajló rendezvény gazdája volt. S nem csupán Pozsonyban, vidéken is szerveztek programokat. Ezek közül kiemelkedett 1941 márciusában a nyitrai írók matinéja, és előadásokat tartottak a rádió magyar adásában is. A Toldy Kör tehát szerencsés kézzel nyúlt a kevéske lehetőség után, és merete vállalni szervezetének, munkájának „popularizálását”; átérezve a magáramaradottság körülményei között az egyetlen lehetséges szerepvállalás fontosságát és feladatának súlyát is, hogy méltó módon töltsse be hivatását. Eszközei között számos könyvsorozat gondozása is szerepelt. 1940 és 1943 között a Szlovákiai Magyarok Képes Naptárán kívül több más sorozatot bocsátott útjára: a Szlovákiai Magyarok Könyvtárát, a Szlovákiai Magyarok Kincsestárát, a Szlovákiai Magyarok Honismereti Könyvtárát, a Szlovákiai Magyar Művelődési Könyvtárát, a Bibliotheca Istropolitana-t, a Szlovákiai Magyar Füzeteket, amelyekben összesen 42 munka látott napvilágot.

A híres pozsonyi Bartók Béla Dalgycsület még a polgári demokratikus köztársaság idején a Toldy Kör énekkarából vált önálló szervezeti egységgé, s a fasizmus éveiben is következetesen vállalta eredeti célkitűzését, Bartók és Kodály nemcsak zenei, hanem eszmei képviselőit. Az egyesület kulturális szerepkörrel társadalmi, sőt politikai szerepkörrel bővült, hiszen az „Éneklő ifjúság” mozgalom a vox humana szó szerinti megszólaltatója volt. Bartók néptestvériség programjának hirdetése pedig ebben a korszakban a szellemi ellenállás egyik formájának számított. Mindezt természetesen nem tchette büntetlenül, a hatóságok állandó zaklatásainak és akadékoskodásainak volt kitéve.¹⁵ Pozsonyon kívül Eperjesen és Nyitrán működtek kisebb magyar egyesületek, körök, klubok, ezeket – kevés kivétellel – a Szlovák Állam hatóságai betiltották.

A szellemi értelemben magára maradt és lelkiségében is elkülönülő, befelé forduló magyar kisebbség körében rendkívül megnőtt az érdeklődés a könyvek, a könyvtár iránt. Mivel érvényben maradt az 1919. évi 430. számú törvény, amely lehetővé tette anyanyelvű könyvtár alapítását ott, ahol legalább 400 magyar lakos élt – az SZMKE és a Szlovákiai Magyar Párt minden településen igyekezett könyvtárát szervezni, vagy az egészen kis lélekszámú szórványok igényeit mozgókönyvtárakkal kielégíteni. Összesen tizenkilenc magyarok lakta településen működött önálló könyvtár, nyolc helységbe pedig a „vándorkönyvtár” juttatta el az anyanyelvű olvasnivalót. A könyvtárak forgalma ezekben az esztendőkből ugrásszerűen megszokszorozódott. Pozsonyban például 1938 és 1941 között két és félszeresére.¹⁶

A kisebbségi kulturális élet egyik legsúlyosabb fogyatékosága a hivatásos színjátszás teljes hiánya volt, amit alig-alig pótolhatott néhány műkedvelő társulat lelkesedése és az előadások olykor kifogásolható színvonala. Ezt tette szóvá Németh István László karnagy, a kisebbségi művelődési élet jeles szervezője: „Hivatásos magyar színjátszásunk ez

idő szerint, sajnos nincs. A pótlására hivatott műkedvelő rendezések nem mindig kifogástalanok. Belátom ugyan a rendezésükkel járó rendkívüli nehézségeket és a műkedvelők ritka áldozatkészségét, mégsem szabad elhallgatnunk a hibákat, amelyek hovatovább erős színvonalsüllyedéssel járhatnak.”¹⁷ A szerző joggal tartott attól, hogy a többségében könnyed, igénytelen darabok, a dilettáns színpadra állítás rontja a nézők ízlését, s elvonják őket a fajsúlyosabb rendezvények (irodalmi estek, koncertek, kiállítások) látogatásától. Mindazonáltal Pozsonyban havonta egy-két magyar nyelvű előadást tartottak, nyaranta pedig a városi színházban egyhetes magyar „évadot” rendeztek, s ekkor Magyar Színházi Napok címmel terjedelmes, majdnem színházi évkönyv jellegű műsorfüzet is napvilágot látott.

Az írott szó sajtó- és könyvkiadás. A Szlovák Állam fennállása idején, tehát 1939 és 1945 között a mennyiségileg korábban oly terjedelmes kiadósági sajtó egészen összezsugorodott – két okból. Egyrészt az olvasótábor a korábbiak egytizedére csökkent, másrészt a szabad, polgári demokratikus sajtórendszert fölváltotta az egységesített, államilag szabályozott lapkiadás. De a sok-sok kötöttséggel béklyózott sajtóéleten belül a magyar szerkesztőségeknek további szigorító, korlátozó intézkedéseket is el kellett viselniük – ugyancsak a Magyarországgal való viszonyosság téziséből következően. A bécsi döntés után Szlovákia területén néhány helyi érdekű és jelentőségű hetilap (Nyitravármegye, Nyitramegyei Szemle, Szepességi Hírlap, Új Világ) maradt, valamint a pozsonyi Magyar Minerva című folyóirat, amelyet azonban már 1939 elején megszüntettek. A reciprocitás elvétől vezetettve mindössze két magyar napilap jelenhetett meg 1941-ig, az Esti Újság és az Új Hírek. Az Esti Újság *Herczeg Gábor* pozsonyi bulvárlapjának jogutóda volt, ám 1938 novemberében vezetését a kitűnő *Somos Elemér* vette át, aki a keresztény humanizmus alapján szállt szembe a fasiszta uszítással. Például 1939 karácsonyán ő közölte lapjában *Győry Dezső* Magyar Hegyibeszéd című poémáját, amely esztendő múltán – sokatmondó – Emberi hang címmel jelent meg önálló füzet formájában. (Írásunk mottója is ebből való részlet). Az Esti Újságnak kezdetben napi három kiadása volt; vasárnaponként 28 oldallal jelent meg, de alkalmi, ünnepi számai elértek a 60–80 oldalas terjedelmet. *Somos Elemér* így próbálta pótolni a nagyon hiányzó irodalmi folyóiratot. A lap kulturális rovatát a szlovákiai magyar publicisztika kiválósága, *Szalatnai Rezső* vezette, aki a szó szellemi erejére alapozó demokratikus ellenállás mellett az üldözött zsidó származású írókat is fölkarolta. *Somos*, *Szalatnai* és a kiadó *Nemecz Miklós* révén a szenzációhajhászó, hálózobatitkokat firtató újságból hamarosan egyedülálló jelentőségű, szellemiségében határozottan antifasiszta, megjelent anyagait tekintve pedig színvonalas lap lett. Az „Esti Újság emberi és nemzeti felelősségvállalásával meghódította a komoly, lapigényes magyar, de a gondolkodó szlovák közönséget is. Színzlovák városokban olykor nagyobb példányszámban kelt el, mint a szlovák lapok.”¹⁸ Az Esti Újság sem támadhatta persze nyíltan a náciizmust, ám nem vette igénybe a hivatalos német hírszolgálat tendenciózusan összeállított anyagát, hanem a legliberálisabb budapesti újság, a Magyar Nemzet híreit közölte. Vezércikkeit, tárcáit, publicisztikáját *Szalatnai Rezső* és *Peéry Rezső* írták, szemet-nyitó, szívhez és értelemhez egyaránt szóló cikkeik igen népszerűek voltak, e korszak irodalmát *Fábray Zoltán*

joggal a „Rezsők irodalmának” nevezhette.¹⁹ A lap közös nevezőre hozta a magyar nyelvterület minden haladó íróját; egyértelmű, tiszta emberségével nyerte meg szerzőit, közöttük *Móricz Zsigmond*ot is, akinek csupán 1939 és 1941 között huszonhat elbeszélése jelent meg itt, de folytatásokban közölték az *Életem* regényét és terjedelmes részleteket is az *Árvácskából*. Az *Esti Újság* bántó számla volt a hatóságok szemében, ezért 1941 őszén terjedelmét négy oldalra korlátozták, majd be is szüntették.²⁰ A politikailag független *Esti Újság* mellett jelent meg a Szlovákiai Magyar Párt napilapja, az *Új Hírek*, amelynek főszerkesztője a bebörtönözött *Floch István* után *Kelembéri Sándor* lett. Munkatársai sorába tartozott egy ideig a Prágából Pozsonyba visszatért neves költő, Győry Dezső.

A szlovák hatóságok 1941 végén újabb szigorításokat vezettek be, és mindössze egy-egy magyar nyelvű napi- és hetilapot engedélyeztek: a *Magyar Hírlapot*, illetve a *Magyar Néplapot*. A *Magyar Hírlap* lényegében az *Új Hírek* utóda volt, tehát pártlap, de főszerkesztővé Esterházy János az *Esti Újság* nagy tekintélyű vezetőjét, Somos Elemért nevezte ki, így is biztosítva a szellemi ellenállás folyamatosságát. Belső munkatársai szintén a régi kollégák lettek, Peéry Rezső és Szalatnai Rezső. Keresztény humanizmusa miatt ennek az újságnak is számos, fasiszta oldalról jövő támadást kellett elszenvednie. Hétköznapi számai tíz-, vasárnapi példányai huszonnégy oldalasak voltak, ünnepeken még terjedelmesebbek. Gazdag irodalmi anyagot közölt, s az *Ady-Móricz-kultusz* ébrentartásává igen fontos, a nemzeti irodalom egészéhez kapcsolódó művelődéspolitikai hivatást teljesített. Szokatlanul magas példányszáma bizonyítja, hogy olvasótábora megtanult „a sorok között olvasni”, mert a *Magyar Hírlap* is csupán áttételes utalások formájában közölhette szerzőinek, szerkesztőinek valódi gondolatait: „...csak innen tudták meg az igazat, itt érezték meg az antitoxint, itt a destrukció áldását, és itt vettek lélegzetet a humanizmusból, mert a véres toll e sajtóban ismeretlen volt” – írta néhány esztendő múltával *Fábry Zoltán*.²¹ A szlovákiai felkelés idején, 1944-ben egyedüli újság volt Közép-Európában, amely a fölkelésről mint hadi eseményről számolt be, és nem úgy, mint az általánosan történt, a „banditák terrorjáról”. Joggal írhatta hát a lap megszüntetésekor Szalatnai Rezső, *Búcsú* című cikkében: „Az olvasó, a szlovákiai magyarság számtalan tanújelét adta annak, hogy egy véleményen van velünk, s egy véleményen van azzal, ami a magyarság egységét, józanságát, emberségét, keresztény szellemét annyi megpróbáltatás közepette is néma, csöndes életszemléletté kristályosította. *Búcsúnk* nem lehet több néma kézfogásnál. De ez a kéz tiszta, becsületes kéz volt!”²²

A fasiszta Szlovák Állam hat éve alatt összesen mintegy harminc eredeti szépirodalmi alkotás jelent meg magyar szerző tollából – ezek többsége kis formátumú, vékonyka füzet volt. Más – tudománypszerűsítő, zenei, képzőművészeti, honismereti tárgyú – munkákkal együtt mintegy hetvenöt címet számlál a szlovákiai magyar könyvtermés, ide sorolva az albumokat, évkönyveket, kalendáriumokat is. Elsőnek a pozsonyi *Veritas* Kiadó vállalkozott néhány kevésbé terjedelmes kézirat megjelentetésére, a *Litera* Könyvnyomda és Kiadó gondozta a *Magyar Színházi Napok* köteteit, a Szlovákiai Magyar Közművelődési Egyesület ismeretterjesztő kiadását, a legszámottevőbb kiadói munkát a pozsonyi *Toldy Kör*, valamint a nyitrai *Híd* végezte.

Az említett Toldy Kör füzetsorozataiban jelent meg a legtöbb eredeti szépprózai és költői alkotás, a Szlovákiai magyar költők antológiája, Győry Dezső, Emberi hang című poémája (1940), továbbá *Ásgúthy Erzsébet*, *Pozsonyi Anna*, *L. Kiss Ibolya*, *Környei Elek*, *Páll Miklós* prózai és lírai munkái. Az ismeretterjesztés területén is sok, az egészséges nemzeti öntudatot és ennek alapját, az önismeretet gazdagító kiadvány látott napvilágot: Peéry Rezső eszmetörténeti munkája, a Perem-magyarok az idő sodrában (1940), Szalatnai Rezső irodalomtörténeti tanulmányai, a Juhász Gyula Szakolcán (1940), Móricz Zsigmond Szlovákiában (1943), továbbá *Mayer Imre* Édes anyanyelvünk című könyvecskéje (1941), *Mártonvölgyi László* kultúrhistoriái összeállítása, A regélő Nyitra mentén (1941), de olyan fontos néprajzi munkák is megjelentek, mint *Arany A. Lászlótól* A szlovákiai magyarság néprajza (1942), *Dallos István*: Lagzi a Palóc földön (1943), Gyürky Ákos: A Zobor vidéke (1941) stb.²⁴

Irodalomtörténeti szempontból még jelentősebb volt a harmincas évek derekán Dallos István és Mártonvölgyi László megszervezte Híd Irodalmi Szövetség nevű kiadó. A társaság egy meglehetősen provinciális szemléletű antológia – Nyitrai írók könyve (1934) – megjelentetésével adott hírt magáról, de ismertté a négykötetes Szlovenszkói Magyar Írók antológiája (1936–1937) révén vált. Igazi jelentőségre azonban a Szlovák Államban tett szert, mégpedig az 1941 és 1944 között publikált Magyar Album sorozattal. A tíz kötet nyilvánvaló célja az volt, hogy pótolja a hiányzó irodalmi folyóiratot, amelynek kiadását a hatóságok nem engedélyezték, akkor viszont az almanachok megjelenését még nem korlátozták. Dallos István szerkesztő így fogalmazta meg a sorozat célját: „A Magyar Album kötetekben felsorakozó szlovákiai, erdélyi, vajdasági és magyarországi írógárda átgondolt kultúrmunkát indít ezeken az oldalakon. A cél egyenes és világos: a magyar kultúra ápolása és fejlesztése, a kultúrközeledés hídjának építése.”²⁵ Vagyis a könyvsorozat nem csupán a szlovákiai írók antifasiszta vagy legalábbis németellenes egységfrontjának megteremtésére, de a magyar–szlovák haladó kultúra kapcsolatainak ápolására is vállalkozott – az egyetemes magyar irodalom kortársi teljesítményeinek bemutatása mellett. Természetesen a Magyar Album szerkesztői is elhatárolták magukat a napi politikától, egyedül az alkotást tekintették minőség szempontú mértéknek. „A Magyar Album csak az irodalmi érték mércéjét tartotta szem előtt, s abból az elgondoláslából indult ki, hogy a napi politika kérdései – melyek kibillentették arról a vágányról, melyen elindult – nem játszhatnak szerepet életében, és céljainak megfelelő jó munkát csak akkor végezhet, ha az irodalmi alkotások kérdésében nem tér el eredetileg kitűzött céljától” – írta visszacsatlékezésében a szerkesztő, Dallos István.²⁶ Noha bevallottan nem voltak ideológiai, világnézeti célkitűzései a sorozatnak, a lényeg mégis az, hogy az írások szellemisége a humanizmus oldalán vagy az antifaszizmus oldalán agitált és a pacifizmus nemes tartózkodásával jellemezhető. A tíz kötetben negyvenöt szlovákiai magyar, száztizenhét magyarországi, erdélyi és délvidéki, tizenhárom szlovák és tizenhárom más nemzetiségű író, költő, esszéista összesen háromszáznegyvenhat irodalmi alkotása szerepelt több mint ezer oldal terjedelemben.²⁷ Az almanach köteteknek rovatbeosztása eleve emlékeztetett a folyóiratokéra. Az Idők sodrában című volt a leg-gazdagabb. Itt főként esszék és tanulmányok kaptak helyet – a kultú-

ra, az irodalomtörténet, a történelem és a művészetek tárgyköréből. A Magyar lélek, a szépirodalmi rovat – színvonalát tekintve némiképp alatta maradt az előzőének, bár a szerzők között találjuk *Áprily Lajost*, *Nyíró Józsefet*, *Szemlér Ferencet*, *Tamási Áront*, *Márai Sándort*, a szlovákiai írók közül pedig *Ásgúthy Erzsébetet*, *Mécs Lászlót*, *Szalatnai Rezsőt*. Az időszerű irodalompolitikai publicisztikát, glosszákat, filológiai adalékokat föltáró írásokat az *Órhely* rovatcím alatt találhattuk. A kérdések során a népművelő és ismeretterjesztő cikkek rovata volt. A Fejfék címet nekrológok, illetve értékelő tanulmányok, pályakép-összefoglalók követték, a Figyelő pedig könyvismertetéseket közölt. 1944-re megérett a Magyar Album folyóirattá való átszervezésének gondolata, de erre nem kerülhetett sor, a szlovák hatóságok mereven ragaszkodtak a Szlovákia és Magyarország közötti kulturális-jogi reciprocitáshoz; és mivel a KA-LOT kiadásában megjelenő Prameň című folyóiratot a magyarországi szlovákság vezetői nem ismerték el magukénak, a Szlovák Állam sem adott ki lapengedélyt magyar periódikára. A Híd Irodalmi Szövetség minden – elsősorban a körülményekből adódó – fogyatékosága ellenére a Magyar Album kiadásával óriási jelentőségű munkát végzett a sanyarú sorsra juttatott szlovákiai magyar irodalom fölpártolásával és terjesztésével. Dallos István és Mártonvölgyi László átfogó képet adtak a kisebbségi irodalom e nehéz korszakáról és áldozatos munkájukkal minden akadály ellenére, lényegében pótolni tudták a mindenkori irodalmak számára nélkülözhetetlen nyilvánosságot, a folyóiratot.

Ez az írás – mint alcíme is jelzi – csupán kultúrtörténeti vázlat, nem vállalkozhatott részletek megvilágítására, ám az oktatásügy, a közművelődés, a sajtó- és a könyvkiadás áttekintésével talán mégis sikerült képet teremtenie arról az erőfeszítést, sőt áldozatot igénylő kulturális munkáról, amely a fasiszta Szlovák Államban élő – és az utókor tudatában végzetesen kiesett – maroknyi magyarságot jellemezte. A félszázadernyinél alig több lelket számláló kisebbség lényegében egységesen mentes tudott maradni a náci örület konjunktúrája idején a sovíniszta, rasszista ideológia befolyásától, s ebben, azon túl, hogy maga is harmadrendű állampolgárként élte át a vészterhes esztendőket, igen fontos szerepe volt a haladó szellemű, németellenes, keresztény-humanista szellemiségű kulturális életnek. Annak a kulturális életnek, amelyet a szlovákiai magyarság ugyancsak tragikus, 1945–1948 közötti korszakában Fábry Zoltán ekként jellemezett: „A magyar sajtó költőkkel, írókkal tudósokkal, holtakkal és élőkkel mond mindennapi vétót Hitler ellen. Hölderlint hozza: »Európai volt, hívó és tiszta lélek.« Montaigne halálának 350. évfordulója, a szellemember non possumusát húzza alá. Babits Mihály, Móricz Zsigmond halála hetekig kiszorít minden aktualitást a hasábkrokról. A németellenes magyar szabadságharcok hősei: Rákóczi, Thököly, Petőfi állandó mementóként fáklvásszák az »ezeréves magyar gondot«, a dunatáji német veszedelmct. (...) Az ifjúság ezen felül csak énekel. Éneklő ifjúság: ez a gyűjtőcím. (...) Nem harci dalokat énekel, hanem a béke, az emberi élet örömet és búját. Az Amerikába emigrált Bartók dalait éneкли, Bartókot és Kodályt: Ady zenei rangtársait.”²⁶ A szlovákiai magyar népcsoport 1939–1945 közötti korszakának kultúrhistoriája nemcsak föltámasztásra érdemes becses kulturális-szellemi

hagyomány, de példamutatás is a szorongató körülményeken fölül emelkedő szellem diadalára. Példája annak, hogy egy önellátásra kényszerített, ezernyi akadállyal, nehézséggel küszködő kisebbségi kultúra is képes maradandó értékeket teremteni; s tágabb értelemben, ha egy nemzet minden körülmények között emberi módon akar élni, áldozatos, értékteremtő munkálkodással erőt vehet rossz sorsa csapásain.

JEGYZETEK

1. Turczel Lajos: Két kor mezsgyéjén. A magyar irodalom fejlődési feltételei és problémái Csehszlovákiában 1918 és 1938 között. Bratislava, 1967. Tatran, Magyar Üzem, 311. old.; Csanda Sándor: Első nemzedék. Tanulmány a csehszlovákiai magyar irodalom keletkezéséről és fejlődéséről. Bratislava, 1968. Tatran, 305. old.
2. A korszak és a tárgy nagyon szűkös, magyar nyelven hozzáférhető irodalmából: Arató Endre: Csehszlovákia története (1849–1945), Budapest, 1978. Tankönyvkiadó, 163. old. (Egyetemi tankönyv); Roják Dezső: Versailles-től a bécsi döntésig I–5. rész. Új Szó (Pozsony), 1968. augusztus 13–17; Borsody István: A magyar–szlovák kérdés alapvonalai. Budapest, 1939. A szerző kiadása. (Madách ny.) 59. old.; Turczel Lajos: Bevezető. In: Ének az éjben. Szlovákiai magyar írók 1939–1945. Bratislava, 1986. Madách Kiadó, 7–29. old.
3. A Szlovák Állam területe 38 059 négyzetkilométer volt, lakosának száma az 1940. évi népszámlálás szerint 2 691 000, ami 70 fő/négyzetkilométer népsűrűséget jelent. A lakosság 85 százaléka volt szlovák (2 230 935), a németek száma 160 000, a magyaroké 57 013, de becslést adnak szerint valójában 60–65 000 körül lehetett. A magyar kisebbség három, egymással össze nem függő területen élt: Pozsonyban és környékén, Nyitra és a Zobor-vidéken, valamint abaúj-zempléni falvakban. Források: Gróf Esterházy János: A kisebbségek gazdasági helyzete, Debrecen, 1943. Debreceni Nyári Egyetem előadásai, 4. rész; András Károly: Az Új Szlovákia. Láthatár, 1940. 12. sz. 353. old.; Duka Zólyomi Norbert: Szórványmagyarok, In: A szlovákiai magyarság élete 1928–1942. (Szerk. Gróf Esterházy János.) Budapest, 1942. Athenaeum, 68–82. old.
4. Csáky Mihály: Levél a Tatra alól magyar sorskérdésekről. Bratislava–Pozsony, 1940. Toldy Kör, 2. old.
5. Endreffy János: Szeressük egymást, magyarok! A Toldy Kör Évkönyve 1940. Bratislava–Pozsony, 1940. Concordia ny. 10. old.
6. Simon István: Magnóval Fábry Zoltánnál. Kortárs, 1967. 8. sz. 1248. old.
7. Fábry Zoltán: A vádlott megszólal (1916), In: Stószl délelőttök. Bratislava, 1968. Madách Kiadó 383. old.
8. Szlovákia–Csehszlovákia. Nemzetiségi Szemle (Pécs), 1945. 44. old.
9. Turczel Lajos: Bevezető. In: Ének az éjben. 14–15. old.
10. A 35 elemi iskolában mintegy 110 pedagógus oktatott kb. 5000 gyermeket. Forrás: Stelczer Lajos: A szlovákiai magyar iskolaügy. In: A szlovákiai magyarság élete 1938–1942. 83–106. old.

11. Kemény Gábor: A második kisebbségi irodalom. Láthatár, 1942. 10. sz. 321. old.; Turczel Lajos i. m. 15—16. old.
12. Peéry Rezső: Buzdító szavak mai fiatalokhoz. Esti Újság (Pozsony) 1940. 83. sz.
13. Mezei Gábor: Magyar Ház Pozsonyban, Magyar Minerva. 1939. 1. sz. 1—2. old.
14. Aixinger László: Beköszöntő. A Toldy Kör Évkönyve 1940. 5. old.
15. Popély Gyula: A pozsonyi Bartók Béla Dalegyesület. Budapest, 1982. Akadémiai Kiadó 50—60. old.
16. Brogyányi Kálmán: A magyar könyv sorsa Szlovákiában. In: A szlovákiai magyarság élete 1938—1942. 164—168. old.; Kemény Gábor: i. m. 321. old.
17. Németh István László: A szlovákiai magyar zenekultúra mérlege. H. n. (Pozsony), 1941. Toldy Kör, 13. old.
18. Szalatnai Rezső: Előszó. In: Két hazában egy igazsággal. Budapest, 1982. Magvető Kiadó, 13. old.
19. Egri Viktor: A halogatás ével. Bratislava, 1980. Madách Kiadó, 63. old.
20. Turczel Lajos: Két háború közti sajtónk alakulása és megosztása. In: Hiányzó fejezetek. Bratislava, 1982. Madách Kiadó, 116., 224. old.
21. Fábry Zoltán: A vádlott megszólal. In: Stószli délelőttök, 392. old.
22. Szalatnai Rezső: Búcsú. In: Két hazában egy igazsággal. 323. old.
23. Fónod Zoltán: A csehszlovákiai magyar irodalom két évtizedes fejlődése, korszakai, jellemzői. In: Tegnapi önismeret. Bratislava, 1986. Madách Kiadó, 97. old.
24. Mártonvölgyi László: Szlovákiai Magyarok Könyvtára. In: Magyar Album, 3. köt. [(Szerk. Dallos István.) Nyitra, é. n. Híd-kiadás, 104—108. old.]; Dallos István: A Toldy Kör irodalmi kiadványai. In: Magyar Album, 2. köt. (Szerk. Dallos István.) Nyitra, é. n. Híd-kiadás, 83—85. old.; Turczel Lajos: Bevezető. In: Ének az éjben, 21—23. old.
25. Dallos István: Ajánlás helyett... Magyar Album 1. köt. (Szerk. Dallos István.) Nyitra, é. n. Híd-kiadás, 7. old.
25. Dallos István: A Híd vallomása. Bratislava, 1969. Madách Kiadó, 128. old.
27. Szeberényi Zoltán: A „Híd — Szlovenszkói Magyar Irodalmi Társulat” kiadói tevékenysége. In: Visszhang és reflexió. Bratislava, 1986. Madách Kiadó, 96. old.; Lakatos Eva: Magyar irodalmi folyóiratok. A sorozat, 7. köt. Budapest, 1978. Petőfi Irodalmi Múzeum, 938—939. old.
28. Fábry Zoltán: A vádlott megszólal. In: Stószli délelőttök. 393—394. old.

Nemzetiségek a magyar királyi honvédségben (1938–1943) I.

Magyarország lakossága az 1938. november és 1941. április közötti négyszeri területgyarapodás folytán 14 683 323 főre emelkedett. Ezen belül a nem magyar anyanyelvűek számaránya – ha nem is monarchia-korabeli méreteken – jelentősen megnövekedett. 3 318 493 főt, azaz 22,5 százalékot tett ki a nemzetiségiek lélekszáma. Az 1 100 290 román (7,5 százalék), 720 291 német (4,9 százalék), 563 910 ruszin (3,8 százalék), 270 467 szlovák (1,8 százalék), 207 734 horvát (1,4 százalék), 164 755 szerb (1,1 százalék) és 70 315 szlovén (0,5 százalék) nemzetiség jelenléte miatt a háborús évek magyar kormányainak ismét fokozottabban szembe kellett néznie a nemzetiségi problémákkal. Természetesen a honvédség keretén belül is újból felvetődött a nemzetiségi kérdés.

A trianoni Magyarországnak nem nagyon voltak nemzetiségi problémái. A hazai németiség és a magyar társadalom viszonyának időnkénti elmérgesedése is csak társadalmi, legfeljebb közgazdasági síkon idéztek elő különböző konfliktusokat. Honvédelmi szempontból azonban alig merültek fel nehézségek. A német emberanyag, mint katona – elenyésző kivétellel – államhű és megbízható volt, s egyéb okok sem tették szükségessé, hogy az ország férfilakosságának honvédelmi alkalmazása terén a nemzetiségekre külön szabályokat kelljen alkotni. A német nemzetiségieket 1938 után is a magyarokéval teljesen egyenrangú módon kezelték, mindennemű megkülönböztetés nélkül.

A magyar legfelsőbb katonai vezetés azonban számított arra, hogy az utódállamokban a magyar állameszmével ellentétes nemzeti szellemben nevelkedett, az ottani hadseregben kiképzett, vagy sorkötelessé most váló, a területgyarapodás során visszakerült nemzetiségi korosztályok tagjai a magyar viszonyokkal szemben meglehetősen bizalmatlanul, sőt ellenségesen fognak viselkedni. Különösen az észak-erdélyi román, a délvidéki szerb és a kárpátaljai ruszin férfilakosság fiatalabb évfolyamainak honvédelmi alkalmazását kísérte meglehetősen aggodalom. Az általános nézet azonban a honvédség keretén belül is az volt: *„Mintbogy idegen nemzetiségeink vannak és azokat ki nem küszöbölhetjük, tehát meg kell teremteni velük a békés együttélés lehetőségeit.”*¹ A honvédség alkalmazott módszerei azonban gyakran ellentétesek voltak a kormányok nemzetiségi politikáinak nézeteivel.

A nemzetiségi emberanyag a magyar királyi honvédségbe való fokozatos beéltése során több lényeges kérdésben kellett döntenie a legfelsőbb katonai vezetésnek:

1. A nemzetiségiek részt vegyenek-e fegyveresen a honvédelemben?
2. Milyen beosztásokban és milyen százalékarányal alkalmazzák őket, hogy a honvédség harcértékét ezáltal lényegesen ne rontsák meg?
3. Kiképzésük az ország mely területein történjék?
4. Melvük legyenek az ún. védett alakulatok?
5. Tiszt és altiszt lehet-e nemzetiségbeli?

E kérdésekre adandó válaszok, intézkedések mindannyiszor újrafogalmazód-

tak, valahányszor az ország területgyarapodásai által tekintélyes számú idegen nemzetiségű lakosság került magyar fennhatóság alá.

A NEMZETISÉGEK HONVÉDSÉGI ALKALMAZÁSÁNAK KEZDETI SZABÁLYOZÁSAI (1938–1941)

Magyarország Trianonban elvesztett területeinek részleges „visszaszerzése” 1938 őszétől kezdődött meg, amikor a müncheni négyhatalmi egyezmény alapján szolgáló néprajzi elvet követve, már csak a tengelyhatalmak részvételével lefolytatott bécsi döntőbíráskodás folytán Csehszlovákiától 11 927 négyzetkilométeres terület került át a magyar államhoz. Ez volt a Felvidéknek és a Kárpátaljának túlnyomóan (86,5 százalékban) magyar népességű déli területszegélye, az elsőként visszakapott hajdani országrész. A magyar mellett, nem tömbben élő szlovák és ruszin lakossággal is gyarapodott az ország népessége. A visszacsatolt felvidéki terület összlakosságának kb. 45 százalékát, kb. 463 000 főt tett ki a honvédség szempontjából számba jöhető férfilétszám.² Ebből 100–120 000 fő részesült a csehszlovák hadseregben 1938-ig katonai kiképzésben. A katonaviseltek 10 százaléka szlovák, illetve ruszin nemzetiségű³ volt. A magyar honvédség szempontjából azonban nyilvánvalóan csak attól az időponttól vált pozitív értékűvé ez a csehszlovák hadseregben kiképzést nyert réteg, amikor már megfelelő átképzésben részesült.

Ezek az átképzések elsősorban arra irányultak, hogy a már katonaviselt emberanyag elsajátítsa a magyar katonai szellemet és fegyelmet, a magyar harc- (had-)eszközök kezelését, a magyar harcmódot, harcéljárást és a legfontosabb magyar vezényszavakat. Mindezeket olyan mértékben, hogy az illető abban a „szakmában”, melyben már katonai kiképzést nyert, a magyar honvédség kötelékében is alkalmazhatóvá váljék.

A felvidéki katonaviseltek átképzése csak 1939 májusától kezdődött meg. Közvetlen a csehszlovák hadseregben szolgált legfiatalabb 1916-os évfolyamtól kezdve az 1905-ös születési évfolyamig bezárólag hívták be az embereket. Az első 7 évfolyamot, kb. 61 000 főt, majd a további öt évfolyamot is a területi kiegészítés elve alapján vonultatták be. Ez azt jelentette, hogy a lakóhelyük szerint illetékes hadtestparancsnokság helyőrségeiben képezték át őket. Nevezetesen a megnagyobbodott területű II. székesfehérvári, VII. miskolci és az 1939 márciusában megalakított VIII. kassai hadtest főleg határvadász, kisebb részben gyalogos, illetve tüzér magasabbegységeinél és alegységeinél történt ez meg.

Az átképzések időtartamát a legénységre nézve 6 hétben, tartalékos tisztekre, tiszthelyettesekre nézve pedig 8 hétben állapították meg. Ez idő alatt csak a hadicél szempontjából legfontosabb erkölcsi tulajdonságok és szakismeretek alapjait kívánták az átképzendőekkel megismertetni. A továbbképzésükre a későbbi fegyvergyakorlatok voltak hivatottak.

Miután magyar anyanyelvűek nem lehettek hivatásos tiszték a csehszlovák hadseregben, csak igen elenyésző szlovák és ruszin nemzetiségű tiszttel, hivatásos altiszttel és továbbszolgáló tiszttel számolhatott a magyar legfelsőbb katonai vezetés. Nemzetiségre való tekintet nélkül minden olyan tartalékos tiszt és tisztjelölt megtarthatta tartalékos rendfokozatát, aki önként kérte áttételét a honvédségbe, amennyiben egy igazoló eljárás „tisztázta múltját” és az átképzési tanfolyamot eredményesen elvégezte.⁵ Hivatásos tiszt állományba nyilvánvalóan a magyar származású csehszlovák hadseregben továbbszolgálatot

önként nem vállalt, nemzetiség szempontjából abszolút megbízható egyéneket vettek fel.⁶

A kis létszámú ruszin és szlovák nemzetiségű átképzendők beosztására vonatkozóan az egyes alakulatoknál nem tettek külön diszkriminációs intézkedéseket. Csupán az a rendelkezés született, hogy a határvadász-alakulatoknál csak magyar anyanyelvűeket lehetett átképezni. Ez a rendelkezés a következő években is érvényes maradt.⁷ Ezenkívül javasolt kitétel volt még az, hogy azokat a szlovák és ruszin nemzetiségű katonákat, akik a csehszlovák hadseregben a híradó és harcokszó csapatnál szolgáltak, csak abban az esetben szabadott ugyanabban a „szakmában” átképezni, amennyiben „megbízhatóságukhoz magyar szempontból a legcsekélyebb gyanú sem férhetett” és – a híradóknál – tökéletesen ismerték a magyar nyelvet, mind szóban, mind írásban.⁸ A szlovák és ruszin legénység eredményes átképzése érdekében *igyekeztek nyelvüket beszélő kiképzőszemélyzetet beosztani hozzájuk* és megkezdődött a nemzetiségi nyelvet beszélő tisztek és altisztek nyilvántartásba vétele is.

1938 novemberében a nem magyar nemzetiségű hadkötelesek honvédségi alkalmazását, a honvéd vezérkar hadműveleti osztálya⁹ elképzelhetőnek tartotta úgy is, hogy egy-egy *ruszin és szlovák zászlóalj kerüljön felállításra, amelyekben a szolgálati nyelv ruszin és szlovák lenne.* A ruszin zászlóalj felállítását Ungváron, a szlovákét pedig Kassán tervezték – egyelőre hadtestközvetlen, önálló zászlóaljként. A hadművelleti osztály elképzelését azzal indokolta, hogy „...a ruszinok és szlovákok teljes megnyerésére, de propagandisztikus szempontból is történné”¹⁰ *Werth Henrik* gyalogsági tábornok,¹¹ a *honvéd vezérkar főnöke* azonban mindezt akkor még nem tartotta időszerűnek.

Az átképzések 1939 májusától megindultak, az újonc-igénybevételt a felvidéki területekről azonban csak az 1939–40-es szervezési évtől, azaz, 1939 októberétől tervezték. Az elsőként visszacsatolt terület és az anyaország hadköteleseinek kiképzési helyzete ugyanis különbözött. Míg a Felvidéken 1938 októberében kellett volna bevonulnia az 1918-as évfolyamnak, az anyaországban ugyanakkor még csak az 1916-os évfolyamot kezdték kiképezni.¹²

Magyarország második területgyarapodása 1939 márciusában realizálódott, német jóváhagyással, önálló katonai akció során birtokba vette a túlnyomórészt ruszin népesség lakta Kárpátalját. Immáron történelmi jogcímére hivatkozva. 12 171 négyzetkilométer hegyes-völgyes terület tért vissza, 496 000 lakossal. Ebből csak 12,7 százalék volt magyar anyanyelvű. Zömmel olyan ruszin nemzetiséggel nőtt az ország népessége, amely kimondottan ellenséges magatartást tanúsított a magyar fennhatóság iránt. Az ukrán nacionalista, ún. *Szics* gárda osztagai néhol harcra is bocsátkoztak a Kárpátaljába bevonult magyar csapatokkal. Remélték, hogy Németország eleget tesz az 1938 őszén megalkult autonóm kárpátukrán kormány kérésének, s védelmet nyújt a magyarokkal szemben.

Az azonnal bevezetett magyar katonai közigazgatás intézkedései, tevékenysége csak tovább rontották az amúgy is feszült helyzetet. Az újonnan színtre lépő Teleki-kormány kialakított ugyan egy olyan politikai elképzelést a kárpátaljai területen élő nemzetiségi lakossággal kapcsolatban, amely széles körű kulturális és nyelvi autonómiát biztosított volna nekik, ez azonban a katonai vezetés merev elutasításába ütközött.

A honvédelmi minisztériumban már 1939 március 17-én megszületett az első állásfoglalás a kormány Kárpátalja önkormányzati tervét illetően. Március

- 18-ára – Kárpátalja megszállásának végleges napjára – egy értekezlet megtartását határozták el a minisztériumban, melynek tárgya: „Kárpátalja önkormányzata honvédelmi szempontból” lett volna. Az értekezlet előtt a honvédelmi minisztérium I. a. osztálya¹³ az alábbi fontosabb javaslatokat dolgozta ki:
- a kárpátukrán csapatokat külön szervezzék, de azok a honvédség szerves részét képezzék;
 - elnevezésükben – például magyar királyi 1. honvéd kárpátukrán zászlóalj – a nemzeti jellegük kifejezésre jusson;
 - a csapatok tiszti kiegészítése a honvédség többi részével közösen, a legénység kiegészítése pedig csak Kárpátalja területéről történjék;
 - a kárpátukrán csapatok békében elvileg kárpátukrán területen nyerjenek elhelyezést, háború esetén, valamint kiképzési és egyéb szolgálati okokból adódóan viszont Kárpátalja területén kívül is alkalmazhatóak legyenek.¹⁴

E javaslatok között nem volt egyetlen olyan, amely lényeges és konkrét önkormányzati lehetőséget vetett volna fel. Az értekezletet végül meg sem tartották, Werth gyalogsági tábornok utasítására elnapolták. Később végleg lekevert a napirendről.

A katonai közigazgatás csak július elején szűnt meg Kárpátalján. Átadta helyét a polgári hatóságoknak, melyek a nemzetiségi kérdést főképpen rendszertani problémaként kezelték a későbbiekben.

A magyar legfelsőbb katonai vezetés még 1939 júniusában, az 1939–40-es évi hadrendfejlesztés keretében egy hegyi dandár felállítását határozta el az újonnan visszacsatolt területen. A dandár a *magyar királyi kárpátaljai 1. honvéd hegyi dandár* elnevezést kapta. Ez a magasabb egység 3 zászlóaljból, 3 tüzéregyből és egyéb dandárközvetlen alegységből szerveződött. Személyi állományának nemzetiségi összetételéről nem született külön rendelkezés. Annál az alegységnél, ahol a ruszin legénység az összlegénységi létszámnak 50 százalékát meghaladta, ott csapatnyelvoként a ruszint javasolták alkalmazni, a vezényleti és szolgálati nyelv azonban mindenütt a magyar maradt.

A Kárpátalján elhelyezett határvadász-zászlóaljokhoz, a felvidékiekéhez hasonlóan, kizárólag csak magyar nemzetiségű sorlegénységet lehetett beosztani.¹⁵

A visszacsatolt kárpátaljai országrészt az 1939 elején újonnan alakult és még kezdeti szervezési nehézségekkel küzdő VIII. kassai hadtest illetékességi területéhez kapcsolták. A ruszin ajkú legénység elég jelentékeny százalékban terhelte meg a hadtestet, s különféle súrlódásokat okozott a mozgósítás előkészítése során is. Egy 1940 júniusában készült szám szerinti kimutatás a következő képet tárja elénk a VIII. hadtest illetékességi területén besorozott, 1908–1919. között született, karpaszományos és nem karpaszományos újoncokról:

	magyar	ruszin	szlovák	román	egyéb	zsidó
karpaszományos	542	112	11	-	5	124
nem karpaszományos	9064	3631	502	73	40	876

Ennélfogva állandóvá vált a hadtestnél az a törekvés, hogy a ruszin nemzetiségű újonc és átképzendő állománytól minél nagyobb mértékben megszabaduljon és helyettük színmagyar legénységet kapjon, még a nyilvánvaló mozgósítási nehézségek dacára is. Egyes parancsnokok túlzott és helytelen sötétlen látásuktól vezérelve a nemzetiségek különböző módon történő felosztását is javasolták a honvéd vezérkar főnökeinek.

Az 1918-as évfolyamú kárpátaljaiak 1939 júniusi és júliusi sorozásakor a nem magyar nemzetiségű összcírottaknak a 75 százaléka nem jelent meg. A ruszinok e nagyfokú bizalmatlanságát tapasztalva, a legfelsőbb katonai vezetés is olyan álláspontra helyezkedett, „*hogy ezeket a félrevezetett ifjakat a magyar állam közösségébe ismét visszavezessük és a nemzetbűség eszméjének ismét megnyerjük, »ennek« a legjobb eszköze a magyar környezetben alkalmazott megértő és jóindulatú bánásmód.*”¹⁷

Úgy gondolták, hogy az ország zömmel magyarlakta területein majd nem fognak az „ellenséges propaganda” hatása alá kerülni. Ugyanis, ahol a nemzetiségek zárt tömböt alkotnak az ország széléin, az önálló államban élő azonos, vagy rokon népek közelében, ott erősebbnek vélték ezeket a hatásokat. Nagymértékben vonatkozott ez a zárt kárpátaljai ruszin, majd későbbben az észak-erdélyi román tömbre.

Ezek után a honvédség katonai *főcsoport főnökeinek*¹⁸ 1939. október 30-i intézkedése alapján, a megalakult kárpátaljai 1. hegyi dandár alakulataiban szolgálatot teljesítő ruszin legénységet az anyaország hadtesteinek (II.–VII. hadtestek) állományába helyezték. Az újonnan besorozott ruszinok pedig azonnali behívással szintén hasonló „elhelyezésben” részesültek.¹⁹ Helyettük magyar anyanyelvű legénység került a kárpátaljai alakulatukhoz. Ezt a rendelkezést a későbbiekben is betartották. Az 1940. február 1-én bevonult idegen anyanyelvű újoncokat már úgy hívták be és osztották szét, hogy azok színmagyar területen levő alakulatokhoz kerüljenek.²⁰

A csehszlovák hadseregben szolgálatot teljesített felvidékiek átképzése mellett 1939 nyaratól már a kárpátaljai 1905-ös és ennél fiatalabb évfolyamé is megkezdődött. A ruszin nemzetiségű tartalékosok nagy részének átképzése már színmagyar és magyarlakta területen állomásozó alakulatoknál történt.²¹

A kiképzések és átképzések során nehézséget okozott a nemzetiségi nyelvet is beszélő csapattisztek és tisztcsék hiánya. Ahol azonban sikerült megoldani e problémát, ott gyakran született olyan vélemény a más anyanyelvű legénységről, mint, amilyen a 22/3. pótszázad ruszin ajkú átképzőseiről: „*...mert azok az emberek minden támogatást megérdemelnek. Kiképzőik nem győzik dicsérni törekvésüket és odaadásukat. Egészen szokatlanul derék katonaanyag. A kiadott parancsokat meglepő lelkiismeretesen fogadosítják és minden erejükkel azon vannak, hogy itt megfeleljenek.*”²²

Az 1940. augusztus 30-án életbe léptetett második bécsi döntés 43 581 négyzetkilométer területet és a 2 185 546 főnyi lakost juttatott Magyarországnak. A döntés Németország és Olaszország közös érdekei alapján született és sem Magyarországot, sem pedig Romániát nem elgítette ki. Egymillió román nemzetiségű került át a magyar állam keretei közé, de a továbbra is Romániához tartozó Dél-Erdélyben több mint félmillió magyar maradt.

A döntést megelőző, majd azt követő határszéli csapatösszevonások és a főleg román részről elkövetett gyakori határsértések mind hűen tükrözték a két állam közt állandósult feszült viszonyt. A visszacsatolt erdélyi területen 3–4 hó-

napig életbe léptetett katonai közigazgatás káros intézkedései – egyaránt sújtották az itt élő lakosságot – rossz szolgálatot tettek a „magyar nemzeteszmé és államhűség” megkedveltetésére irányuló politikának. Az átkerült tekintélyes számú román lakosság, a visszatért népcesség 42,1 százaléka, csekély után, a belső, és főleg a határ menti román „propaganda” hatására mindvégig ellenségesen viselkedett a magyar katonai és polgári szervekkel szemben.

1940-ig a HM és a VKF többször is szabályozta a nemzetiségiek honvédelmi alkalmazásának módjait. Az észak-erdélyi és székelyföldi területek visszacsatolásával Magyarországhoz került tekintélyes idegen ajkú népcesség katonai igénybevétele bonyolult és nehéz helyzet elé állította a honvédséget. Nyilvánvalóvá lett, hogy most már az egész nemzetiségi problémát átfogóan és egységesen kell megvizsgálni és nem rendeletekben, hanem utasításokkal kell szabályozni.

A nemzetiségek honvédelmi alkalmazásának átfogó szabályozása miatt első ízben 1940. szeptember 24-én tartottak értekezletet a HM I. b. osztályán.²³ Már ezen az értekezleten véleménykülönbségek mutatkoztak a honvédelmi miniszter és a honvéd vezérkar főnöke között. Nézetük a nemzetiségek háború esetén történő fegyveres szolgálata terén, valamint a honvédség értékesebb és nagyobb szaktudást igénylő ún. védett alakulataiba való beosztásuk terén ütköztek. A nézetkülönbségek teljes mértékű egyeztetése később sem sikerült. Az 1940. december 9-én hozott honvédelmi miniszteri döntésében foglaltatik a honvéd vezérkar főnökének kiegészítése és megjegyzése is. A döntés az alábbiakat tartalmazta:

„1. A nemzetiségek a magyarsággal teljesen egyenlő mértékben – és pedig fegyveres szolgálatra – vétessenek igénybe a honvédelem céljaira.

2. A nemzetiségek elosztása a békeszolgálat és az M. beosztás²⁴ tekintetében különböző legyen:

a) tényleges katonai szolgálatukat az egész honvédségre egyenlően – és pedig 15 százalékos arányban – elosztva teljessé, úgy azonban, hogy a II. hadtestnél szlovák, a VIII. hadtestnél ruszin, a IX. hadtestnél román nemzetiségű nem szolgálhat.

b) Az M. hadrendben azonban az elosztás akként történjék, hogy a VIII. és a IX. hadtestnél, valamint az ezekkel szomszédos V., VI. és VII. hadtesteknél a nemzetiségek aránya 20 százalékos, a többinél 10 százalékos legyen. (Az a megkötés tehát, hogy a II. hadtestnél szlovák, a VIII.-nál ruszin, a IX.-nél román nem szolgálhat, itt nem jön tekintetbe.)

3. A védett alakulatokhoz nemzetiségiek se békeszolgálatuk alatt, sem pedig M. tekintetben nem, illetve legfeljebb 2–3 százalékban kerülhetnek, akkor is csak előzetes prioritás után. A védett alakulatoknak azonban csupán a következőket kell tekinteni: légierő, híradócsapat és a határőrség portyázó századok. Fentiekől eltekintve, azonban a nemzetiségek elosztása az egyes fegyvernemek között és az alakulatokon belül teljesen egyenlő arányban történjék.

4. A nemzetiségek közül mindazokat, akik a feltételeknek²⁵ megfelelnek, a tisztí és altisztí kiképzésbe be kell vonni. Elbírálásuk azonban megfelelően szigorú legyen, hogy csak a valóban minden tekintetben megfelelőek kerüljenek tisztí, vagy altisztí kiképzésre.”

Werth Henrik gyalogsági tábornok, a honvéd vezérkar főnöke csatolt különvéleményében azt vetette fel, hogy kívánatos lenne elrendelni: *a nemzetiségek csak akkor és oly mértékben állítsanak be a mozgósított hadrendbe, amennyiben a magyar emberanyag már teljesen kimerült.*²⁶

Ez az első átfogó jellegű szabályozás, mintegy keretet adott a későbbi újonchívási és -szervezési rendeleteknek. Hogy később nem minden téren valósultak meg irányelvei, abban nagy szerepet játszottak a nemzetiségek katonai alkalmazásának kezdeti tapasztalatai, a háborús „követelmények”, de a legfelsőbb katonai vezetésben kialakult ellentétes nézetek is.

1940 októberétől elkezdődött az észak-erdélyi és székelyföldi területek 1919-ben született férfilakosságának nemzetiségre való tekintet nélküli besorozása. Mivel a legtöbb aggály a román ajkúak katonai alkalmazása ellen merült fel, a visszacsatolt területről csak kis részben hívták be a nemzetiség 1919-es évfolyamát, sőt a már katonaviselt átképzendők bevonulatásáról pedig még 1941-ben is eltekintettek.

A magyar és német nemzetiségű hadkötelecek, továbbszolgálatra jelentkezők, valamint a vissza nem csatolt erdélyi területről átszököttek tényleges szolgálatra és átképzésre való behívása viszont fokozatosan beindult. Kiképzésük nem csupán az újonnan alakult IX. hadtest illetékességi körzetében, hanem az egész ország területén történt. A román nemzetiségű újoncállományból 1940. december 2.-tól csak 3127 fő került bevonultatásra az V., VI., VII. és VIII. hadtest 10 százalékos személyi biztonsági hányadának fedezése céljából.²⁷ A kb. 100 000 román nemzetiségű katonaviselt átképzésének beindulását csak az erdélyi átképzés 2. turnusában, 1941 augusztusától tervezték.

A román fennhatóság alól felszabadult terület katonaviselt, s tiszti és altiszti rangot elért egyénci –, amint a polgári köztisztviselői is – 1940 októberétől ún. igazolási eljárás alá vették. Priorálásuk során azt vizsgálták, hogy 1918 óta milyen magatartást tanúsítottak a magyarsággal szemben. Az igazolóbizottság tagjai csak magyar és német nemzetiségűek lehettek.

A magyar legfelsőbb katonai vezetésben széles körű vita előzte meg az erdélyi területekről átkerült jelentős tiszti és altiszti állomány további sorsát.

A meglevő tiszthiány és a honvédség fejlesztésének megalapozása érdekében néhány HM-, illetve VKF-osztály javasolta, hogy a visszacsatolt területekről minél nagyobb számban vegyenek át a tiszti állomány feltöltésére alkalmas egyéneket. A VKF I. osztály elképzelhetőnek tartotta azt is, hogy annak, aki az igazolóbizottság előtt „megfelelt”, *nemzetiségre való tekintet nélkül el lehetne ismerni akár az idegen hadseregben elért rendfokozatát is.* A HM I. a. és I. b. osztályok ennyire liberális álláspontot nem képviseltek. Legfeljebb arra hajlottak, hogy *a román nemzetiségű tartalékos tisztek is megtarthassák elért rendfokozataikat*, ha magyarellenes cselekedeteik nem voltak és átképzésük is megfelelő volt.

A honvéd vezérkar főnöke és a honvédelmi miniszter,²⁸ valamint az osztályok túlnyomó része azonban csak az igazolóbizottság előtt „megfelelt” és átképzett magyar és német tartalékos tiszteknek szavazott bizalmat. Ők tarthatták csak meg rendfokozatukat. Idegen hadseregben szolgált hivatásos tiszteket nem javasoltak átvételre. Legfeljebb a monarchiabeli hadseregben szolgáltakat kellő elbírálás után.²⁹

A többség álláspontja valósult meg ezek után a gyakorlatban is. A román nemzetiségű egyéneknek csak egyetlen előrelépési lehetőségük volt a magyar honvédségben: újoncként tisztesképzés alá vonhatták őket, aztán előléptethették valamennyit, amennyiben „nemzethűség” szempontjából minden kétséget kizáróan megbízhatóknak bizonyultak és a magyar nyelvet szóban és írásban a szolgálat körülményeinek megfelelő szinten elsajátították.³⁰

Magyarország negyedik területgyarapodása 1941 áprilisában történt, mikor Jugoszlávia feldarabolása során a német csapatokkal katonailag együttműködő magyar alakulatok megszállták a magyar–német–délszláv lakosságú Délvidéket, Bácskát, Muraközt, Murántúlt. Így 11 417 négyzetkilométernyi terület került 1 025 508 lakossal egyetemben magyar fennhatóság alá. A délvidéki terület lakosságának 36,6 százaléka volt magyar, 19 százalékat német, 16,1 százalékát szerb, a fennmaradó 28,3 százalékát pedig egyéb (román, horvát stb.) nemzetiségűek alkották. A katonai szervezés szempontjából ezt a területet az anyaország IV. pécsi és V. szegedi hadtestének illetékességi területéhez csatolták. Ezen hadtestek feladatává vált, hogy saját szükségleteiknek megfelelően szabályozzák a hadra fogható férfilakosság kiképzését, illetve átképzését.

1941 közepére a felvidéki katonaviseltek átképzése lényegében befejeződött. Az erdélyi tartalékosok kisebb hányadát a IX. hadtest két turnusban már átképezte. A többi – román nemzetiségi tartalékosok átképzése is – a későbbiek során e hadtestre hárult, mivel az egyéb hadtesteket jelentősen megterhelte a póttartalékosok kiképzése, mi több, beindult a délvidékiek átképzése is.

(Folytatása következő lapszámunkban)

[a forgatókönyv 1]

kézirattörmelék 2014-ből

kézírásomba belerondít
hurkokat fon és szíjat
asztalt borít és lányokat ríkat

csengőt zendít harangot kondít
leng mint az ékezet
a zárt mássalhangzók felett

ki lenne ő ki lehetne más
ha nem a könyvíró
forgatókönyvíró

s ha nem ő lenne a forgatás

aki a sörből sárgán kivilágít
a köznapok zárkája ablakán
átsütő tekintete lázít

és a végeredményt is kipofázza
– motyogja váltig – mintha
a képletben a végeredmény lenne
vagy ércből a szelíd minta

holott annyi van benne
mint tettben a penge

mint fájdalomban a fog
– nyöszörög a szándékban az ok

a könyv az írás a tinta
– benne a forgatókönyv megírva

a föllapozott
papírlapok között
gögicsél a szörnyszülőtt

a sors a könyvben rúgkapál
vasat önt a vasöntő
a gépíró gépel
vallat a vallató s retirál
a paraszt meg szánt vet és kapál

sorsod a megírt rádtalál

a könyvből valaki kilép
a könyvedbe valaki belép
a kéziratba néhány szót beszúr
aportíroz cenzúráz és álldigál
a kézirat ezt-azt megtanul

akkorát üt mellkasomra
maga is felsikít
ha a vér kifakít
és a vér őt is megfakítja
a tinta levét
az írás hevét
a könyvet

a hurkokat is megköti
– belelóg a jövődbe egy tetem
egy árulás

s mennyi *valami* más
a szél mindezt lengeti
ha megkezdődne a tavasz
a nyár a havazásban a forgatás

a kamra sötétjébe bezárva
föl alá jár a celluloid
míg ki nem találja
miként emlékezzen a tavaszi

emberre

a nyári tettek havára

és az elrontott kézírásra

[a forgatókönyv 2]

Kézirattörmelék 2015-ből

ki lenne ő ki lehetne más
ha nem a könyvíró
forgatókönyvíró
s ha nem ő lenne a forgatás

a sörből sárgán kivilágít
az évek rácsán
átsüt komor tekintete

a tekintet húsomba hatol
és mint stroncium a csontba
a húsomba épül a húsommá málik

kivillog belőlem – állítja váltig

a képletben a végeredmény lenne
vagy ércből a konok minta
pedig annyi vagyok benne
mint tettben a penge

mint fájdalomban a fog
nyöszörög az ok
a könyv
az írás
a tinta
bennük a forgatókönyv megírva

bennem egy forgatókönyv megírva

sorsom benne rúgkapál
vasat önt gépel vallat és retirál
krumplitőt tölt és tengerit kapál
sorsom a könyvben rámtalál

kilép innen valaki
belép ide valaki
és a kéziratba számos szót beszúr
a kézirat ezt és azt eltanul

a kéziratomba belerondít
fon hurkokat és szíjat

a valaki
akit innen és onnan hallani
és rabokat rikat
s leng mint az ékezet
a mássalhangzók és az akasztottak
clnyiló szája felett

a forgatókönyv egyszerű:
napról-napra munka

s benne ott a múlt-jelen-jövő
megírva mert megírva jó
clréműlhetnek a díszletek
a ruhákat szabó
arcán az álom nyugodt
sima és rímtiszta

figyel a könyv én is figyelem
száján kerekedik a nevem
hallgat hallgatom hallgat minden
hallgat az igen és a nem
az nem lehet, hogy senki nincs velem

ha vízszintessé válnék
dudvák nőnének
barátok és barátnék

★

a forgatókönyv nagyszerű
– a kézirat ezt-azt eltanul
a tegnaptól ma lesz a mából holnap
holnap a hazádból kilakoltat
a büszke háziúr-szemű
honderű

ÜDVÖZLET

A FELVONULÓKNAK

ÉS A MIKROFONOKNAK

A „harctalan nemzedék”

avagy az üde nihilizmus apoteózisa

— rövid poétikatörténeti vázlat egy új könyv ürügyén —

Ha az alkotói magatartás szempontjából vizsgálom az utóbbi fél évszázad magyar költészetét, kitűnik, hogy a folyamatot az elszakadás, a függetlenedés poétikája történeteként is leírhatom. Mégpedig az egyes szakaszok, fokozatok, a történelmi-politikai és az ideológiai-csztétikai körülmények és kényszerek gúzsáiból szabadulni vágyó költői magatartástípusok időbeli egymásmellettségében-egymásutániságában. Ám, ha a rövid és szükségképpen csak a főbb mozzanatokra összpontosító dolgozatban szigorúan mindössze a poétikai fejlemények boncolására szorítkoznék, jószérivel nem kellene másról írnom, „csupán” felismerések sorozatáról, azokról, amelyek rendre beépültek az újabb és újabb költőgenerációk gondolkodásába, más és más módosulásokat váltva ki a lírai gyakorlatban. Azt hiszem azonban, mindenki előtt nyilvánvaló, hogy ennél többre kell vállalkoznom. Akkor ugyanis, amikor az elmúlt fél évszázadról szólok – legyen bár voltaképpen tárgyam a költői gondolkodás – valójában öt évtized történelméről, s a benne élő emberről: a lét megtiport méltóságáról beszélek.

A totális diktatúra nem elégszik meg a társadalom és az egyén életének kereteit megszabó intézményrendszer elfoglalásával, kisajátításával. A látható terror megteremtésénél, működtetésénél is fontosabb a láthatatlan terror: a félelem légkörének kialakítása; s a kettő együttes működtetése révén a gondolkodás gyarmatosítása. A totális uralom fő támasza, a rettegés fölkeltségéhez, a lélcikig kell elhatolni, s lehetőleg annak legmélyebb rétegeibe, megbolydítva, föllazítva, s végül megsemmisítve a természetelvűségen alapuló józan észjárást és az évezredek kulturális mintákban – például a szerves történeti fejlődés során kialakult erkölcsben, a jogrendben, a tudományosságban, a művészetekben, vagy az iskolarendszerben – átörökített emberi értékrendet. „Új ember, – új eszmények – új világ” – harsog a totális diktatúra jelszava a terror, a gyilkolás hétköznapjaiban. A nyílt és brutális erőszak régi „találmányát”, a szemiotikai rendet, a jelölt és jelölő, a fogalom és az általa jelölt tárgy, vagy jelenség közötti intakt állapot megbontását például a hitleri és a sztálini formáció is a végletekig víve alkalmazza. A „jó” fogalma a „rossz” dolgok özönére vonatkozik a hivatalos nyelvhasználatban és megfordítva. A hitlerizmus és a sztálinizmus tehát létrehozva ficamos pártzsargonját, minden területre, minden életmegnyilvánulásra kiterjeszti azt, s ily módon állandósítja a *nyelv és a valóság közötti ellenmondást*. Ellenforradalmat kiált a népi, nacionalizmust a nem-

zeti érdekek legszelídebb kifejezési formáira is; burzsoá liberalizmusnak nevezi az emberi léptékhez igazodó jogállami berendezkedést. A társadalom és az azt alkotó egyén, mind az ideologikus, ám nem csak frazeológiában, de intézményekben, jogrendben (jognélküliségben) stb. megtestesülő valóságot, mind pedig a természet és a történelem ideológiák feletti törvényeinek valóságát érzékeli. A kettős érzékeléshez, kettős tudatához, s az ebből következő kommunikációs zavarához társuló tájékozatlanság –, hiszen az információ is hatalmi tartomány, mely az átlagpolgár számára megközelíthetetlen – kiszolgáltatottá teszi az embert. Az ellenkező előjelű tartalmak és fogalmak állandó összemosisásával, egymásra-kopírozásával, a mindegyre súlykolt hazugsággal, s a brutálist föl váltó poszt- és szalonsztálinizmus áldozatra kacsintó cinizmusával a fantomvilág, az irreális és mégis tényszerűen tapasztalható (pszeudo) valóság tudathasadásos helyzetet teremt, amelyet egy – voltaképpen már a Központi Akarattól is független – belső logika totalizál. A valós viszonyrendszerek ilyenféle megbontásával kezdődik a teljes elértéktelenedés folyamata. Ennek első szakasza a nyelv, a kifejezés elhalványulása, elcsökevényesedése, kiürülése, mely végül – minthogy a legfőbb kultúrahordozóról, tehát a legfőbb érték közvetítőről van szó – az erkölcs széthullásához, s ebben a szakaszban az emberi méltóságtudat elvesztéséhez, az *emberi minőség* pusztulásához vezet. S a nyelvvel együtt az addigi tájékozódási, *egzisztenciális rendszerként* működő – mert létszerkezetet, létrendet, s általuk meghatározott létmódot, létezőtechnikát körülvevő – univerzalizációk és univerzáliaiak – például az egyház, a humanitás stb. – csökevényesnek minősítve megsemmisítettek, kizárattak a társadalom életéből, vagy eredeti tartalmuktól megfosztva, megcsúfolva részeivé váltak az intézményesített hazugságnak. Helyüket az alakoskodás, a megfélemlítettség, a cinizmus univerzuma töltötte ki – ez volt a világ látható arca az elmúlt félszázad keleti Európájában.

*

Poétikatörténeti áttekintéscm első szakaszául természetszerűleg az imént jellemzett korszak és állapot, az ötvenes évtized, a hivatalos irodalomtörténet-írás által egykor a szocialista irodalom kialakulásának nevezett időszak kívánczik. A megismételt, sőt súlyosított trianoni diktátum következtében térben, a lélek és a gondolkodás gyarmatosítása, „leállamosítása” révén más dimenzióiban is szétszabdalt irodalom korszaka ez, voltaképpen a magyar irodalom széttrancsírozásának ideje. Márai Sándor emigrációban, Németh László, Kassák Lajos, Füst Milán, Szabó Lőrinc elhallgattatva, mások Recskén, vagy börtönökbe zárva, a „szerencsésebbek” vidéki száműzetésben, ismét mások segédmunkás-sorban az ország egyik, vagy másik sarkába bújdosva. De működtek a lélek „új” mérnökei, az „új ember” irodalmi „kovácsai”! Legnagyobb prózaírónk ekkortájt Illés Béla, egyik vezető költőegyeniségünk a mára jórészt ismeretlen Kónya Sándor – angazsált írók-költők, Sztálin-díjak, Rákosi-ódák, költészetnek (ki)nevezett csasztuskaáradat; vitathatatlan a korszak látható-olvasható lírájának a zsdánovi „kultúrpolitika” jegyében fogant pártköltészeti jellege.

Nagy formátumú alkotók, valódi tehetségek álltak egy sorban diletánsokkal, középszerűekkel, percemberekkel, s az „osztályharcban kipróbált” régi pártköltőkkel. Nyilvánvaló tehát, hogy az ideológia és az aktuálpolitika járszalagjára fűzött költészet elszakadásának, az *elszakadás* első mozzanatának

is *itt*, a hivatalos, a „leállamosított” irodalom berkein belül kellett bekövetkeznie, annál az egyszerű oknál fogva, hogy a „nem hivatalos”, magyarul, betiltott magyar irodalomnak, költészetnek nem volt mitől, honnan elszakadnia. *Benjámin László* keserű, öntépő versei jelzik a „hivatalos” irodalom eszmélkedését. Ha Benjámin költői gondolkodását, magatartását a folyamat egészében szemléljük, úgy *szimbolikus gesztusként* érzékelhetjük azt. Benjámin ugyanis nem a költészetet, a költői gondolkodást merev korlátok közé szorító eszmei-ideológiai állapottal szakított, nem az ismeretelméleti értelemben vett, a megismerés gondolati rendszeréül szolgáló percepciós viszonyt mondta föl, „csupán” egy politikai kurzus fölött mondott ítéletet. Függetlencdése nem eszmei töltetű, indítékú; egy adott helyzetben kialakított morális álláspont. Nem elmarasztalás, nem emberi, erkölcsi nagyságának megkérdőjelezése, egyszerű ténymegállapítás: a szakítás erkölcsi gesztusa Benjáminnál nem vált az elszakadás totális poétikai tettévé. Holott a hazugság a rombolás totális volt, olyan helyzet állt elő, amelyen csakis a *totális másság* elméleti s költői megalkotásával lehetett úrrá lenni.

A hatalmi kényszerektől való függetlencdés, az elszakadás emberi, gondolkodói igényének, *a teljes másság poétikává formálódásának* folyamata tehát – az ötvenhatos cezúra után – az abszurd, a tudathasadásos állapotot továbbörökítő, s azt egy szégyenteljes történelmi hazugsággal megtetőző posztszotalinista szerkezetben bontakozik ki. Az ekkortájt színre lépők, a korábban elhallgattatottak, az önként némaságot választók, a börtönökből, internálótáborokból szabadultak – az ötvenes-hatvanas évek fordulóján, illetve az új évtized elején, a megszólalás lehetőségét megőrzendő, szükségképpen óvatosan egyensúlyoztak a szemléleti másság kimondhatóságának hajszálnyi ösvényén. Ez a szemléleti másság azonban *nem új típusú*, ellenkezőleg, a régi, az ötvenes években hallgatásra kényszerített másság volt. E költők és költészetek – Kassáktól Simonyiig, Sinkától Vas Istvánig terjed a sor – esetében nem beszélhetünk tehát a poétikák radikális megújításáról, hiszen tájékozódásuk nem új szemléleti rendszerek felé irányul, voltaképpen tehát a második világháború előtti poétikák jegyében alkotnak. Az új nemzedékek populistái pedig – Garai Gábor, Simon István, Váci Mihály és Ladányi Mihály nevei kívánkoznak példaként hamarjában – igen hamar magukra találtak angazsált, hivatalos irodalmi szövívői szerepkörükben.

Úgy látom tehát, hogy a poétika szintjén is érzékelhető másság iránti igény a nemzedéki élbolyként is aposztrofált *Hetek* költészetében kap hangot. Nem bénítja őket az elnémitás tapasztalata, nem sújtja őket a hatalommal való egyezkedés –, s egy bizonyos nyilatkozat aláírásával – az *alkukötés* ódiuma. Költészetük a csendes, ám *elszánt elhatárolódás* poézise. Ezt az elhatárolódást elsősül az önmeghatározás – a nemzedéki életérzés megfogalmazásának igénye – mozgatta, azaz másságuk tudata. Ágh, Buda, Bella, a Nagy László által megmutatott iránv, a népi szürrealizmus felé tájékozódása. Kalász Márton bensőségessége, Serfőző szociografikus ihletettsége sejteti velünk az új poétikai tájékozódást, melynek három lényeges eleme: a személyiség autonómiaigénye (tegyük hozzá: a babitsi autonomista-fölfogás jegyében), a generációs életérzés és a posztból szalonképessé változott sztálinizmus nyelvi konszenzusának elvetése (vizsgálódási körömön kívüliek a publicisztikai koncessziók). Voltaképpen

ezt a szílat szöttek tovább a hetvenes években a *Kilencek*. Poétikájuk többé-kevésbé nyíltan, deklaráltan semmisnek tekinti a kifundorkodott-kierőszakolt konszenzust, a hegemon, ideologikus – azaz a hazugság és a cinizmus axiómáira épülő – világértelmezést. Az elhatárolódás történelmileg is dimenzionáltabbá válik Utassy József lírájában, s szemléletileg és nyelvi tekintetben is új megerősítést kap például Péntek Imre és Kiss Benedek költészetében. Ám, akár csak a Hetek, a Kilencek is, és úgyszintén a másik raj, a félig-meddig társantológia, a „*Költők egymás közt*” szerzői is megmaradtak a magyar irodalom, a magyar költészet *bagyományos*, történetileg kialakult tájékozódási viszonyain belül. Kérdéseik, válaszaik – ronda, de alkalmas szóval: problematikáik –, ha más hangszerelésben szólalnak is meg, ugyanazok, mint a harmincas években kialakult nép-nemzetinek és urbánusnak nevezett irányzatok költőié. Ami teljesen érthető, hiszen az ötvenes évek brutális cezúrája minden szerves történeti folyamatot kettéroppantott, így az irodalomét is. Mármost: mind a nép-nemzeti, mind az urbánus irányzat a poétikus egység, vagy poétikus világállapot értelmezési körén belül mozog. Azaz, egy közösségnek tételezett, tehát *elvileg* minden, az adott nyelvi, nemzeti, állami stb. közösséget alkotó egyén előtt ismert, vagy megismerhető, mindenki számára azonos, vagy hasonló módon értelmezhető értékrenden alapuló gondolkörben fogalmazza meg tárgyát. Ezért a poétikai folyamatnak ezt, a benjámini *elmozdulást* követő szakaszát a hegemon ideológiától való *elhatárolódás* szakaszának nevezem. Annál is inkább, mert a teljes *elszakadás*, az autonóm személyiség lírai kiformalásának egyik lehetséges módja –, amely a személyes léthelyzet elmélyült, egyéni és nem közösségi logikájú, értékrendű lírai vizsgálatig, a teljes és végső soron én-azonos másság. Ágoston Vilmos kifejezésével, az önalakú-rész megalkotásáig vezet – akkortájt, a hetvenes években, például a pályakezdő Tandori és Petri költészetében jelen volt ugyan, de semmiképpen sem követendő domináns irányként, jobbadán csak afféle személyes hóbotként, ezotériaként. Hasonló a helyzet, az egyébként minden létező módon és eszközzel tiltott magyar neoavantgárral is. (Hajas, Szentjóni, Erdély, Balaskó). A költészet és a költői gondolkodás – a muszáj-Herkules szerepkörébe kényszerült magyar irodalom részeként – a szalonsztálinizmus által reárákott, áttetszőre szötte, ám csöppet sem szakadékonny, sőt, nagyon is clevenbe vágó gúzaival volt elfoglalva.

A mindenoldalú elhatárolódás, a teljes és végleges elszakadás szándéka, az irodalom, a költészet másként-gondolkodása mindazonáltal nyilvánvalóvá vált és robbanékonny lendülettel mutatkozott meg a nyolcvanas évek elejére, irodalomba érkező generáció, az ún *arctalan nemzedék* költészetében. A radikális szakítás, a teljes másság, így az előző irodalmi generációktól, s azok poétikai fölfogásától való *gyökeres különbözés* igényének nyílt megfogalmazása nemzedéki programmá változott. A szakítás erkölcsi parancsa – az ötvenes évektől változatlan irányjelzőként létezve – itt, ebben az esetben lényegült poétikaformáló erővé. Az arctalanok robbanékonnyását, a felhajtóerőt nemcsak a nemzedéki önmeghatározás minden eddiginél erőteljesebb, mert széles értelemben vett társadalmi indítékú igénye adta. Az arctalanok az elkorhadt, kontrasztelekciós irodalmi intézményrendszer, az esztétikai jelmezbe öltöztetett kirkesztődsdi ellen, egyszóval, a független, önszervező alkotói lét- és társadal-

mi státus érdekében indítottak harcot. Végső összegzésben: a szalonsztálinizmus által (is) történelmi zsákutcába vezetett társadalom elégedetlenségének, a fennálló helyzet teljes elutasításának adtak radikális megfogalmazást az irodalom berkeiben. A bukás – társadalmi, politikai értelemben – ezért is volt szükségszerű: az irodalom részstruktúrája csakis az egész szerkezet átalakítása során változhat meg. Másfelől viszont: ez a nemzedék volt az, amely az alkotófolyamatok, a költői gondolkodás függetlenségének heves kinyilvánításával – „Fasírt”-vita, „Arctalan nemzedék”-vita – végpontjához vitte a harminc éve kezdődött elszakadási folyamatot. Ám ebben az elutasításban, ebben a tagadásban – sok más mellett ez a paradoxon jellemzi talán a legmélyebben a nemzedék fölfogását – benne van a mélységes kötődés is. Hiszen *ellenfele, a Helyzet* nélkül ez a szemlélet, ez a poétikai álláspont megrendül, talaját veszti, a költői szerep kiürül, maszkká válik. Márpedig bekövetkezett a hön óhajtott, de nem remélt össztársadalmi, politikai elmozdulás. A harminc éven át alig változott hatalmi berendezkedés átalakulóban van. A rendkívül sokszínű, a nyolcvanas évek közepére markáns irányzatokban elkülönülő utakat járó arctalan nemzedék „tündöklését és bukását” a tömörség végett egyetlen mondatban összefoglalva: az imént jelzett társadalmi-politikai változások okán, az avantgárd és a radikális eklektika itt-ott elszabott, de harcias komolysággal viselt mezében attackirozó generáció, a nyolcvanas évek végére végére halk sóhajjal beleomlott a posztmodern művészet mindent jótékonyan elegyítő, széles szájú bugyrába. (Kivétel: a nemzedék *eleve* konzervatív poétikájú csoportjai és a költőből politikussá előléptettek.)

A helyzet az, hogy nincs Helyzet – ismerik föl megkésve az ellenállás poétikájának tarthatatlanságát azok a szerzők, csoportok, akik, amik a kezdettől kétféle, a hagyományosabb közösségi indítékú, hangvételi és a személyesség, a szubjektivitás irányába tartó nemzedéki irányok *közötti* teret töltötték be, poétikájukban mintegy a kétféle tájékozódás elemeit elegyítve. Mint kivénhedt, leharcolt obsitosok csapata, borongós, füstös, gyónni vágyó lélekkel, a fáradt halált szólogatva keresik a bensőségesség útjait, miközben kortársaik azon része, amelyik kezdetektől ebbe az irányba tartott, mérföldekkel előttük jár az autisztikus líra, az Én-világ, az önalakú partikularitás költői kiformalásában, megalkotásában. Hol, milyen tartományt foglalhatna még a humanizmus e poétikai (tehát filozófiai) tragédiájának áldozatául esett maroknyi költő?! A világot a politika vette birtokba, s az Ego-n és a Világ-on kívül más nincsen; csak a Semmi. Talán ez lehet a meghódítandó, új poétikát „kölcsönző” tartomány? Csak lehetne – mert a Semmi... foglalt! Az arctalanok kilátástalan, energiamecsztő csatározásai alatt csöndben, de annál határozottabban kisajátította, belakta a föltörekvő, zömmel a hatvanas években született szerzőkből tömörült – Zalán Tibor (kétszeresen is) szellemes bonmot-jával aposztrofált – *harctalan nemzedék*.

Ők azok a nagyrészt maguk szerkesztette egyetemi és magánkezdeményezésű folvertekek, kiadványok – Harmadkor, Határ, Metszet, Nappali Ház, Narancsszív füzetek stb. – köré csoportosult írók, költők és teoretikus hajlandóságú irodalmárok, akiknek együttes, nemzedéki súllyal-mércével is mérhető jelentkezősége, az újabb irodalom *egy* irányzatait. törekvéseit fölkaroló, nemrégiben alakult Holnap Kiadó, a *Fiatal írók könyve* című könyvheti antológiájában lehetővé tette. Hogy tehát: kik ők, milyen esztétikai, poétikai erővonalak, gondolkodásmódok vonzáskörében alkotnak, van-e valamilyen éles

határvonal közöttük és az előttük járó arctalanok költészete-irodalma között, egyáltalán, arra a kérdésre, hogy miért érdemelték ki a nagyon is sokrétű – dicsérő és elítélő felhangokat egyaránt tartalmazó – harctalan nemzedék elnevezést, valamelyest is helyes – bár a dolgozat keretében szükségképpen csak közelítés jellegű – választ, a Holnap Kiadó emez antológiája által fölmutatott összkép tüzetesebb vizsgálata adhat.

Harctalan ez a nemzedék legelsőbbben azért, mert az elszakadás taktikája és stratégiája, az alkotófolyamat ilyen értelmű alávetettsége esetükben föl sem merült. Szemükben ezek afféle múzeumi dolgok lehetnek és ez tökéletesen érthető, hiszen *az alkotó, az alkotás szellemi függetlenségi barcait* – miként az iméntiekben fejtegettem – *az előttük járók vívták meg*; s nem kis áldozatok: költészetek, egyéni és irányzatos poétikák öntudatlan fölállozása árán. Harctalan azután a mai huszonévesek nemzedéke azért is, mert létszámlelete és ebből sarjadó poétikája *eleve* lemondott mindenféle küzdelemről, lett legyen bár szó annak társadalmi-politikai vagy ideológiai-csztétikai vetületéről. De nem jellemzi ezt a generációt az előttük járó nemzedék szubjektívizáló irányzatainak szívós, módszeres küzdelme sem, amelyet a személyiség egészének, a szubjektum mélyrétegeinek birtokbavételéért, az önalakú partikularitás törvényeinek megismeréséért, s e törvények poétikává nemesítéséért folytattak (jellegzetes képviselőjként említem a Tandori nyomdokain haladó Marno Jánost).

Különbözőségük kulcsa tehát: gyökeresen más létszámlelet, más létezőtechnikája: a „minden volt és semmi sincs, és – továbbszöve a gondolatot – minden *volt* hiábavaló, mert elmúlt, csak a semmi a megragadható, de, mert semmi, hiábavaló” filozófiája. A *negatív teljesség* poétikája ez, szemben az arctalan nemzedék szubjektív, vagy objektív, vagy a kettő között létező rendszerei pozitív teljességének poétikájával. Az üde, mert frissiben megtalált, alkalmazott nihilizmus poétikája a harctalanoké, ami –, s értelmezési vakság volna az ellenkezőjét látnunk – *nem* tagadás, *nem* elutasítás, *nem* totális negáció, egyszerűen csak a „*nincs helyzet*” rezignációmentes, a vesztes-vereség mozzanatát, a tragikus érzéseket nélkülöző tudomásulvétele. A nihil, a teljes csököttség állapotát, az értékvesztést, az emberi minőség megsemmisülését nem ők alakították, nem ők teremtették – ellenkezőleg: ők a nihilhez vezető berendezkedés édesgyermekai, a nihil szülőttei. Mi sem természetesebb, hogy ezt a helyzetet tekintik adottnak. Azt tehát, amelyben minden eddigi érték megsemmisült és elenyészett – úgy tűnik visszavonhatatlanul. Eltűntek, szertefoszlottak az egyéni és közösségi tájékozódás, egzisztálás univerzális rendszerei. Kivetendők az eddig érvényben volt filozófiák és mítoszok. A *valós*, a *nemlétező* megtestesülése, az abszurdé, az irreálisé; azaz, az életkereteket megszabó helyzet, s az azt jellemző szerkezet minden *nem igaz*nak a nonpluszultájára, és, mert a *nemlétező*, a *való*stól eltérő, másfajta létet tételező fogalmi és sugallatos rendszerek – a teorémák, filozófiák és mítoszok – a *nem létező*, tehát a nem valós *igaz*it formulázzák, mindenféle értékviszony, egyáltalán, mindenféle viszonyítási, vonatkoztatási rendszer megalkotása lehetetlen. S mert nincs a *való*sát *igaz*ival szilárdító értékrend, a hasonlítás is értelmét veszti. A metafora meghal. Ebben a negatív teljességben egyetlen metaforikus lehetőség marad csupán: az Én univerzalizálása. Mialtal azonban éppen saját magát semmisíti meg:

a teljességé, a lét egyedül és kizárólagosan érzékelhető valóságává tágitott *személyesség*, a parttalaná vált Ego, éppen Én-szerűségét, a csakis és kizárólag erre/arra a *személyiségre* jellemző karakterjegyeket veszi el. A harctalan nemzedék tehát ilyen vonatkozásban is gyökeresen különbözik az előzőtől. A legelőször és legérzékletesebben Szöcs Géza, később mások, Egyed Péter, Kukorelli, Garaczi, Marno által alkalmazott módszer ugyanis természetét tekintve más. Sommázva: lényegitsd metaforává egzisztenciád, személyes helyzetted. Légy bárhol, s légy akárki, ez az az egyetlen metafora, ami értelmet ad mindennek. A lét pótolhatatlan, helyettesíthetetlen *hasonlatává* válsz így, párhuzamos lét-té, teljességé, amely nem csupán viszonyított, de *mássága földadása nélkül* viszonyító is egyben. Viszonyító – azaz értékrendet tételező, abban mozgó, és azt már csak a megállapítás finomítása végett írom ide, hogy a *megőrzött másság*, az Én-karakter eltérő módokon tűnik föl a példaként említett költőknél: Szöcsnél és Egyednél a tudat, az intellektus mássága, míg Kukorelli, Garaczi, Marno esetében az automatikus, reflexszerű tudatmozgásokon uralkodó érzékelés – következésképp az ennek megfelelő nyelvi megjelenítés – mássága dominál.

A „harctalan nemzedék” lét-metaforájának ez az Én-feloldó természete az önalakú partikularitás *kiküzdött* poétikáján és poézisén túli, a parttalan partikularitás költészetének megteremtését segíti elő a *Fiatal írók könyve* szerzőinek munkáiban. Ezt pedig, a parttalan partikularitás „eszméjének” és költészetének, művészetének megteremtését, fölfoghatjuk úgy is, mint az évezredes szekularizációs folyamat megállítására, visszafordítására való törekvést. A lebomlott, részre hullott és részei elrothadásával egészében is megsemmisült Minden után, a Minden utáni Semmiben a Minden előtti állapotba, valamiféle kozmikus öegység harmóniájába térhetünk vissza – bontják ki ezt az eszmét a generáció teoretikusai. Föltételezem, hogy lesz olyan méltató olvasó, aki az egzisztenciafilozófia – minden máshol hasonlóan ugyancsak jókora késéssel „begyűrűző” – hatásának tudja be, azzal magyarázza, abból vezeti le a harctalanok lét- és alkotásfilozófiáját. Természetesen ez az értelmezés is igaz – amennyire érzékelhetem, még csak nem is a heideggeri, sokkal inkább a kierkegaardí hatás a jelentős – ám ez nem kérdőjelezi meg, ellenkezőleg, erősíti, jelenségként „igazolja be” az utóbbi hat-nyolcezer év történelme szekularizációs megatrendjének létét.

Kifejezetten ezt, az ilyenfajta értelmezést támasztják tehát alá a *Fiatal írók könyve* publikációi. Különösen a kötetnyitó poéma *Darvasi László Pompeji-je* és az egész kötet megalapozását nyújtó, s ebben a „nemzedéki” teoretikus vizsgáladást is elvégző *Tört kagyló* című esszé, az antológia egyik legizmosabbnak tűnő tehetsége, Károlyi Csaba munkája. A Minden utáni Semmiben a Minden előtti állapotba visszatérni. Visszafordítani, de legalábbis megállítani egy évezredes szekularizációs folyamatot, írtam fentebb, s Károlyi filozofikus iskolázottságú, poétikusan is szabatos mondatainak egyike – „*A vég, amely titokzatos kezdet.*” – akár kulcsmondata is lehetne fejtegetéseimnek. Ugyanez a gondolatiság szabja meg a másik, igen sokat ígérő teoretikus, *Horkay Hörcher Ferenc* munkájának. *A lélek sötét éjszakája* című esszéjének kereteit, jöllehet közvetítőanyaga a szinkretizmustól áthatott keresztény misztika. Károlyi esztétikai-ismeretelméleti nyomvonalon haladva. Horkay Hörcher pedig művelődés- és irodalomtörténeti közegben – a Hamvasi útmutatást, s a katabazisz-„elméletet” követve – ugyanarra a végkövetkeztetésre jut: „*A semmi prófétája tehát egyben a minden prófétája is.*”

Több-kevesebb megszorítással, szinte a kötet minden poétájára ez a szellemiség jellemző. Elsőül és legkivált *Háy János* és *Kurdi Imre* versvilágában tűnik fel; *Háy Meinsen*-ciklusát ilyen értelemben akár a nemzedék fölfogását megverselő filozófiai tankölteménynek is nevezhetem, hasonlóképpen a már említett *Darvasi László* Pompeji-jéhez; s a tanköltemény szót ezúttal nem elmarasztaló felhangokkal használom. A versek szóródása egyébként nagy – természetesen. A versíró mesterséget, a szakma kis titkait, látványos fogásait többé-kevésbé mindannyian jól elsajátították. Ez azonban ismét nem pejoratív megállapítás. Nem rímfaragók, verskovácsok ők. S úgy tűnik nekem, hogy az elmúlt és mostani évtizedeket is egybevéve, *ez az első költőgeneráció, amely egységesen az elvont gondolkodás költészetét képviseli.* Ezek a lírikusok képesek a szintiszta szellemi létezésre – empiria, érzelem, történés, mind, mind szellemi mozzanatként épül be alkotásaikba – a vers tehát ilyenképpen létmód, létezőtechnika, nem állapotmeghatározó, nem indulatszócso, nem sugallat, nem szövszeréskedés, nem rímbeszedett publicisztika.

Ennek fényében érthető, hogy mintaválasztásuk, szakmai tájékozódásuk kevéssé köti őket a magyar irodalomhoz; költészetük előképeit inkább a német, az angol–amerikai, s a francia líra nagyjai között kell keresnünk. R. M. Rilke neve mindenképp’ idekívánczok, azután Eliot-é, Celan-é, a Valéry-é, de a skála természetesen sokkal gazdagabb ennél. Mint az imént is utaltam rá, mindjőnkre jellemző az erőteljes intellektualizmus, ami hol ilyen, hol olyan modulációban tűnik föl. *Háy János* Rilken iskolázott, halk tónusokba oldott érzelmekkel átszínezett, *Kurdi Imre* érzéki képekkel dúsított, *Kurdi Fehér János* szemantikai-logikai irányba tájékozódó intellektualizmusa nyilvánvalóan más és más verskarakter felé viszi majd ezeket az alkotókat, mint *Darvasi László*t historizáló, kultúráközpontú univerzalizmus-igénye – emiatt azután talán ő az egyetlen a kötetben, aki a kifejezés valódi értelmében posztmodernnek nevezhető –, vagy *Lázár Júliát* érzelemgazdag, bensőséges, *Ujjnyomok* című kötetéhez képest letisztultabb, egyszersmind nyitottabb, élményközpontúbb, a klasszikus formában tökéletes kifejezőmódra lelt intellektualizmusa. Ismét más kifutást sejtet *Szijj Ferenc* gnómát és haikut idéző-ötvöző kontemplációja, *Polmaniczky Szilárd* klasszikus avantgárdra emlékeztető nyelvisége. *Solymosi Bálint* fanyar, groteszk nyelvi és képi humort verspoénokba elegyítő *szikár* gondolatisága, s végül megint csak más választási lehetőséget rejt *Krausz Ti-vadar* hetyke vagabundossága és *Balog József* érzéki mozzanatokot kompozíciós elemként alkalmazó, szociális és politikai indulatú-töltetű tájékozódása.

És itt nyomul gondolataink közé a kérdés: ha ilyen határozott egyéni vonásokkal jellemezhetők ezek a költők, miért, hogy az antológia verseinek olvas-tán az az érzésünk, mintha mindegyre ugyanaz a hang szólna, csak épp más-más regiszterben, más és más effektek kíséretében? Ez volna a magyar költészetben oly régóta várt *nemzedéki hang*, az azonos létszemlélet egyöntetű artikulálása hangzana itt föl? Az elméleti, a poétikai érvek emellett szólnak. Ám, aminek említése nélkül nem válna teljessé az eddig festett kép: a kötet költőinek és verscinek világa nemcsak az intellektualizálás miatt azonos, élményeik is egy töről metszettek. Létezésük szélárnyék-lét. Világuk az üde üvegházi csend világa: mutatványok üvegfal mögött. Látjuk a szájmozgást és értjük a szót. Hang nem hangzik. A jelentés jelent – de nem mutat. Nincs vonatkozási rendszer. A szó semmire sem utal, azaz, épp a semmire utal, ürre, hiátusra, amelyben lebeg, s amelyben lebegve vonatkozási „rendszere” önmaga. Az önmagát

állító szó költészete ez, ahogyan Károlyi fogalmazta: vég, amely egyben titokzatos kezdet. S, hogy ez a kezdet a nemzedék költészetében bontakozik-e ki, vagy elkövetkező generációk poézisében lelünk majd rá – annak ellenére, hogy némelyiküknek, mint például Háy Jánosnak, vagy Lázár Júliának önálló kötetec is kézbevehető már – e pillanatban megválaszolhatatlan.

Mindenesetre: a kritikások azon része, amelyik az elmúlt évtized költőin köszörülte-próbálgatta esetenként meglehetősen ósdi fegyverét, sznobsga szédítő magaslataira emelkedve az élményköltészet hiányát vádként fogalmazta meg például az arctalan nemzedékkel szemben, alighanem dús prédára lel majd ezen kötet olvasásakor. Túllépve most azon a kérdésem, hogy születhet-e egyáltalán valamirevaló mű másból, mint írója *valamilyen* élményéből; túllépve tehát az „élményköltészet” zavaros, ám némely körökben bizonyára szent borzongással és áhítattal kiejtett és hallgatott kifejezésén, amely föltétlenül az egyes poézisek közvetlen tapasztalati anyagának szűkösségét hivatott megjelölni; elhagyva tehát ezúttal a kérdéskör tüzetesebb vizsgálatát, annyi bizvást megállapítható, hogy a „harctalanok” empiriaanyaga – értve ezen az egyes költők, konkrét köznapi élményvilágát – a versek szövedékéből aligha fejthető föl. Könnyebb e pillanatban kimondani azt, hogy milyen általános tapasztalat, milyen eszmei megfontolás fűzi őket egybe, mintsem lehetséges, jövőbeni költői világukat, e mostani csírák, hajtások ismeretében leírni. Azt azonban a tévedés kockázata nélkül írhatom le: bizonyos, hogy e nemzedék költői kemény küzdelmekben nem próbáltattak meg. De: kérhetem-e a melegházában dolgozó kertészt, hogy harctéri modorban, zord zsoldosként bánják növényeivel? S még: *vajon nem az emberkertészség ideje érkezett-e el századunk végére?* Ha igen, úgy ez a nemzedék sem „ússza meg” próbatétel nélkül a parttalan szubjektivitás poétikájának minden bizonnyal ki kell egészülnie az *emberi minőség* poétikája konkrét történelmi és személyes dimenzióival.

Szükségünk van tehát erre a költészetre, a személytelenségre, a Semmi költészetére, hogy benne, vagy belőle a Minden poétikus képessége szülessen meg, s nyerjen értelmet. Tény, hogy ez a költészet nem, vagy csak igen nehezen írható le a hagyományos kategóriákkal. Se az írások, sem mögöttes tartományuk nem körvonalaznak egy akármiféle, de mégis *valamilyen* létszerkezetet. Ilyen nincs, nincs tehát benne az egyén (a költő) számára kijelölt, vagy meghódítandó hely, pont, szerepkör. Nincs létszerkezet, csupán létezés van, s ez a lét az önmagát állító szó képében jelenik meg előttünk. S abban van, abban létezik a szót *nem* állító, *nem* kimondó, hanem a létezésre *alkalmazó* költő.

Nagyjából hasonló jellemzés adható a prózaírókról is. *Kis Zoltán* a magyar próza blöffölő, blödliző válfaját kifinomult, cizellált, a borghesi ontizmussal kacéerkodó *geg-prózává* nemesítette itt közölt írásában. Podmaniczky Szilárd versprózája a végletig viszi a jelentésnélküliséget, *Kósa Imre* pedig viszonylag hagyományos mondandót, életérzést ötvöz a modern írástechnikákkal. Színvonalas kispróza *Kalász Istváné* is. ugyanakkor érthetetlen számomra, hogy költőként miért nem szerepel az antológiában. Eddig közölt versei egyértelműen tehetségéről vallanak. S, ha már hiányérzeteimet fogalmazom; tudom, hogy számos személyes és objektív oka lehet, mégis otromba foghíjnak tartom a huszonéves teoretikus-kritikumgárda egyik meghatározó egyénisége. *Keresztury Tibor* mellőzését. Mint, ahogyan azt is csak hiányként tudom érzékelni, hogy ugyane nemzedék máris markáns kritikusa –, mert *Körössi P. József* mellett ő is válogatója-szerkesztője ennek a kötetnek – *Takáts József* írásai, valamilyen

félreértelmezett etikusság nevében, kimaradtak az antológiából. Nélkülük mindenképpen csonka a kötetben nyilvánvalóan a reprezentativitás igényével fölmutatott szellemiség. Amelynek a posztmodernizmushoz – megítélésem szerint – nem sok köze van, legfeljebb annyi, hogy időben utána alakult ki. Így hát nem értek egyet a kötet szerkesztőivel, akik szerint „a posztmodern szónak ők” a *Fiatal írók könyve* szerzői „adnak először világos, vitathatatlan értelmet.” Nos, legfeljebb a poszt-posztmodernizmus kifejezésnek adnak, adhatnak tartalmat-jelentést – ennek kifejtése azonban már egy másik dolgozat feladata lehet.

HANDÓ PÉTER

Dávid

Elöttem sír, behorpad a táj –
valami készül, valami vár.
Szemben állok az erősebbel,
Remeg bennem a szinte-cmber.

1989. júl. 23.

Philoktetés

elveszett erős szavam
emlékét égre tartva
meredek mint a balta
mielőtt fába zuhan

1989. jan. 21.

Odüsszeusz

Mint ki Ithakába pihenni tér meg,
de nyugtalan marad –
harcban edzett szájon
a törpeség bíborszava fölfakad.

1989. aug. 5.

PENDERIK TAMÁS

láthatatlan

elfogyasztott éjszakák
süllyedő hajó
kifürkészett sziklák közt
pocsolyába nézve
láthatatlan tenger
másik volna jó

vagy én

megmenekülnek ők is
valamennyien idelenn
a süketnek dalt ígérő néma
és minden rajtuk röhögő
valaki holnap
vagy én ma

nem az

ez már nem az
elképzelt s megélt szavak
más a köd szaga
fanyar nyálak gyűlnek
burjándzik odabenn a mag
kivülről csendéletnek látszik
köpni volna jó
de nem szabad

torzó

félíg feszült kettőnk közé
neked s nekem túl merész
akadálynak híd helyett
a lealkudott egész

Rendhagyó ballada

Vakolathullató magány csontjai között
mint
elhanyagolt régészeti lelet
recsegő csapolású palóc széken üldögél
az öreg
az udvaron mohás cserép feszeng
kerekes kút árnyékában hosszú útra készül
gazdája tekintetét választotta menedékül
peregnek a filmkockák
bölcsőt ringat a nyári ég
fakult kabátjának rézgombjai őrzik
múltjának
csákányos emlékezetét
roggyant törzsű diófa elfáradt ága
szomorúan hajlik a kerti világra
elvetélt a föld
kalászbá többé nem szökhet a búza
sóként a gond virágot terem rajta
mozdul a test ősz feje hátrabillen
pillantást igazít a könnyörtelen idő
álmodó diószem szétporlik öklében
és szoborrá válik a húséges széken
bozontos pulija egyedül maradt
gazdája szénporos lelkével
világá ment
a kertek alatt.

A befogadás után

PALACKPOSTA III.

Ha Debrecen nem tízezer kilométerre lenne ide, más szóval, ha eljuttattam volna a debreceni irodalmi napokra, nem a nyugati magyar irodalom történetéről beszéltem volna – „a kirkesztéstől a befogadásig”, ezt indítványozták a rendezők –, inkább napi gondjaimról, pontosabban arról, hogy mi lesz irodalmunkkal a visszaszámlálás, a befogadás után.

Megszűnik-e most, hogy a nyugati író és a hazai olvasó végre valahára egymásratalált? Erdemes lesz-e ezentúl magyar szépprózát, verset, esszét kiadni Nyugaton?

Nézegettem az elmúlt hónapok termését, a legfontosabb nyugati magyar könyveket. Mintha máris láthatók lennének rajtuk az átrendeződés jelei. Az első megfigyelés: a termés megcsappant. Íróink magyarországi kiadóknak küldik kézírataikat. Megszaporodtak az idegen nyelvekre lefordított, vagy kétnyelvű kötetek. Szerzőik nyilvánvalóan úgy vélik, hogy új életteret kell találniok, ha már megszűnőben a nyugati magyar irodalom. Ugyancsak gyakoriak a könyvek, amelyeket a rendteremtés, a leltárkészítés szándéka hozott létre: a búcsúkötetek.

Természetes, hogy az irodalom, a tudomány, a művészetek dilettánsai, azok, akik számára az új Magyarországon se lesz nyomdafesték, továbbra is vadnyugati végváraikból pufogtatják tragikomikus számársaikat. Természetes az is, hogy vannak, akik úgy érzik: számukra későn jött a változás, és továbbra is saját zsebből, félezer példányszámban nyomtatják ki írásaikat. Meg kell érteni őket: már Cs. Szabó figyelmeztetett arra, hogy az emigránsok mélyen megbántott, sértett és sérült emberek.

Lássuk hát az új, a „befogadás utáni” nyugati magyar irodalom első fecskéit, amelyek itt fészkelődnek trópusi könyvespolcaimon.

A chicagói *Mócsi Ferenc* kétnyelvű verseskötete három művész munkája. Az írásokat *Kolumbán Miklós* fordította angolra és *Selmeczi Zsolt* grafikái hozzák az olvasáshoz közelebb. Egy szó mint száz, itt minden – a borítólap, a papír, a halványzöld betűk, a fordítás, az illusztrációk, az előszó – a maguk hatékony eszközeivel a versek jobb befogadását segítik.

Hogy az eredmény mégsem meggyőző, az semmiképpen sem a kitűnő nyomdai munka, a finomvonalú rajzok, vagy az inspirált fordítás hibája. Mócsi Ferenc nem ismeri kétségtelen tehetsége természetét és hátrányait: a Tízparancsolatra és a Mantrákra épülő versciklusában olyasmibe vágott, ami enyhén szólva nem fekszik neki.

De ne vágjunk a dolgok elébe. „Mócsi Ferenc költészetének alanya, tárgya és verseinek történései színhelye a világrendi szerepkörrel felruhá-

zott nyelvkultúra és annak előkelő játékszabályai” – így indít az előszó. A macska felfordul, az olvasó azonban nem hagyja magát. Megtudja így, hogy „a vers... az egymást kiegészítő és megszüntető paraméterek randomizált végösszege”, hogy „a Tízparancsolat és a Mantrák... szembehelyezését... csak az egész ciklus szempontjából utólag kikövetkeztetve tételvezhetjük fel...” és így tovább.

A meg nem emésztett tudást nehéz formába önteni. Ahhoz, hogy valaki magyar nyelven szólaltassa meg a Távolság-Kelct világát, nem mindennapos nyelvi fantázia, leleményesség szükségeltetik, egy olyan géniusz, amellyel *Kaslik Péter* nem rendelkezik.

De lássuk magukat a verseket. A Tízparancsolathoz fűzött kommentárokat, képzavarokat, stílustörések, logikai bakugrások ékesítik. A költő hol „hályog-hálóval” halászik, hol „Csíkot hasít a vélt törvények visszhangosított hátából”. Spirituális téma nehezen tűr meg bántóan prózai kifakadásokat („ami a tiéd az enyém is, de az enyémhez semmi közöd”), vagy éppen az apacsnyelvből vett („lcülteni”) ígét, és az olyan kültelki szellemességeket sem, mint „nem szép öröm a káröröm, de hasznosítható”, hogy „csak barátok vannak, és a másik fele, mely nem az”, esetleg hogy „az odaadástól nem kapott még senki szívthurutot.” Mózsai úgy látszik még nem döntötte el: Mózes vagy Móricka műve a Tízparancsolat.

Van azután itt még böven tudálékosság: „a spirituális struktúra hiánya”, vagy „a célzatosság anyagilag utolérhetősége”, a versben számomra, elszomorító.

De talán nem is ez a lényeg. Inkább az, hogy költőnk nem tud újat mondani, és így akarva-akaratlanul közhellyé teszi, banalizálja a Tízparancsolatot. Lírai vers – régi igazság – csak a legritkább esetben magyarázkodik. Ha mégis, a költőnek alaposan fel kell készülnie. Esetünkben el kell olvasnia, hogy mást ne mondjak, *Fray Luis de Leon*-t, a misztikusokat.

Az *Imantra* kétnyelvű kötete – melléfogás. Más kérdés, hogy csak azzal eshet meg ilyesmi, aki megújulásra törekszik, aki bátran és elszántan keres. Tiszteletre méltó alapállás. Biztos vagyok benne, hogy Mózsai Ferenc tartogat még a számunkra meglepetéseket. Kellemeseket.

*

Válogatott verseit az idén adta ki Kecskeméten az *Erdei Ferenc Művelődési Központ*, de hévízi házában, már öt év óta működik a *Csokonai Asztaltársaság*. A kör alapítói és vendégei között, *Dedinszky Erika*, *Csurka István*, *Zalán Tibor*, *Bertha Bulcsú* nevével találkozunk, irodalmi díját olyanok nyerték el, mint *Takáts Gyula*, *Fodor András* és *Csengey Dénes*. Az idén pedig, fennállása ötödik évfordulóján, takaros kisantológiával jelentkezett a Csokonai Asztaltársaság. Ha valaki, akkor a fribourgi *Major Zala Lajos* megtalálta a helyét a magyar irodalom atlaszán.

Annál meglepőbb, hogy új versesfüzete, a *Sursum Corda*, változatlanul a müncheni Aurora kiadásában (gyakorlatilag önkiadásban) jelent meg, csakúgy mint eddigi tizenkét magyar és hat francia nyelvű kötete. A kecskeméti válogatás eljutott a magyar olvasóhoz, árulják a boltosok. Mi szükség akkor erre a nyugati füzetre?

A költő elhatározásában feltehetően szerepe van a rutinnak, a rendszeretnek. Megszoktuk: minden két évben megszületik egy-egy új Major Zala-kötet. Hűség, a szellemi törzshöz való ragaszkodás: költőnk egyszerre Gőcsej fia és fribourgi Dzozet.

Azt mondtam, megtalálja a helyét. Gyanítom, azonban, hogy nem volt zökkenőmentes ez a visszatalálás. Major Zala Lajost csak fenntartásokkal fogadta be a magyar irodalom. Mint jelenséget, kétségtelenül. Mint értéket? Nem tudom.

Elismerjük, hogy a fribourgi költő új témákkal gazdagította a magyar költészetet. (Elszomorítóan szegényes szerelmi szókincsünk bővítéséért ki is érdemelte a „legnagyobb alpinista” címet.) Kezdünk rájönni, hogy igaza volt: a „magyaros szemérmesség” inkább kinyomatja a trágár szavakat, nehogy a szerelmet néven kelljen neveznie. Ami politikai költészetét illeti: ki emelt szót Erdélyért, nem a mai konjunktúrában, hanem húsz évvel ezelőtt?

Mindez igaz. De befogadtuk-e magukat a verseket? Nem hiszem, és talán ez magyarázza a mostani újabb Aurora-kötetet. Postscriptum: a Sursum Corda az erdélyi *Plugor Sándor* döbbenetesen szép, finomvonalú rajzaival illusztrálja Major Zala 1984-es versét, az Énekek énekét. Ezt félszáz új szonett követi, az érett férfi himnusza a szerelemhez. Hogy milyen költő Major Zala Lajos? Rendhagyó, kétségtelen. Magányos: „Nincs pokol csak a szeretetlenségben... Egy magány van: az Isten nélküli” – mondja az egyik új szonett. Lehet szeretni, vagy nem szeretni. Irodalmunkból kiiktatni nehezen.

Borbándi Gyula esszékötetét kétségen kívül a leltározás szándéka hívta létre. Tizenegy tanulmányát 1974 és 1988 között közölte a müncheni *Új Látóbatár*. Így együtt azonban megsokszorozódik az írások hatása: az olvasó döbbenetben tapasztalja, hogy hiába tud belőlük betéve egész bekezdéseket, gondolatmeneteket, a végeredmény mégis egy új felismerés. A diákosan szerény Borbándi Gyula nagy példaképeit is felülmúló közíróvá nőtte ki magát müncheni emigrációja negyven éve alatt.

„Nyugaton élő magyar íróként mindig arra törekedtem” – írja előszavában – „hogy ez a távolság ne érződjék munkáimon.” És másutt: „Amikor (az emigráns) a valóság felmérésével és elemzésével foglalkozik, helyesen teszi, ha tekintetét csak a nyers tényekre és a reális lehetőségekre veti.” Normáihoz ez a józan, tárgyilagos – halk szavú, de határozott gondolkodó –, új kötetében is következetesen ragaszkodik.

A korona és a köztársaság, a magyar szentkorona hazatérését üdvözli 1978-ban. 1982-ben megbékélést, „gyümölcsöző és áldásos szereposztást” javasol a külföldi és a honi magyarság között. 1986-ban figyelmeztet arra, hogy „a közvetlen és fő veszély nem a jogfosztás és a nyílt terror esetleges visszatérése, hanem sokkal inkább különböző társadalmi betegségek keletkezése és terjedése.” *Magyarország és a magyarság* című tanulmányában megjósolja, hogy a gazdasági reformokat rövidesen politikaiak követik.

A *Jászai Oszkár*ról, *Bibó István*ról, *Gombos Gyula*ról és *Kovács Imréről* szóló visszaemlékezések közül kiemelkedik az utóbbi. A nagybeteg politikai utolsó napjairól szóló írás felcsillantja, Borbándi Gyula nem mindennapos szépírói érényeit. Szükszavú, tömör, drámai írás. Épp ezért megható, mert olyan szemérmes, mert olyan visszafogott.

Az *Így írják a történelmed* két tanulmánya kemény ítéletet mond hazai történetírásunk felett. Ám Borbándi még itt is szakítani tud az emigráns közirótól elvárt mindent-tagadással, örömmel nyugtázza a javulásra utaló mégoly halvány jeleket. Az emigráció (és a müncheni rádió) környezetében nem kis bátorság kellett hozzá: megdicsérni a magyarországi eredményeket.

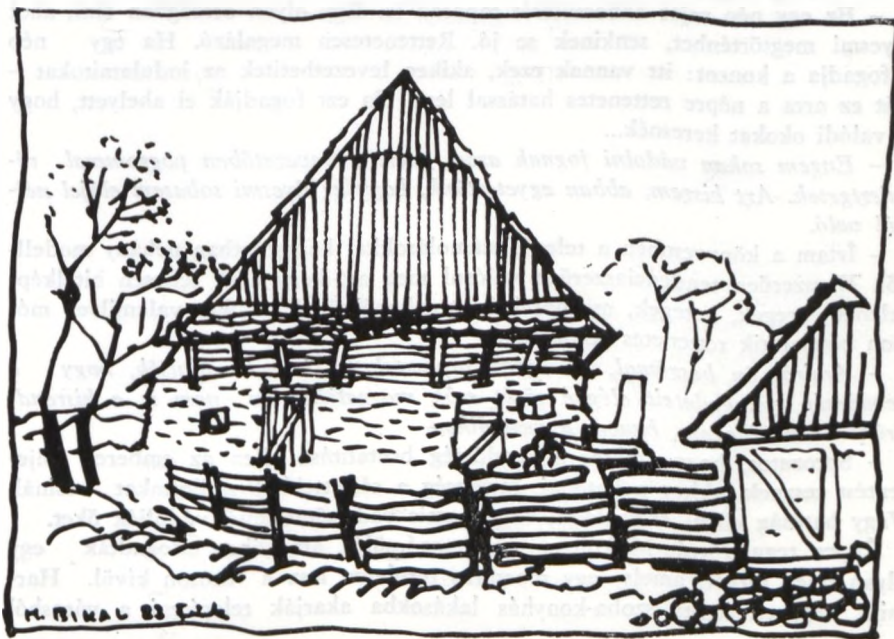
A kötetet két napló zárja le: egy 1976-os amerikai és egy 1987-es magyarországi utazás jegyzetei. Az amerikai út tragikomikus részletei ellenére is nosztalgiát ébreszt abban, aki átélte az emigránsors évtizedeit.

Így nyüzsgöttünk, szomorkodtunk, amikor még minden a helyén volt, a vasfüggöny, a rab Kelet és a vad Nyugat. Azóta? Az ország nem várt ránk, felszabadította magát, mi pedig akár haza is mehetnénk. Azzal, hogy mégsem tesszük, elismerjük, hogy a hőskornak vége, nyugati polgárok vagyunk és magánemberek, nem hősök, nem áldozatok.

Az 1987-es *Magyarországi útijegyzetek*-ről felháborodottan nyilatkoztak még Borbándi legközelebbi munkatársai is. „Olyan tárgyilagos, hogy nincs benne se szív, se lélek” – mondogatták. A többség azt kifogásolta, hogy az író túl rózsásnak látja a magyarországi állapotokat. Ezt egyébként szerzői jegyzet közli az olvasóval a 222. oldalon, amely – kis emlékeztető a cenzúrára! – fehéren maradt.

„Arról számoltam bc, amit láttam, hallottam, megfigyeltem” – teszi helyére az író a dolgokat. Ami pedig az útijegyzetek hangját illeti, ez az írás – nemhogy száraz lenne – érzelmes utazás! „Minél tovább vagyok Budapesten, annál inkább érzem, hogy mennyire szerettem ezt a várost.” Engem szükséztől, regisztráló budapesti sétáival Borbándi – mitagadás – mélyen meghatott.

Íme egy könyv, amelyet minden tájékozódni kívánó magyar értelmiséginek illene elolvasnia. Csak remélhetjük, hogy hamarosan Magyarországon is megjelenik, a világos beszéd szeretetére, realizmusra és türelemre okítva népickeket és urbánusokat egyaránt.

ALULLÉVŐK

Csak a csoda!

Magyarország legveszedelmesebb társadalmi gondja ma a „cigánykérdés”. A gazdasági és szellemi megnyomorodás olyan állapotában vagyunk, ami bárhol, bármely pillanatban az ellenőrizhetetlen sötét erők fölszínre törését szülheti. Magyarul és pontosan: az országot megint elérte a pogrom veszedelme. Ez mindenki számára nyomorult és kilátástalan. A szörnnyeteg itt már minden lélekbe belepetézett.

És a társadalomnak ebben az állapotában *Diósi Ágnes* megjelentetett egy könyvet *Cigányút* címmel, amelyben egy elképesztő fegyvert vetett be a szörnnyetegség ellen. Talán nem gondolta ki tudatosan, csak megérezte: „*ha egy nép lelkei nem tudtak kimozdulni a középkorból, akkor már csak a szentek fegyvere segíthet.*” *Diósi Ágnes* nem papol, hanem belefeszül a könyvébe. Azt mondja: „*szeressétek a cigányokat, mert másképp biábaló*”. A szeretet fegyverét veti be egy olyan országban, ahol – tegnap hallottam – a halálra ítéletet egy parcellába temették az állatkerti dögökkel.

Beszélgetésünk elején azt fejtegettem, hogy a legkisebb „esemény” bekövetkezése is, évtizedekig hagy majd nyomot az emberc lelkeben, de azokéban is, akik még meg se születtek.

– Ez egy nép saját önbecsülését taposná le. Egy olyan országban élni, ahol ilyesmi megtörténhet, senkinek se jó. Rettenetesen megalázó. Ha egy nép elfogadja a koncot: itt vannak ezek, akiket levezethettek az indulataitokat – hát ez arra a népre rettenetes hatással lesz. Ha ezt fogadják el ahelyett, hogy a valódi okokat keressék...

– *Engem sokan vádolni fognak azért, mert a bevezetőben pogrommal rémisztgetek. Azt hiszem, abban egyetértünk, hogy az ilyesmi sohasem előjel nélkül való.*

– Írtam a könyvemben a telepfelszámolásokkal kapcsolatban néhány modellről. Egyszerűen tendenciaszerűen valósul meg az, hogy akik teljesen hitelképtelenek, öregek, betegek, nyomorékok, munkanélküliek, azokat valamilyen módon betelepítik rettenetes gettókba...

– *Amiről ön beszámol, de egyéb tapasztalatok is azt mutatják, hogy a rendőrség cselekedeteit eléggé sötét erők mozgatják. Én nem is a kisrendőrökön csodálkozom, hanem a vezetőiken.*

– Sorozatos, hogy amikor a rendőrség brutalitása ellen az emberek följelentést tesznek, akkor a katonai ügyészség a sértettekől vádlottakat csinál. Vagy hatóság elleni erőszakkal, vagy hamis vád büntetével vádolják őket.

Éppen tegnap volt Miskolcon egy tanácsülés, amelyiken elfogadták egy olyan telep tervét, amely egy mocsaras területen lesz a városon kívül. Harminc négyzetméteres szoba-konyhás lakásokba akarják telepíteni a városból

azokat a cigányokat, akik nem tudják fizetni a közüzemi díjakat. Első menetben meg lehetett támadni ezeket a terveket, mert a törvény által előírt minimális követelményeknek se feleltek meg. Például nem volt a víz a lakásokba bevezetve. Most ezt úgy módosították, hogy, na, akkor a vizet bevezetik. Egyébként fantasztikus költségekre kerül majd a vízvezeték, de azért megcsinálják.

- *Vécé lesz a lakásokban?*

- Dehogy, valahol kint.

- *Ez azért különös, mert, amikor mi a romániai „falumodernizálás” már elkészült mintaházait mutatjuk, a tévékamera nem véletlenül nézi sokáig az ügynevezett „mellékhelyiségeket”.*

- Buszmegálló egy kilométerre, iskola három kilométerre. És erről ma már tanácsülési határozat van.

Ha ezt megvalósítják, akkor ezeket az embereket végképp deportálják oda. Végképp ki lesznek szolgáltatva, ettől kezdve bármi megtörténhet velük. Mint, ahogy ez megtörtént a dorozsmai telepen, Hajdúhadházán és számos helyen.

- *És ez minta lesz. Mert, ha ott ezt így lehet...*

- Egyre többen nem fogják tudni fizetni a közüzemi díjakat.

- *Aztán lapátra kerülnek a sokgyermekesek, a munkanélküliek, a kegydíjasok. A szegények. Ez nem cigány-, hanem emberi jogi kérdés.*

- Egy az egyben.

- *Akik olvasták az ön könyvét, azt mondják, tankönyvként kellene kezelni. Úgy tűnik, az értelmiség egy részében van hajlandóság a megismerve közeledésre. Ön érez valamit ebből a közeledésből?*

- Éppen tegnap mondtam a kollégáimnak, hogy szinte azt érzem: amilyen arányban növekednek az indulatok, olyan arányban növekszik az értelmiség körében a radikális szolidaritás. Az a szemlélet, hogy csinálni kell valamit, mert ez tűrhetetlen és egyszerűen nem lehet hagyni. Mert a saját méltóságukról is szó van.

Kaptam olyan levelet, amelyben azt írták, hogy „magyarként és értelmiségként is helyettem végzett el valamit, amire nem lettem volna képes, noha feltétlenül elvégzendő”. Sokan nem fogalmazzák ezt így meg, de érzem a levegőben, ahol megfordulok, ahol beszélek, ahogy közelednek felém.

- *Számomra az a kérdés, hogyan lehetne csökkenteni a félelemérzetet. Mert az is nyilvánvaló, hogy a cigányok agresszivitása és brutalitása is félelemből fakad.*

- Az ellenük elkövetett agresszivitásból. Minél alacsonyabb életszinten él egy ember, annál inkább kontroll nélküli az agresszivitás. Csak a megismerés csökkentheti a félelmet.

- *Talán tehetnének valamit, a mainál többet, a már nemzeti intézménynek minősített hordozóeszközök, a rádió és főleg a televízió.*

- Vannak kezdeményezések. Rádióban cigányfélóra. A tévében néha egy-egy dokumentumfilm. De hát, amit a tankönyvről mondott..., erre már régen-régen szükség lett volna.

- *Az ön könyve irodalom. Ennél talán még részletesebbre...*

- És tudományosabbra... Persze! Amire szükség lenne ahhoz, hogy például egy pedagógus fölvértesse magát. Mert fog cigánygyermekeket tanítani. Ma úgy kerültek az iskolába tanítani, hogy semmiféle ismerettel nem rendelkeznek. Csak félelemmel, mendemondákkal, előítéletekkel.

- *Félelmetes ez a patthelyzet. Azt hiszem, a magyar társadalom kudarca*

a cigánykérdésben kristályosodik ki. Ez nem azt jelenti, hogy kevésbé súlyos és undorító az, ami a nyugdíjasokkal és a fiatalokkal történik. Itt vannak például az állami gondozottak – többségük talán cigány. Ami velük történt itt évtizedeken keresztül, az kimeríti a kollektív állami bűnözés fogalmát. Pedig abból a sok tízezer cigánygyerekből, akik a jóságos államapuka keze alatt felnőttek, ma vezető 'cigányértelmiségi réteg' lehetne. Miféle lét határozta meg az ő tudatukat a „marxista” vezetésű államban?

– Ha valóban olyan káros lett volna az a hatás, ami a családban érte őket, és, ha az állam valóban garantálni tudta volna, hogy az a hatás, ami az intézetekben éri őket rendkívül pozitív, akkor óriási credményt kellett volna fölmutatni. Ezzel szemben a fiatalokú bűnözők zöme közülük való. A jobbik esetben valamilyen, az iparnak hasznos hiányszakmát kapnak, a rosszabbik esetben semmit.

– *Egy magát szocialistának nevező állam koldusokat és bűnözőket nevel a rábizottakból.*

– Egyszer föl kell tenni a kérdést: hogy van képe egy ilyen társadalomnak szocialistának nevezni magát?

– *Szeretnék valami jót is hallani. Valami példaértékűt. Például a lakáskérdésben...*

– Ez azért megoldhatatlan, mert az egész magyar lakáskérdés megoldatlan. És az egész magyar iskolaügy megoldatlan. És még sorolhatnám, mi minden megoldatlan. A cigányok ügyét nem lehet mindezekről elvonatkoztatni.

– *Nincs olyan minta, ahol a jó szándék, az értelmiségi felelősségtudat...*

– Hát az kevés. Az nagyon kevés. Értelmiségi jó szándék van...

– *De hátha az apparátcsikokban is találunk!*

– Itt nem eszmei akadályok vannak, hanem az objektív valóság sokkal keményebb akadályai. Nekem sajnos nincsenek receptjeim, és én nem tudok kövctendő modelleket példának fölhozni. Mert nem látok ilyeneket. Azzal együtt, hogy vannak jó szándékú értelmiségiek, vannak kitűnő pedagógusok, akik nagyon jó szívvel foglalkoznak a cigánygyerekekkel... Hát persze, hogy van ilyen is! De nem lehet modellértékről beszélni, mert ahhoz mindez nagyon kevés. Az általános gyakorlat pedig a tapasztalatoknak ellentmond.

– *Az egyházak?*

– Ott is vannak nagyon jó szándékú emberek. Az is kevés.

– *És legfőleg? Egyszerűen nem hiszem, hogy nem lehetne valamit tisztességesen megoldani egy országban, ha legfőleg akarják. Az utóbbi években olyan eget verő baromságokra koncentráltunk erőket, csak azért, mert egy szűk kör akarta...*

– Amiből már régen meg lehetett volna oldani a cigánykérdést, az oktatás-üggyel, meg mindennel együtt. És bennem az a kérdés is fölmerül, hogy mitől védnek meg minket a katonák, és mi az, amit megvédenek? És ehhez képest mennyibe kerülnek?

– *Kíváncsi vagyok, hogy a Magyarországon kiürülő laktanyák mire lesznek jók?*

– Lesz-e belőlük kórház, iskola, lakás? Vagy marad valamiféle katonai tulajdon?

– *A környező szocialista országokban ugyanilyen a cigánykérdés, mint nálunk?*

– Nem teljesen ugyanilyenek a gondok. Jugoszláviában és a Szovjetunióban például már régóta nemzetiség a cigányság. Ez nálunk csak most került elő-

térbe. Jugoszláviában például sokkal izmosabb a cigányértelmiség. De azért a feszültségek nagyon hasonlóak. Nyugaton is, csak ott jóval kevesebb cigány van. Ez a századokkal korábbi rendeletekre vezethető vissza. Az iparilag fejlettebb nyugati országokban kiadtak a cigányokat kiirtó rendeleteket. Ugyanakkor az iparilag fejletlenebb országok évszázadokon keresztül tolerálták a cigányok életformáját, mert a cigány iparosok munkájára szükség volt. De például a vándorlással hírvívő szerepet játszottak, és erre is szükség volt.

- *Elég régóta szó van arról, hogy a cigányság nemzetiség lehetne, ha már egyszer az. Ha most ez megvalósul, akkor mi változik? Milyen előnyt hozhat?*

- Az a baj, hogy már ehhez is késő van. Mert annyi minden elromlott már, és a cigányok olyan súlyos identitászavarban szenvednek, hogy nagyon kétséges ennek a dolognak a kimenetele. Egyáltalán merik-e vállalni? Nem látnak-e benne valami csapdát? Milyen garanciákat tud ez biztosítani? Mert ez jogokat jelent, de ahhoz pénz kell. Ami nincs. Ezért nagyon félok, hogy ez megint csak egy szelep lesz: „na jó, legyetek nemzetiség, legyetek boldogok vele.”

- *Például a nemzetiségi jog az elosztásban jelenthet valami előnyt?*

- Persze. De, ahogy az nincs leírva, hogy mit jelent az, hogy „nemzetiség”, azt se lehet pontosan tudni, hogy mit jelentenek a „nemzetiségi jogok”. Ez lehetőséget ad arra, hogy mindenki úgy értse, ahogy akarja. Ezért félek attól, hogy ez keveset fog jelenteni. De ez már elkerülhetetlen. Én őszintén szólva, abban bízom, hogy a cigányság, mint nemzetiség fölveheti a kapcsolatot a nemzetközi szervezetekkel. Ez talán pénzt is jelenthet.

- *Vannak nemzetközi cigányszervezetek?*

- Igen, persze. De én például az Unescóra is gondolok. Talán kaphatnánk pénzt kultúrára, ha már a magyar államnak erre nincs pénze.

- *Dehogy nincs. Csak másra fordítja.*

- Így van.

- *Szeretném megkérdezni, mi vitte arra, hogy a cigányok ügye mellé álljon?*

- A saját kisebbségi sorsom. Én ötvenhét éves vagyok, ami azt jelenti, hogy negyvennégyben tizenkét éves voltam. És amikor találkoztam ezekkel a jelenségekkel a cigányokkal kapcsolatban, akkor vegetatív módon váltották ki bennem ugyanezeket az érzéseket, mint amikor akkor átéltem. Attól kezdve ez az én ügyem.

- *A zsidókról elmondható ma, hogy elindulnak a cigányok felé?*

- Éppen ma beszéltem valakivel a Zsidó Kulturális Egyesületben arról, hogy kezdem tapasztalni azt, amit nagyon hosszú ideig hiányoltam – a zsidók szolidaritását. Bár az igaz, hogy a cigányok ügyével azonosuló progresszív értelmiségiek között sok volt a zsidó, de most kezdem azt érezni, hogy nemcsak mint értelmiségiek, hanem, mint zsidók is azonosulnak.

Lát-e valami reményt arra, hogy ebből a tragikus szorításból katasztrófa nélkül kijuthatunk?

- Józan ésszel nem. Állítólag Ben Gurion mondta azt, hogy aki Izraelben nem hisz a csodákban, az nem realista. Azt gondolom, hogy egyes népekben van képesség a túlélésre. Nemcsak a fizikai túlélésre gondolok, hanem a lelki-re is. A cigány népben ez biztosan megvan. A zsidóban is. És a magyarban is! Ennek a jeleit lépten-nyomon tapasztalom. És olyan sok mindent túlélünk már. De józan ésszel nézve, reménytelen a helyzet.

- *Tehát csak a csoda segíthet.*

- Csak a csoda.

A Magyar Kommunista Párt útja (1918–1945)

Történelmi közelmúltunk folyamatainak feltárása, objektív tényeinek hiteles bemutatása korunk egyik halaszthatatlan feladata, mely döntően a tudomány művelőire vár.

A történészek igyekeznek megfelelni az elvárásoknak, ki-ki érdeklődése, tehetősége, lelkiismerete szerint, de időnként saját elményeiktől, szubjektív benyomásaiktól sem mentesen.

A felhasznált forrásmunkák különbözősége, a mindegyre felbukkanó, eddig ismeretlen, mert elítült elkallódott, esetleg más országok archívumainak mélyén őrzött, sokáig hozzáférhetetlen dokumentumok feldolgozása, az események menetébe való beillesztése több fontos kérdésben megoszthatja a tudomány művelőit. Mindezek következtében egy-egy konkrét történelmi esemény többféle megvilágításba is kerülhet.

Meggyőződésünk, hogy azzal járulhatunk hozzá leginkább az ismeretek gyarapításához, segíthetjük mások és magunk eligazodását, ha közrebocsátjuk a tisztázás szándékával íródott munkákat.

E sorok írásakor merőben új történelmi helyzetben vagyunk. Abhoz a pillanathoz képest, mindenképpen, amikor dr. Gosztonyi Péter megküldte szerkesztőségünknek a Nyugaton már publikált párttörténetét. Azóta az MSZMP a régi formájában nem működik, kongresszusa szerint feloszlatta önmagát. Ismét egy fordulópont. Hasznos, ha ilyenkor a hivatalosnak minősülő történelmi értékelések mellett mások véleményét is megismerjük. Gosztonyi Péternek az ismert és becsült történésznek, a berni Kelet-Európa Könyvtár igazgatójának tanulmányát ilyen munkának tartjuk.

(Szerkesztőség)

Hetvenegy évvel ezelőtt, 1918. november 24-én alakult meg Magyarországon a kommunista párt. Az elmúlt hetvenegy év alatt nevét és jellegét, illetve programja egy részét többször is radikálisan megváltoztatta. Soroljuk csak fel (a jövőben csak mint Kommunista Pártot említjük): 1918-ban a pártot a *Kommunisták Magyarországi Pártjának* nevezték. Ebből a Tanácsköztársaság idején, mikor egyesült a Szociáldemokrata Párttal, illetve bekebelezte azt, rövid ideig *Magyarországi Szocialista Párt* lett. 1919-ben a pártkongresszus a *Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártja* elnevezést fogadta el. Horthy uralomra jutásakor, az illegális évekre újra a *Kommunisták Magyarországi Pártja* lett, és mint ilyen a Moszkvában székelő Komintern, a *Kommunista Internacionálé* tagja. A háború alatt a Komintern 1943. május 15-i feloszlata után, a magyarországi vezetők a pártot *Békepártra* keresztelték át, abban a hitben, hogy megteveszthetik üldözőiket, a Magyar Államrendőrség politikai osztályát. 1944. szeptember 12-én azonban jobbnak látták, új nevet adni, és így lett belőle *Kommunista Párt*, majd 1944. november 12-én ismét *Magyar Kommunista Párt*. 1948-ban, amint 1919-ben, pártegyesítés útján beolvastották újra a Szociáldemokrata Pártot és nevet változtattak. Rákosi Mátyás hatalomra kerülő pártját *Magyar Dolgozók Pártjának* ke-

resztelte. Ez a párt szűnt meg, bomlott szét és tűnt el a történelem súly-lyesztőjében. 1956. október 23-a után és alig néhány nap alatt, *Nagy Imre*, *Kádár János*, *Donáth Ferenc* és *Losonczy Géza* október 31-én az új pártnak merőben új nevet adtak. Így született meg a *Magyar Szocialista Munkáspárt*, amely nevét a sorsdöntő és gyászos november 4-e után is, a magyar sztálinisták ellenvetése dacára – a Kádár János körül alakult csoport a forradalom leverése és a konszolidáció után – napjainkig megtartotta.

Hetvenegy év alatt tehát kilenc pártnev! És mennyi pártvezető és mennyi program? Mennyi tragédia és dráma – párton belül és párton kívül –, hogy a magyar nép megpróbáltatásait ne is említsük.

A KMP oroszországi megalakulása. A Kommunista Párt Moszkvában 1918. március 24-én alakult meg, mégpedig az *Orosz Kommunista Bolsevik Párt* magyar csoportjaként. Megalakítói hadifogságban levő, Magyarország területéről származott radikális szociáldemokraták, funkcionáriusok, galileista értelmiségiek voltak. Ha nevüket fel akarnánk sorolni, tucatnyi személyt kellene megemlítenünk. Ehelyett hadd említsünk meg csak hármat: *Kun Béla*, aki 1916-ban zászlósként esett fogságba. *Szamuely Tibor*, az egykori újságíró és *Pór Ernő*. Ők voltak a *hadifoglyok* internacionalista mozgalmának megszervezése során kezdeményezői a „magyar párt” megalakításának. Ha megvizsgáljuk az alapítók nevét és foglalkozását, rájövünk, nagyon kevés közöttük a munkás. Paraszt szinte egy sincs سراikban. Értelmiségiek, újságírók, ügyvédjelöltek vagy szak-szervezeti funkcionáriusok.

Kommunistává őket az oroszországi forradalmak és *Lenin* győzelme tette. A fehérekhez, még ha akarták sem állhattak volna át, azok a szláv népek testvériségét vallották: a k.u.k. Monarchiából a szláv népetket, mint például a csekeket befogadták, a magyarokat viszont üldözték. Ez a magyarázata annak is, hogy 1918–21-ben a Trockij-szervezte Vörös Hadseregben annyi tízezer magyar harcolt. Oda álltak, ahol befogadták őket, ha nem akartak ismét szögesdrót mögé, vagy még rosszabb sorsra, tégyszerbe jutni.²

Fanatikusak voltak-e az első magyar kommunista csoport tagjai? Igen, azok voltak. hittek egy küszöbön álló világforradalomban. Hittek egy, az eddigi korlátokat lebontó és minden dolgozó embert boldoggá, megelégedetté tevő kommunista rendszerben. Elégük volt a háborúból és valami hévtől vezéreltetve vallották, hogy a „régii világ” immáron útja vé-gére ért: a háborúból kiábrándult tömegek – mint Oroszország esetében – uraik ellen fordítják a fegyvert, és hetek, legfeljebb hónapok után megszületik, győz a világforradalom!

Kun és társai – hamis papírokkal (Kun egy elesett katonáorvos igazolványával) – 1918. november első felében kisebb-nagyobb csoportokban megérkeztek Budapestre. Meghatározott feladattal jöttek: egyrészt meg kellett alakítaniuk Magyarországon is a Kommunista Pártot, másrészt Lenin személyesen igazította el Kunt, hogy azonnal utazzon tovább Bécs-be és ott *Friedrich Adlerrel*, az osztrák Szociáldemokrata Párt egyik nemzetközileg is ismert vezetőjével tárgyalja meg az osztrák proletárforradalom megszervezését. Lenin Magyarországon, Ausztrián keresztül hi-dat akartak venni Németországba, mert azt tartották Moszvában, hogy ha Németország vörös lesz, akkor Európa többi része is követi a példáját.³

1918 novemberétől 1919 márciusáig körülbelül háromszáz bolsevik-

tanfolyamot megjárta magyar kommunista került Oroszországból haza, Magyarországra. A Kommunisták Magyarországi Pártja november 24-én alakult meg Magyarországon, egy Városmajor utcai polgári lakásban, *Kelen József* ügyvéd otthonában. Jellemző – de egyben kortünet is –, hogy a proletárpárt megalakulása nem egy üzemben, vagy legalábbis egy angyalföldi munkáslakásban, hanem egy budai polgárlakásban, perzsa-szőnyegek és finom bútorok között történt.

A körülbelül 30 főnyi alapító tagság tulajdonképpen a munkásmozgalom három forradalmi irányzatát képviselte. Legradikálisabbak, a volt hadifogoly kommunisták, a leninisták voltak: Kun Béla, Pór Ernő, *Vánus Károly* és a többiek. A baloldali szociáldemokratákat, akik pártjuk politikájával elégedetlenek voltak. *Rudas László*, *Cblepkó Ede* és mások képviselték. Végezetül megtaláljuk az egybegyűlteket között az antifasiszta szakszervezeti mozgalmon nevelkedett „forradalmi szocialistákat”, *Korvin Ottót*, *Révai Józsefet*, *Lékai Jánost* és *Sallai Imrét*.

A Kommunista Párt a Visegrádi utcában hamarosan központi párthelyiséget bérelt, újságot adott ki és megkezdte országos mértékű szervezkedését. Kun Béla egy percig sem titkolta, hogy ő Károlyi grófot, a magyar Kerenszkijnek és így a november 18-án kikiáltott Magyar Népköztársaságot burzsoá államnak tartja. Kun, Oroszországban 1917-ben látta a Demokratikus Ideiglenes Kormány reménytelen parlamentáris küzdelmét a bolsevikokkal: ezeknek soha semmi eredmény nem volt elég! Vlagyimir Iljics Lenin minden eszközzel a hatalom totális megszerzéséért harcolt. Kun Béla úgy gondolta – s ezt a politikát a későbbiekben a többi kommunista vezető is nagyon szerencsétlenül utánozta –, hogy pártja csak az „orosz példa” nyomán juthat hatalomhoz. Így Kunnak és csoportjának semmi sem volt „jó”, amit Károlyi csinált! Akkor örültek igazán, ha a Berinkey-kormány a rá váró nehéz feladatokkal sem gazdasági, sem szociális téren nem volt képes megbirkózni.

Milyen létszámú volt ez a Kun-féle első Kommunista Párt?

Az idevágó hazai irodalom szerint a párt fénykorában, tehát 1919 márciusában Budapesten mintegy 10–15 000, vidéken pedig 20–25 000 tagja volt.⁴ Ez a szám az akkori Magyarország lakosságához képest – 14 millió – valóban nem sok! A párt társadalmi összetételére is vannak adataink: nagyon sok ifjú ember tartozott hozzájuk, akiket megragadott az, hogy négy év vérzivataros háborúja után Oroszországban „valami új társadalmi rend” született. És ez képes az egész világot „megváltani”.⁵ Ezenkívül a párthoz sodródott számos leszerelt katona, aki a lövészarok után nem tudván beleszokni a civil életbe, a radikálisoknál keresett magának jövőt. Ide sorolható még a galileista értelmiségieknek egy része is, ők Leninben a „Messiást” vélték látni, és hittek a mindent megváltó világforradalomban.

És a munkásság vagy a parasztság?

Ezekről a párttörténettel foglalkozó hazai irodalom alig közöl adatot. Valószínű, hogy a sok ezer budapesti párttag között akadtak munkások is, de lumpenproletárok, vagy betanítatlan munkások is, akikkel nem nagyon lehetett dicsekedni. Ami pedig a parasztságot illeti, kötve hisszük, hogy ezeknek száma Kun Béla pártjában osztott vagy szorzott volna!

Szükséges kitérnünk – ha vázlatosan is – az első magyarországi kommunista hatalomátvétellel kapcsolatos problémákra is.

A kommunisták 1919 első hónapjaiban a polgári köztársaságot át-

meneti állapotnak tekintették, megszilárdításához semmiféle konstruktív javaslattal nem kívántak hozzájárulni. Büszkén idézték ezzel kapcsolatban *Karl Liebknechtet*, aki 1919-es berlini működését illetően az ellenzék ama vádjára: „Ha így folytatja, rombadől Németország”, azt válaszolta: „Annál jobb!”⁶

Egyetértünk tehát a hazai történész *Hajdú Tibor*, a Károlyi-korszak neves kutatójának megállapításával, aki az 1918/19-es magyar pártok végcéljait így látta: „a kommunisták a világforradalomban hittek, a szociáldemokraták az osztályharc elmosódásában és az imperialisták belátásában, Károlyi *Wilsonban*, az antantgyőzelem tartósságában. A magyar nacionalisták az ezeréves határok sértetlenségében, a klerikálisok Isten országában és a polgári radikálisok abban, hogy az emberiség eszére fog hallgatni...”⁷

Kunnak 1919 elején meggyűlt a baja a szociáldemokratákkal, de a kormánnyal is. A szociáldemokratákat munkásárulóknak tartotta, úgy is beszélt velük. A kormány működését, ahol tudta a bolszvik (lenini) gyakorlat alapján destrualta, zavarta. 1919. február 20-án délután a budapesti Vigadóban a munkanélküliek nagygyűlést tartottak. Az összegyűltek innen a Visegrádi utcai kommunista pártközpontba vonultak, ahol Kun Béla, Vágó és Szamuely feltűzelte a tömeget a szociáldemokraták és főleg a *Népszava* szerkesztősége ellen. Az összegyűltek megindultak a Nagykörúton a Conti utcai Népszava-szerkesztőség felé. Ott rendőrökön várta őket. Lövöldözésre került sor, amelynek során öt rendőr halálos sebet kapott. A tömeget a karhatalom szétzavarta, *Böhm Vilmos*, a Minisztertanács elért kategorikusan rendőri eljárás követelt a tömeg felbujtói, a kommunisták ellen: ekkor már tudták, hogy a KMP Szovjet-Oroszországból rendszeresen kap pénzt. Ebből vásárolt magának nyomdát, adott ki újságokat, sőt fegyvereket is beszerzett.⁸ A Berinkey-kormány nem habozott. Február 21-én Kun Bélát és a párt legtöbb vezetőjét letartóztatta. Március 3-án, az ügyészség a kommunista vezetők ellen elég bizonyítékkal rendelkezett, hogy a köztársasági államforma elleni szervezkedési büntett címén vádindítványt nyújtson be.

Kun a börtönben is folytatta szervezőmunkáját, egyben a politikai mártír szerepében tetszelegve. Helyzete – a politikai fogoly státusa – az adott körülmények között igen kedvező volt. *Borsányi Györgyöt* idézzük, a budapesti történészt, aki Kun Béla címmel 1979-ben írt és Magyarországon bevont könyvében ezekről a börtönhetekről így nyilatkozott. „Véres és rideg évszázadunk első évtizedeiben a politikai fogoly státusa egész más volt, mint a későbbiekben. De még így is magyarázatra szorulnak azok az igen kedvező körülmények, amelyeket a kormány a letartóztatott kommunistáknak biztosított. A részükre kijelölt épületben – az úgynevezett kislefogházban – a cellajások egész nap nyitva voltak: a foglyok szabadon érintkezhetek egymással. Nemsokára a külvilággal is: az eleinte heti három napra szabott látogatási időt egyre kevésbé korlátozták. Mindenki bejutott oda, aki nagyon akart beszélni a letartóztatottak valamelyikével. A cellákban hamarosan írógépek kattogtak, cikkek készültek a *Vörös Újság* számára, a Központi Bizottság is rendszeresen ülésezett. A kosztra igazán nem lehetett panasz: a látogatók által bőséggel hozott jó falatokat közösen elosztották, néha a foglyok látták vendégül hozzátartozóikat.”⁹

Közben március 5-én a kormány közzétette az új törvényt az alkot-

mányozó nemzetgyűlésről és a küszöbön álló választásokról. A KMP szabadlábban maradt vezetőgarnitúrája Kun börtönbeli utasításait követte... A párt nem kívánt indulni az új Magyarország első szabad választásán! Sőt – annak bojkottálására hívta fel a választókat. Ez a politika is a szovjet példát utánozta: 1917 őszen Lenin pártja is a petrográdi alkotmányozó gyűlés választásának bojkottálását követelte. De ezen túl más oka is volt Kunnak, hogy pártját visszatartsa a választásokon való részvételtől. Mégpedig – a realitás. Kifelé ugyan azt hirdette, azzal érvelt, hogy „Magyarországon a választások csak arra jók, hogy az elkerülhetetlenül bekövetkező forradalmat elodázzák.” Befelé önnönmaga és a KMP szűk vezetősége előtt azonban bevallotta: pártjuk reménytelenül kisebbségi helyzetben van. Radikalizmusa, propagandája, mozgékonyasága, jóval nagyobb ugyan, mint számszerűen kifejezhető tömegei, de most azzal is kell számolni, hogy még a KMP-vel szimpatizáló munkásság is – ha kenyéртörésre kerül a sor – inkább a Szociáldemokrata Pártot választja: világos, hogy ezt a kudarcot a KMP nem vállalhatja! A már említett Borsányi György történész Kun életrajzában megírta: „A választásokat bojkottáló KMP továbbra is fantom marad, ... egy 5–10 százalékos képviselő párt – törpe kisebbség, amelyet ráadásul kötnek a polgári törvényesség szabályai...”¹⁰

Kun március 11-én – még mindig a börtönben – azon munkálkodott, hogy taktikai célból megszervezze a tömegekkel bíró Szociáldemokrata Párt és a KMP egyesülését. Feltételeit tíz pontban rögzítette. Mivel ezek hosszú időn keresztül nem voltak ismertek, szükségesnek tartjuk a közlésüket, annál is inkább, mert az itt felsorolásra kerülő követelések harminc év után, 1949-ben ismét aktuálissá váltak. Kun tehát a következő programot adta: a hatalomátvétel után a polgári – úgymond burzsoá – államgépczetet fel kell számolni. A rendőrség helyett munkásőrséget kell életre hívni. A földeket, a gyárakat, az üzemeket köztulajdonba kell venni. A kül- és belkereskedelmet monopolizálva szintén állami kézben kell tartani. Az iskolákat államosítani kell. Ami pedig a külpolitikát illeti: a munkáspártok egyesülése után Magyarország területi integritásával kapcsolatos elveket fel kell adni, hiszen már holnap itt van a világforradalom és akkor a nemzeti határoknak nem lesz jelentőségük! Más szóval: osszák fel az ország nagy részét a nemzetiségek között.¹¹

A Szociáldemokrata Párt természetesen elutasította Kun Béla közeledési szándékát. Sőt tudunk róla, hogy *Böhm Vilmos* az SZDP egyik demokrata érzésű vezetője, ez időben olyan javaslatot terjesztett Károlyi elé, hogy mint a Népköztársaság elnöke, engedélyezzen rendőri úton való leszámolást a kommunistákkal. Böhm véleménye szerint ugyanis 1919 március elején a kommunisták magyarországi létszáma országos viszonylatban nem tett ki többet mint ezer főt. Károlyi válasza: „Egy ilyen leszámolásba soha nem fogok beleegyezni!”¹²

1919. március 21. A hazai történelemkönyvek ezt a vörös betűs ünnepet a szocialista forradalom kivívásának napjaként tartják számon. Mi tudjuk, hogy itt valójában szó sincs forradalomról, ez egy államcsíny volt, amelyet külső politikai tényezők hívtak elő és amelyet a gyenge polgári kormányzat tehetetlenségével és kapkodásával maga segített sikerre. Hosszú lenne itt részletekbe bocsátkozni, így csak vezérszavakban foglalkozunk az eseményekkel.

1919. március 20-án az antant kantonai misszió budapesti vezetője,

Ferdinand Vix alezredes, átadta Károlyi Mibálynak, felette, De Lobit tábornok jegyzékét. Ez a Nagyhatalmak Tanácsa által március 17-én, jóváhagyott magyar-román demarkációs vonalat tartalmazta. Ennek alapján a románok több ezer négyzetkilométernyi területet foglalhattak el Erdélyből, vagyis nyugati támogatással birtokba vehették a Szatmár-németi-Nagykároly-Nagyszalenta-Arad határvonalat. A román zónában egyben a magyar közigazgatás is megszűnt.

Az antant ilyen mérvű területi követelésére Károlyi nem számított! Ő, aki annyira bízott a franciák iránta való jóindulatában, elárulva érezte magát. Főleg, amikor Vix azt is közölte vele, hogy itt Erdély vonatkozásában már „végleges politikai határokról van szó”. Károlyi még aznap összehívta a Minisztertanácsot, ahol a miniszterek a hír hallatára *Berinkei Dénes* miniszterelnökkel együtt azonnal lemondtak. Az ultimátumot ugyanis sem elfogadni, sem elutasítani nem merték. Károlyi – és itt most visszaemlékezéseiből idézek – úgy döntött: a szociáldemokratákat fogja megbízni, hogy azok – a kommunistákkal együttműködve – új kormányt alakítsanak! „Erre a döntésre az készített bennünket – írja *Hit, illúziók nélkül* című memoárjában – hogy a szomszéd népek és a Nyugat felé orientálódó külpolitikánk csődöt mondott... Az ultimátumot csakis egy homogén, erős és egységes kormány utasíthatta vissza, olyan kormány, amely maga mögött tudja a szervezett munkásságot, és amelyet a kommunisták is támogatnak. Miután pedig a Nyugatba vetett reményeinkben csalódtunk, Keleten kellett szövetséges után néznünk, és így kompromisszumra kényszerültünk a kommunistákkal...”¹³ Eddig Károlyi, aki élete végéig tagadta, hogy ő volt az, aki a Vix-féle ultimátum árnyékában átadta volna a hatalmat a kommunistáknak!

Az igazság valóban az, hogy azt a híres március 21-i Károlyi-féle proklamációt az elnök sajtófőnöke, *Gellért Oszkár* hamisította meg.¹⁴ Az események menetén azonban ez nem sokat változtatott már. Az történt ugyanis, hogy március 21-én a Szociáldemokrata Párt vezetői – Károlyi szándékától függetlenül, a Vix-ultimátum hatására – egyezsége léptek a budapesti gyűjtőfogházban még mindig letartóztatásban lévő kommunista vezetőkkel. Így Kun Bélával megegyeztek a magyarországi hatalom totális megragadása ügyében. A szociáldemokrata politikusok úgy gondolták, hogy pártjuk mennyiségi és minőségi fölényével ők fogják majd magukba olvasztani a kommunistákat! Így nem gördítettek akadályt az elé, hogy a két párt egyesüljön.

Kun mindenre bólintott. Neki a kommunista hatalomátvétel volt a fontos, és úgy gondolkodott, hogy ha majd lesz egyesült kormánypárt – ahogy lett is „Magyarországi Szocialista Párt” néven – gondoskodni fog róla, hogy Lenin példáját követő taktika nyomán Magyarországon is a kommunisták szava legyen a döntő. A „Nyugat”-ból kiábrándult radikális polgári pártok vezetői azt hitték, azt remélték (?), hogy a „Kelet” megoldja a magyarországi mély állami válságot. A szociáldemokrata vezetők pedig nem ismerték az oroszországi bolsevizmust a gyakorlatban. Ebben a helyzetben örültek, hogy a fiatal Kun Béla „mer” az ország vezetésére vállalkozni.

1919. március 22-én Magyarország népe arra ébredt, hogy az országban a szociáldemokrata-kommunista párt hivatalosan kihirdette a hatalom átvételét, és egyben kikiáltotta a proletárdiktatúrát. Ugyanakkor egy sor belpolitikai és gazdasági intézkedés történt, amelyek a szovjet-orosz

példa hűséges lemásolása alapján születtek. Kun Béla az új kormányban, amelyet Forradalmi Kormányzótanácsnak neveztek el, a külügyi tárcát kapta. Jóllehet a tanács elnöke egy munkáskáder *Garbai Sándor* lett, a Tanácsköztársaság lelke és motorja mindvégig a külügyi népbiztos Kun Béla volt és maradt.

Kun első teendőjeként a Vix-féle jegyzéket visszautasította, Szovjet-Oroszországgal szövetségre lépett és amikor az antant hatalmak a Magyarországgal kapcsolatos gazdasági blokád fenntartása mellett szinte kiegészítésként és ultima ratioként április 9-én a cseh, majd alig egy hétre rá, április 16-án, a román csapatokat megindították Tanács-Magyarország ellen, akkor a forradalmi kormányzótanács meghirdette a „proletárhaza védelmének” szükségességét. „Fegyverbe – Fegyverbe!” és „Be a Vörös Hadseregbe!” – ezekkel az agitációs plakátokkal voltak teleragasztva a pesti és budai házak falai. Hol volt ekkor már a jóindulatú Károlyi és széplelkű társainak pacifizmusa, naiv és a tények diktálta valósággal ellenkező humanista világfelfogása! *Pogány József*, a Tanácskormány hadügyi népbiztosa Kun utasítására már 1919. március 29-én nekikezdett a magyar Vörös Hadsereg felállításához. Böhm Vilmos, a szociáldemokrata politikus lett az új hadsereg főparancsnoka, aki azonnal maga mellé vette a k.u.k. hadsereg egy igen kiváló vezérkari tisztjét, *Stromfeld Aurél* ezredest. Az ő kettőjük érdeme, hogy a fiatal Vörös Hadsereg 1919 májusában felvonulhatott a románok ellen a Tiszánál, majd utána júniusban, a Felvidéken offenzív harcot kezdeményezhetett a francia fegyverekkel és kiképzőkkel gazdagon ellátott cseh intervenciós csapatok ellen...

A kommunisták gazdasági és belügyi intézkedései – miként 1949 után is – sikertelenek voltak. Az ésszerűtlen államosításokkal a háborús évek által amúgy is megterhelt népgazdaságot még jobban szétzilálták, illetve lezüllesztették. A vagyonos osztálytól ugyan elvették az értékeket, de a köz érdekében mindezzel nem tudtak maradandót teremteni. Ahelyett, hogy a parasztok közt szétosztották volna a földet, „elkommunizálták” azt, és így maguk tették a parasztságot rezsimjük ellenségévé. Az „eredmény” hamar megmutatkozott: a mezőgazdasági termelés visszaesett, a paraszt nem volt érdekelt a munkában. A városokban akadozott a közellátás, de többnyire nem a volt vagyonos osztály, hanem a munkásság éhezett. Kun Béla elképzelése egy „erős” munkás-paraszt szövetségről csak papírformában létezett. A június közepén kitört „Dunamelléki ellenforradalom”, amelyen Szamuely Pestről sebtiben összehozott karhatalmi erőkkel tudott csak úrrá lenni, már önmagában is a parasztság rezsimmelenségét mutatta.¹⁵

Sikereket csak a magyar Vörös Hadsereg tudott elérni: júniusban Tokaj, Sárospatak, Sátoraljaújhely, Selmechánya került ismét magyar kézbe. Később Kassa, Érsekújvár és Eperjes következett. A Vörös Hadseregben szolgálatot teljesítő nemzeti érzelmű tisztek nem is nagyon titkolták – *Stromfelddel* egyetemben! –, hogy a hadsereg offenzívája ugyan vörös lobogó alatt indult, de mire a csapatok a Kárpátokhoz értek, az a zászló megint piros-fehér-zöld lett!¹⁶

A Tanácsköztársaság napjai azonban már megszámláltattak. Az antant nyomása alatt Kun kénytelen volt június 30-án a Vörös Hadsereget a Felvidékről visszarendelni. Reménye, hogy a Kárpátoknál egyesülhetnek a magyarok a szovjet Vörös Hadsereggel, nem vált valóra. Ezzel szemben

a román királyi csapatok támadásra készültek. Kunék ezt megelőzendő parancsot adtak a Tiszán való átkelésre. Az északi visszavonulás és az egyéb okok miatt demoralizált csapatok azonban nem voltak képesek a románokat feltartóztatni. A magyar támadás július 24-én összeomlott. Három nappal később a Vörös Hadsereget már visszavonulóban találjuk. Megkezdődött az általános bomlás. Kint a fronton és belül, a megmaradt, maradék országban, illetve még beljebb, magában a Forradalmi Kormányzótanácsban. Július 31-én a kétségbeesett Kun Béla utolsó táviratát küldte el Budapestről Leninnek. Érdemes idézni, mert ezt a dokumentumot lehetőleg igyekeztek elhallgatni, jóllehet néhány budapesti történelmi alapmunkában – mint például Hajdú Tibor 1969-ben kiadott művében, a Tanácsköztársaság történetéről ez megtalálható. Onnan is az idézet: „A mai nap folyamán Budapesten egy jobboldali szocialista kormány alakult, amelyben a diktatúrát ellenző szakszervezeti vezetők és a diktatúrában részt vett jobboldali szakszervezeti vezetők foglalnak helyet. Ezt a folyamatot részint hadseregünk bomlása, részint magának a munkásságnak diktatúraellenes magatartása okozta. Mikor ez történt, a helyzet olyan volt, hogy mindenféle harc a hamisítatlan, de sajnos vízenyős diktatúra fenntartásáért hiábavaló lett volna!”¹⁷

Kun Béla részéről ez a dokumentumértékű távirat nemcsak a proletárdiktatúra hatyúdája volt, hanem egy keserű és önkritikus, de ugyanakkor egy őszinte „bankrott” elismerése is! Vagyis a Tanácsköztársaság bukását nem elsősorban az antant nyomása, nem a belső és külső ellenségek, a „burzsoázia” aknaharca és nem is a királyi román hadsereg – hanem a munkásság diktatúraellenes magatartása idézte elő! Azé az „osztályé”, amelynek nevében és amelynek érdekében – a kommunista ideológia alapján – Kunék munkálkodtak...

1919-nek – számunkra – ez a legnagyobb történelmi tanulsága!

A KMP a két világháború között. A Tanácsköztársaság bukásának előestéjén Kun és legtöbb társa, az osztrák szociáldemokrata kormány politikai menedékjog-ajánlatával élve – az úgynevezett népbiztosvonaton családostól Bécsbe távozott. Visszahagytak azonban pár tucat személyt, hogy illegálisban maradvá szervezzék újjá a KMP-t. Sőt harci programot is adtak nekik: „Előre a II. Tanácsköztársaság megvalósításáért!” Hogy mindez a reális helyzet fel nem ismerésének következménye, arra itt csak egyetlen példát akarunk felhozni: álnéven és elváltoztatott hajviselettel Budapesten maradt, „felsőbb utasításra” Korvin Ottó. Az, aki a Tanácsköztársaság idején a politikai rendőrség vezetője volt és Szamuely Tibor után a kommunista 1919, egyik leggyűlöltebb emberének számított. Kun őt bizta meg a budapesti illegális pártszervezet újjáalakításával! Korvin 1919 szeptemberében „lebukott”, börtönbe került, majd a bíróság politikai bűntett (gyilkosság) miatt 1919. december 29-én halálra ítélte és kivégeztette.

A húszas években a KMP vezetősége sorában frakcióharc dúlt. Létezett egy Kun Béla-csoport, amelynek politikai elképzelése – emigráns kortünet! – irreális álmoképekben merültek ki. Ők például a húszas évek közepén beállt magyarországi politikai konszolidációban a Horthy-rezsim gyengeségét látták és hazai híveiket mielőbbi rendszerváltozással biztatták. Fő tevékenységük abban nyilvánult meg, hogy az üzemekben egy illegális „tömegpártot” igyekeztek létrehozni. Sőt, Kun Béla Lenint azzal ostromolta, hogy a hazai pártszervezés meggyorsítása érdekében en-

gedje mielőbb vissza Magyarországra az Oroszországban tartózkodó magyar hadifoglyokat. Kun elképzelése az volt, hogy ezek majd forradalmasítani fogják Magyarországot!

A másik kommunista frakció Landler Jenő köré csoportosult. Politikai hitvallásuk, felfogásuk pontosan az ellenkezője volt a Kun-féle programnak. Landler, aki 1927-ben bekövetkezett haláláig Bécsben élt és nem volt hajlandó Moszkvába költözni (ő tudta miért...) – úgy tartotta: a Horthy-rendszer a húszas évek derekán megerősödött. Ezért liberalizálódhat! A hazai kommunista pártvezetőknek pedig lassú és szívós munkára kell felkészülniök. Elhibázottnak tartotta volt hadifoglyok és a kommunista emigránsok tömeges hazaküldését. Véleménye szerint: a magyarországi kommunisták használják ki a szakszervezetek és a Szociáldemokrata Párt legális lehetőségeit. Épüljenek be ezekbe a szervezetekbe, hogy belülről vehessék át a vezetést.

Tudjuk, bármelyik kommunista frakció programja is lett volna mérvadó Magyarországon – sikerre egyik sem számíthatott volna! A százharminchárom napos tanácsköztársasági uralom meglehetősen negatív nyomonkat is hagyott a magyar népben. Ezt még fokozta a Horthy-rendszer erős antikommunista propagandája is. A magyarországi kommunisták így a néptől, a „tömegektől” való elszigeteltségben, szinte csak önmagukért, öncélúan éltek és tevékenykedtek. Számadattal is szolgálhatunk. Egy 1924-ből származó adat kimutatja, mennyi tagja is volt ennek a külföldről irányított magyarországi Kommunista Pártnak. Hivatalos számot közlünk, amely az 1968-ban Budapesten megjelent *Legyőzhetetlen erő* című tanulmánygyűjteményből származik. A KMP Organizációs Bizottsága 1924 november 1-i jelentése szerint a KMP-nek országos viszonylatban 120 nyilvántartott tagja volt, akik 20 nagyüzemi és 19–20 kis- és középüzemi sejtbe voltak beszerelve: százhusz párttag – egy nyolc és fél milliós lélekszámú országban...!¹⁹

Ennek a százhusz személynek a nevében tartotta meg a pártvezetőség 1925 augusztusában Bécsben, egy bérelt könyvtárhelyiségben a KMP I. kongresszusát. Huszonketten vettek részt ezen. Ebből tizennégy fő Budapestről érkezett. Jellemző az akkori kommunista szervezkedés fogyatékosságaira, illetve a Horthy-Bethlen rezsim rendőrségi szerveinek ügyességére, hogy a *Hetényi Imre* által vezetett Magyar Királyi Államrendőrség politikai nyomozóosztálya be tudott épülni az illegális KMP-be. Így Bécsben, az I. kongresszuson is a tizennégy budapesti küldött között ott volt Hetényi embere *Sámuel Lajos* személyében.

Ez az előtörténete annak, hogy amikor a bécsi pártkongresszus után hamis papírokkal és megváltoztatott külsővel Budapestre érkezett *Rákosi Mátyás* és *Vas Zoltán* (mindketten Moszkvából jöttek Bécsen keresztül), az előre megállapított találkozóhelyen, a Mester utcában, detektívek várták és a helyszínen letartóztatták. Ugyancsra a sorsra jutott később más moszkvai küldött is, például *Révai József*, vagy a Budapesten élő orvos, *dr. Weil Emil*, akit tizenkét évre ítélték.

1926 legelején kipattant az úgynevezett frankhamisítási ügy. Ez amolyan kalandorszellemű úri huszárcsínynek indult és Franciaország elleni akció volt. Megrendült a magyarországi Horthy-Bethlen rendszer politikai hitele Európában. A Kun-csoport ujjongott! Úgy gondolták, ez a politikai fiaskó, illetve a magyar uralkodó osztály kompromittálódása alapjaiban rendíti meg a magyarországi rezsimet. Helyzetanalízisük viszont megint

téves volt. Jóllehet Bethlen gróf miniszternök a frankhamisítás ügye miatt a lemondás gondolatával foglalkozott, és történtek is bizonyos változtatások a közéletben, mindez a kommunistáknak mégsem kedvezett. Sőt: 1926 augusztusában a Budapesti Büntető Törvényszék ítélete alapján egy sor előző évben elfogott kommunista vezető került hosszabb-rövidebb elzárásra. Köztük Rákosit nyolc és fél, Vas Zoltánt hat évre ítélték.

A húszas évek második felében a KMP Magyarországon megpróbált létrehozni egy álcázott legális pártot az MSZMP-t (Magyar Szocialista Munkáspárt), de ez a párt egy rövid idő múltán „elhunyt”. A nagy világgazdasági válság és a Hitler-féle nemzeti szocializmus németországi hatalomra kerülése után a gazdasági válság Magyarországot is súlyosan érintette. Az országban szociális feszültség keletkezett, ami kedvezett a radikális politikát hirdető KMP-nek. Jóllehet legtöbb vezetője börtönben ült, utánpótlás mégiscsak akadt – mégpedig a fiatalabb és a kétkezi munkások köréből.

1930 februárjában a Moszkva melletti Aprelevka nevű helységben összehívta a KMP II. kongresszusa. Ehhez Magyarországról is jöttek küldöttek: rózsás képet festettek a KMP otthoni helyzetéről és a párttagok számát – szerintünk elnagyoltan – ezer főben jelölték meg. A kongresszus megerősítette a párt eddigi politikáját és programját, miszerint mozgalomuk végső célja a II. Tanácsköztársaság megvalósítása! Kun Béla (aki közben a Kommunista Internacionáléban, a Kominternben, fényes karriert futott be) továbbra is megmaradt a KMP vezetőjének. Az újonnan megválasztott Központi Bizottságba bekerült egy sor hazai „káder”, és Héteényi rendőrkapitány besúgója is, *Oancz József*, pesti vasmunkás személyében. Ő lett az időközben leleplezett Sámuel Lajos helyett – a Magyar Királyi Államrendőrség füle a pártvezetőségben és az maradt még Moszkvában is!²⁰

Egyébként a kongresszuson számos drámai összeütközésre került sor. A KMP-ben Landler halála után is megmaradt a két frakció, amelyek éles elvi harcban álltak egymással. A budapesti küldöttek egyik frakcióhoz sem csatlakoztak. Ők a hazai realitások talaján állva értetlenül szemlélték a Kun–Gerő, illetve Révai József-féle torzsalkodásokat. Kun – jó politikai érzékekkel maga mellé igyekezett állítani a budapesti delegátusokat. Ezzel a hazaiak ellenfelével szemben legitimitást kívánt biztosítani magának. Ugyanakkor elfogadtatta ezekkel az új emberekkel is a Komintern téziséit, vagyis, hogy az akkori világpolitikai helyzetben a főellenség nem a burzsoázia és a feltörő nemzeti szocializmus (fasizmus), hanem a szociáldemokrácia! Kun Béla egyik, ez évből való Komintern-beszédéből idézünk: „A szociálfasizmus a kapitalizmus megmentésének az eszköze – szociális demagógia és hatalmi erőszak kombinációja révén!”²¹ A pártvezető továbbá kifejti – a kommunistáknak számítaniuk kell a szociálfasizmussal (vagyis: szociáldemokráciával) való fegyveres összecsapásokra! Kun Béla így magyar viszonylatban is megismételte a Komintern VI. kongresszusán megfogalmazott és harci programként elfogadott zinovjevi tételt, miszerint az elkövetkező időben a fejlett kapitalista országokban a kommunistáknak elsősorban a szociáldemokraták ellen kell harcolniuk.

Ezzel a politikával azonban a Kommunista Pártok még jobban elszigetelték magukat a való élettől. Hiszen ha valóban Hitler és Mussolini, tehát a szélsőjobb ellen kívántak volna fellépni, akkor törvényszerűen a baloldali erőkkel való összefogásra kellett volna a fő súlyt fektetniük. De

mit akarhatunk a moszkvai Komintern-központtól (amely a Szovjetunió kívüli kommunista mozgalmak „Rómájának” számított), amikor az a harmincas évek elején, más vonalon is, hibát-hibára halmozott! Csak egy példát erre is: Sztálin és Rooseveltnél hatalomra jutása után meghirdetett és kivitelezett úgynevezett „New Deal” politikában nem egyebet, mint a fasizmus amerikai válfajának megvalósítását látta! Egyébként is a moszkvai kommunistáknak az volt a jövővel kapcsolatos prognózisuk, hogy „egy új világháború elkerülhetetlen”. Sztálin nem egy beszédében a „válság-háború-forradalmasodás” történeti-logikai összefüggését emelte ki feketén-fehéren és, hogy ennek a láncreakciónak bekövetkezése vezet Európa és Ázsia számos országában a szovjettől várt szocialista világorradalomhoz...!

De térjünk vissza Kun Bélához és a magyar kommunistákhoz!

Kiss Károly egykori bőripari munkásnak, 1945 után, évtizedeken keresztül a magyar Kommunista Párt vezető funkcionáriusának visszaemlékezését olvastam a minap. Ebben Kiss leírja 1930-as moszkvai élményeit. Erdemcs pár részletet idézni, hogy betekintést nyerjünk egy párthű kommunista szemén keresztül a harmincas évek kommunista Mekkájáról, a Szovjetunióról. Kiss Károlyt továbbképzésre küldték Budapestről a Szovjetunióba. Tele illúziókkal érkezett Moszkvába. Már az első hetekben elvitték egy taganrogai cipőgyárba, ahol az igazgató arra kérte, beszéljen a dolgozók előtt, mondja el nekik, hogyan élnek, dolgoznak a bőrmunkások Magyarországon. Idézet Kiss *Nincs megállás* című memoárjából: „Beszéltem a hosszú munkaidőről, és az alacsony bérről, a munkanélküliségről és jogtalanságról. Arról, hogy a munka közben elkövetett kis minőségi hibáért rögtön elbocsátják a munkást, aki nem tudja, mikor jut ismét keresethez. Aztán eszembe jutott, mennyi keserűséget okoz nálunk odahaza a munkásnak, amikor egy munka közben megkarcolt vagy peccétesse lett cipő árát a gyáros szombaton levonja a keresetből, s odaadja az értékben csökkent árut a munkásnak. Jól szervezett üzemben a bizalmiak rendszerint elintézték az ügyet a gyárossal, másutt azonban ilyen hibás termék elvitte a munkás félheti bérét. Úgy gondoltam, ezt is el kell mondanom. A halottakra felcsillant a munkások szeme. Igen tetszett nekik. Jobbról-balról megjegyezték: be kellene ezt vezetni nálunk is, akkor *mi is vehetnénk időnként egy pár cipőt gyári áron*. Szomorúan állapítottam meg, mennyire kevésbé ismerem az orosz viszonyokat. A nagy áruhiány miatt itt örültek volna annak, amit odahaza büntetésként alkalmaztak...”²²

Egy másik Kiss Károly-émlék. Moszkvából, ahol a Lenin-iskolán tanult: „Ha elfogott a fáradság, végigsétáltam késő este a hosszúra nyúlt Tverszkaján. Ruházatom a harmincas években szokásos magyar munkás-turisták öltözete volt: barna bársonyzakó, bársony térdnadrág, vastag harisnya és turistabakancs... Egyik éjszakába nyúló sétám alkalmával, amikor már kevés volt a járókelő, hallom, hogy mögöttem valaki határozott hangon kijelenti: „Burzsuuj!” De micsoda burzsuuj! Nohát, egy igazi burzsuuj!” Megfordultam, s láttam a polgártárs túl van már az itt szokásos sztogrammm vodkán (egy decin). Még utánam szól: „Nohát, te burzsuuj! Az anyád...! Így lettem én, a budapesti proletár a moszkvai főutcán burzsuuj.”²³

Nemcsak a szembetűnő szovjetbeli nyomor volt az, amin Kiss meg-hökkent, hanem elvtársai furcsa és különös magatartása is. Ebben az

időben talán ezer-ezerötszáz magyar élt még a szovjet fővárosban. Legtöbbje a Tanácsköztársaság bukása után emigrált. Voltak azonban olyan hadifogoly magyarok is, akik orosz nőt vettek feleségül és nem tértek vissza többé Magyarországra. Moszkvában tartózkodott még a Tanácsköztársaság vezető népbiztosainak a többsége is, akiket a magyar kormány 1922 augusztusában kicserélt a Szovjetunióban eddig visszatartott magyar hadifogoly tisztekkel. Nos, ezek a moszkvai kommunisták a harmincas évek elején is politikailag még osztottak voltak. Kun Béla előszeretettel óvta a Magyarországról jött magyar fiatal elvtársait a vele szemben álló frakcióktól: attól sem riadt vissza, hogy nem egy Moszkvában élő elvtársát, akivel elvi-ideológiai vitákban állt, a GPU-nál feljelentse. Ott viszont nem sokat tévóváztak, hamar eltűntették – Kun ajánlására – a renitenskedő elvtársat. Kiss Károly visszaemlékezéseiben, de *Borsányi György* kitűnő Kun Béla-életrajzában is felemlít néhány ilyen esetet.²⁴

Ugorjunk pár évet, története a KMP szempontjából fontos lenne – az 1939. szeptember 1-i munkástüntetés Budapesten, vagy a Sallai Imre és Fürst Sándor 1932. júliusi kivégzése –, de szorít minket a későbbi fontos események története! Csak annyit, hogy 1935-ben Rákosi Mátyásnak szabadulnia kellett volna a börtönből, hiszen 1926-ban nyolc és fél évi börtönre ítélték és mégsem szabadult. Moszkva 1935-ben azt hitette el a világgal, hogy Rákosit a magyar fasiszták nemmerték kiengedni a börtönből és egy újabb koholt perben tizenöt évi börtönrel sújtották – 1919-es népbiztos-helyettesi tevékenysége miatt. A kulisszák mögött történetekre csak nemrég derült fény. A Gömbös-kormány 1935 elején diplomáciai csatornákon felajánlotta Moszkvának, hogy Rákosit és Vas Zoltánt – büntetésük letöltése után – kiengedi a börtönből, illetve kiutasítja az országból. Cserébe a Szovjetuniótól a cári csapatok által zsákmányolt ötvenhat, vagy még kevesebb 1848/49-es szabadságharc-idejebeli zászlót kívántak. Az ajánlatra válasz nem érkezett!²⁵ Sem 1935-ben, sem a következő években, miután Rákosit 1919-es szerepéért Budapesten – utólagosan és vitatható jogalapon – tizenöt évi börtönrel sújtották.

Persze a moszkvai logika érthető, megmagyarázható. Nekik jobb volt egy kommunista mártír a budapesti osztályellenség börtönében, mint egy szabad kommunista Moszkvában! Ekkor még élt Kun Béla és szavának súlya volt a Kominternél. Egyesek szerint Kun Béla Rákosit nem kedvelte, és ez is közrejátszott abban, hogy a későbbi diktátor még négy évet, összesen tehát tizenöt évet töltött el különböző magyar fegyintézetek falai között Így – vagy úgy – az 1935-ös év a nemzetközi kommunizmus számára egy rendkívül fontos esztendő volt, amelynek 180 fokos fordulata mellett eltörpült Rákosi sorsának további alakulása.

Moszkvában összeült a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa. A Komintern elnöke a bolgár Dimitrov volt. A kommunista politikát azonban nemcsak a Szovjetunióban, de az egész nemzetközi mozgalomban Sztálin határozta meg. Sztálin 1935-ben rájött arra, hogy a Szovjetunió legveszélyesebb ellensége, ellenfele mégiscsak a Hitler Adolf vezette német nemzeti szocializmus, s úgy határozott, hogy a harcot széles fronton ő ellenük kell felvenni. A Komintern VII. kongresszusán így a fasiszmus ellen új politikát hirdetett meg. Ez a politika az úgynevezett „Népfront-politika” volt; mivel Moszkvában is rájöttek arra, hogy a nyugat-európai és általában az európai kommunista pártok egymagukban képtelenek politikájukhoz tömegeket toborozni, elhatározták, hogy a szélsőjobboldal

ellen szövetségre lépnek a polgári demokrata, sőt a munkástömegeket mozgósítani tudó Szociáldemokrata Pártokkal is. Mindezt a „közös vesztély”, a fasizmus elleni küzdelem jegyében hirdették meg. Ezt kellett a következő években a kominternbeli Kommunista Pártoknak megvalósítani.

Kun Béla, mint a KMP vezetője, ezzel az új politikával szemben állt. Idézzük moszkvai társa, Szántó Zoltán feljegyzéseit, amelyek csak mostanában – 1984 nyarán – kerültek publikálásra. Ezek szerint Kunt 1936 tavaszán, amikor kominternbeli elvtársai azzal támadták, hogy a nemzetközi kommunista mozgalom új stratégiáját nem alkalmazza Magyarországon, barátja és elvtársa előtt így fakadt ki: „Hogy mi jöhet még ezek után, azt én nem tudom megmondani. Csak azt tudom, hogy mi nem jöhet ezek után sem! Maga az atyaúristen sem tud engem rákényszeríteni, hogy letérjek a bolsevisták útjáról, letérjek a proletárforradalom útjáról, hogy leküzdve undoromat, meggyőződésem ellenére könyörögjek a burzsoázia ügynökeinek, a Payer- és Peidl-féle alakoknak, a Tanácsköztársaság elárulóinak, hogy méltóztassanak velem együtt harcolni a polgári demokráciáért...”²⁶

A Komintern vezetősége azonban Kunnal nem sokat teketóriázott! Számított a mozgalom politikájában egy ember? Így a „harcokban megcedzett” és eddig megbecsült elvtársat, Kunt – leváltották a KMP vezetői tisztségéből, visszahívták a Komintern Végrehajtó Bizottságából, és szigorúan megtiltották, hogy a jövőben a KMP-vel kapcsolatot tartson fenn. Ezzel Kun sorsa megpecsételődött. 1937. június 29-én letartóztatták. Későbbi – 1956-os – rehabilitációja utáni szovjet iratokon halálának ideje 1939. november 30. Hogy milyen módon következett be és hol a halála, az a moszkvai közleményből nem derül ki. 1939-ben Kun 54 éves volt. Életét a kommunisták pártjára tette fel.

Ahogy Kun áldozata lett az 1936–38-as évek nagy moszkvai „csisztokájának”, a politikai tisztogatásnak, úgy százsámra osztottak sorzában a kommunisták hívei, ellenfelei. Még ma sem létezik hivatalos lista azokról a személyekről, akik az 1919-es magyar kommunisták közül életüket Sztálin börtöneiben, vagy gulágjaiban végezték. Csak azt tudjuk, hogy nagyon sokan voltak: a párt neves vezetői, 1919 népbiztosai, de olyanok is, akik nem pártvonalon dolgoztak, hanem az évek hosszú során „igazi” szovjet embereké váltak és magas katonai, rendőri vagy éppen gazdasági funkciókban szolgálták a Szovjetuniót. 1936 után Sztálin GPU-sai hamar kikutatták származásukat, s mivel hirtelen „külföldieknek” számítottak, ezért megbízhatatlanok lettek, s megkezdődött a velük való leszámolás. Jellemző, hogy ezt a könyvet – amely 1970-ben jelent meg Budapesten – a publikálása után pár nappal kivonták a forgalomból és ma már könyvtárakban sem található meg. Túl sokat tudott és túlságosan igazul tudósított!²⁷ S miközben a moszkvai Lux szállóban, ahol tudvalevőleg a Komintern vezetői „krémje” családostól, mindenki hónapokon át minden éjszaka előkészítette kis kofferjét, hogy ha a hajnali órákban jönnek a GPU-sok együtt legyen (váltás ing, szappan stb.) a börtönbe vihető kicsiny személyi szükséglet, a Komintern csapást mért a KMP-re is. Először feloszlatták a KMP moszkvai vezetőségét és Központi Bizottságát. Tagjainak nagy része a GPU kezébe került. Utána Szántó Zoltánnal az élen új titkárságot alakítottak, aki ellenvetés nélkül alávette magát a Komintern határozatainak. Többek között annak is, amely a „magyar párt” további működését felfüggesztette, illetve a magyarországi pártszervezeteket feloszlatta!

(Folytatása következő lapszámunkban.)

Salgótarján a forradalomban

Dr. Garamvölgyi Antal született 1912-ben. A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett 1938-ban jogi doktorátust. Az egyetem elvégzése után Nógrád megyébe került, itt vármegyei aljegyző, táblai főszolgabíró a háború végéig. 1945-ben a salgótarjáni, majd 1946-ban a balassagyarmati járás vezetője. Az 1948-as kommunista hatalomátvétel után nyugdíjazását kéri. A Kisgazdapárt Nógrád megyei ügyvivő elnöke volt. Az 1956-os forradalom idején a megyei nemzeti bizottság elnökségének tagja. 1957 januárjában elmene-kül Magyarországról. Svájcban telepedik le. Halála előtt a svájci postaigazga-tóság tisztviselője, közben a magyar emigráció tevékenységében is részt vesz. Elméleti munkái, visszaemlékezései főképpen az Új Látóhatárban jelentek meg. Borbándi Gyula 1985-ben, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (Bern) kiadásában megjelent, A magyar emigráció életrajza 1945–1985. című alapvető vonatkozású munkájában Garamvölgyi Új Látóhatárban, 1978-ban közölt cikkéből idézve így emlékezik rá: „...Garamvölgyi Antal szerint a nyugati segítség elmaradása világosan értésünkre adta otthon és az emigrációban egy-aránt, hogy nem várhatjuk a felszabadításunkat... Az otthonmaradottak felis-merték ezt a megváltoztathatatlan helyzetet. Mi nem. A forradalom nyugatra menekült barcosai abban igyekeztek egymást túllicitálni, ki a legnagyobb anti-kommunista, mert a magyar nemzeti öntudatnak itt, ez volt a fokmérője. Húsz év elmúlása után láttuk, mennyivel helyesebb, realisabb lett volna megőrizni forradalmi célkitűzéseink egyik leglényegesebb követelését a szocializmust, s így egy nagyon lényeges kérdésben azonos eszmei talajon maradtunk volna az otthonnal. . . mindannyiunknak be kellene látnunk, hogy a mai nemzetközi hely-zetben Magyarország számára más alternatíva nincs, mint a demokratikus szo-cializmus...”

Egy korábbi, 1970-ben megjelent írására hivatkozva, az emigránsok hivatását illetően a következőket idézi Borbándi Gyula: „...feladatunk, hogy segítsük a magyarság megmaradását, függetlenségéért vívott harcát, melyet ma csak az alkalmazkodó fegyverével vívhat meg. Az eszköz, amely ma rendelkezésére áll: a békés fejlődés, a megértés, az alkalmazkodás. . .” – Itt közölt írása a svájci emigrációban készült.

★

Dr. Garamvölgyi Antal meghalt 1988-ban.

Nógrád megye a történelem során mindig hitet tett a szabadság, a függet-lenség iránti szeretetéről. Rákóczi szécsényi országgyűlése, az 1849-es szabad-ságharc romhányi csatája, a megye szabadságharcának egy-egy dicső állomása. Az Osztrák–Magyar Monarchia idején a megyék által vezetett ellenállásban Nógrád mindig ott volt a kezdeményezők között. Mikszáth Kálmán és Ma-dách Imre a megye két nagy szülöttének szabad felfogása, humanista gondol-kozása nem maradt hatás nélkül a megye politikai, szellemi életében. Az el-

lenzéki pártok mindig termékeny talajra találtak Nógrádban. A két világháború közötti időszakban a kormány a demokratikus pártok ellen csak az erőszak és a választási csalások legkülönbözőbb eszközeinek igénybevételével tudott győzni.

Itt voltak a Kommunista Pártnak a legerősebb illegális szervezetei. Baglyasalja, Gusztáv-akna, Bocsárlapujtó, Karancsalja, Kazár voltak a betiltott Kommunista Párt legerősebb gócpontjai. Itt zajlottak le a harmincas évek legnagyobb bányászsztrájkjai. Az ellenzéki érzület kergette Salgótarján és környékének népét a negyvenes évek elején a jobboldali, akkor ellenzéki nyilas pártokba is. A háború elvesztésének biztossá válásával a nyilas szervezetek szinte egyöntetűen csatlakoztak a kommunista szervezetekhez. Így az ország más részeivel ellentétben a német megszállókat felváltó orosz hadsereget valóban felszabadítóként üdvözölte a lakosság nagy többsége.

Salgótarján és környéke lett Rákosi pártjának, a Kommunista Pártnak a legmegbízhatóbb, legerősebb támasza. A salgótarjáni bányászok, gyári munkások mindig készen álltak a Kommunista Párt minden akciójának támogatására. Ide járt Rákosi a legszívesebben, a nehéz körülmények között élő, elnyomott bányászok benne látták a megváltójukat. Kimeríthetetlen forrása lett a Kommunista Párt káderszükségletének: szinte nem volt család, amely ne adott volna gazdasági, vezető kádert, szinte minden családnak meg volt a rendőrtiszt, katonatiszt, ÁVH-tiszt, pártfunkcionárius, vagy éppen gyárigazgató hozzátartozója. Hittek a pártnak, bíztak a pártban. Elhitték, hogy a régi rendszer maradványainak felszámolására, az új rendszer védelmében szükségessé a politikai perek, ítéletek, még a halálos ítéletek hozatalát is megértették.

A pártba vetett hit mellett Salgótarján népe vallásos is volt, össze tudta gyecztetni politikai meggyőződését vallásosságával. Elhitte a párt propagandáját, hogy nem akarják senki vallásos hitét bántani.

Oly' nagy volt a párt iránti bizalom, hogy az 1945. évi országos titkos parlamenti választásokon, amíg a megye más részében 3–5 százaléknyi szavazatot kapott a párt, addig Salgótarjánban és a salgótarjáni járásban 70 százalékát kapta a leadott szavazatoknak. Még 1947-ben a legutolsó titkos választásokon is, amelyen több párt indult, megtartotta a 70 százalékos többséget. A Kisgazdapártnak és a Szociáldemokrata Pártnak szinte semmi befolyása nem volt a politikai életre. A párt gyűléseire, a felvonulásokra nem kellett az embereket kirendelni, mentek önként, lelkesedtek, mert bíztak a párt által ígért boldog jövőben. A munkaversenyek szervezése nem erőltetett akció volt, hanem lelkesedésből fakadó vállalkozás a szebb jövő építésére. Ez a fanatikusan hívő nép azonban a pártért való rajongása mellett, demokrata volt. Meg volt elégedve a szabad titkos választási rendszerrel. Nem akarta megsemmisíteni a többi demokratikus pártokat, csak azt akarta, hogy az ő pártja legyen a legerősebb. Az első csalódás akkor érte, amikor először nem tudott választani, amikor először kellett az urnához úgy járulnia, hogy bár szavazhatott, de nem választhatott. Eddig titkosan választotta meg a község vezetőit, most arra kellett szavaznia, akit a párt jelölt, eddig választhatott, hogy az országgyűlésre milven párttagot küldjön, most előírták neki.

Az első nagy elkeseredést azonban mégis az egvház elleni intézkedések, pontosabban a szerzetes rendek feloszlatása okozta. Hiszen a munkásság vágya is az volt, hogy gyerkeiket a legjobb nevelésben részesítse, hogy ő is, akár a régi úri osztály, katolikus intézetekbe küldhesse tanulni. A módszer, ahogy a szerzetes

rendek felozlatását végrehajtották, nemcsak elkeserítette, de megdöbbenetette a kommunista munkásságot is. Hatvan községben a népszerű Ferenc-rendi szerzetesek elleni brutalitás az egész vármegyében felháborodást váltott ki. A Mindszenty elleni perrel a tömegek szeme kinyílt, már csak a hatalom gyakorlásában résztvevők hittek továbbra is vakon. A Rajk elleni per pedig kinyitotta a legelvakultabbak szemét is. Emellett magában Nógrád megyében is vért lázító igazságtalanságok, atrocitások történtek. Megkezdődött a kulákok felszámolása. Mondvacsínált okokkal hurcolták el őket éjnek idején. Nógrád megyében a parasztság és a munkásság eléggé összeforrott rokonilag is, a jobb módú parasztság elleni intézkedések lelkileg súlyosan érintette a munkásságot is. A salgótarjáni munkás félig paraszt volt, a munkásság 80 százalékának egy-két hold földje is volt. Rákosi 1950-ben kiadta a jelszót a kétlaki munkás ellen, ez az intézkedés már gazdasági érdekeiben is sértette a munkásságot. A bizalom a pártban megrendült. A Rajk-perrel egyidőben Balassagyarmaton bíróság elé állították a Rajk-ügyben kivégzett Szebenyi államtitkár bizalmi emberét, aki egyben belügyminiszteri osztályfőnök is volt – fegyverrejtegetés címén. Cserhátsurány, Nógrád megyei községben az ősi családi kastély toronyrészében elavult, berozsdásodott, használhatatlan fegyvereket találtak, amelyek ismeretlen idők óta heverték ott és amiről a vádlott nem tudott. Halálra ítélték és minden fellebbezési jog nélkül két órán belül a halálos ítéletet végrehajtották. A Mindszenty- és a Rajk-perrel egyidőben a Nógrád Megyei ÁVH további peres áldozatokat szállított ahhoz, hogy Nógrádban is megfélemlítsék a munkásokat és elejét vegyék minden elégedetlen megnyilatkozásnak. A salgótarjáni eljárás községeiből ötvenhárom többnyire kisgazdapárti volt vezető és tagokat tartóztattak le és állítottak bíróság elé. A bírósági eljárás titkos volt, de akiknek megfélemlítésére szolgált, a vármegye lakossága tudott róla.

Ebben az időben a zsarnokság csendje ülte meg Salgótarját is. A termelési értekezletek az üzemi kisgyűlések, mint az országban mindenütt, elfojtott csendben zajlottak.

Az elfojtott, néma csendet Nagy Imre első miniszterelnöksége (1953. június) törte meg. A zsilipek felszakadtak. És, ha pártgyűléseken még nem is mertek az emberek nyíltan beszélni, de egymás között, a mindennapi érintkezés során már megnyíltak az ajkak. Később 1955 telén, 1956 tavaszán és nyarán az újságok szabadabb hangja, a börtönökből szabadulók bátorsága, de különösen az *Irodalmi Újság* merész írásai, erős politikai erjedést idéztek elő Nógrádban is. A gyárakban főképp a volt szociáldemokraták és a pártból kizártak mozgolódtak. Egy értelmiségi kör, a TTIT-en belül a salgótarjáni írók csoportjával karöltve tevékenykedett. 1956. augusztus 24-ére a Kommunista Párt nagygyűlést hirdetett Salgótarjánban, a gyűlés szónokaként Kádár Jánost, a megye volt képviselőjét, a börtönt megjárt volt belügyminisztert jelezték. Mindenki érdeklődéssel várta, hogy mit fog a megkínzott ember Rákosi bukása után mondani. Valami újat, valami rendkívülit vártak az emberek. A politikai fásultság, a csalódás ellenére az 1945-ös időszak pártgyűléseihez hasonló nagyságú tömeg gyűlt össze Salgótarján főterén. A várva várt nagygyűlés csalódást okozott. Kádár János, a megkínzott ember, Rajk volt barátja semmi biztatót nem mondott. A régi frázisokat ismételte a pártegyeségről, az elkövetett hibákról, azoknak kijavításáról. Arról beszélt, amiben már senki sem bízott, amit már senki sem hitt el.

A gyűlés után mindenki tudta a párttól nem várhatnak semmit. Hiszen a Rákosi-féle kínzókamrát megjárta kommunistákban sem bízhatott már Salgótarján népe, ezért mind nagyobb érdeklődéssel fordult a változást követelő írók és a Nagy Imre csoport felé. Az Irodalmi Újság alig pár példányban jutott el Salgótarjánba, de azok kézzől kézre jártak. A helyi sajtó teljesen néma maradt minden új hanggal szemben. A megyei pártbizottság hűen követte a párt hivatalos vonalát, de ez már nem tartóztathatta fel azt a vitát, amely Budapesten megindult a párton belül. A Petőfi-kör vitája, mindenki vitája lett. Itt vidéken ugyanaz a folyamat ment végbe, mint Budapesten. A lengyelországi eseményeket a legnagyobb figyelemmel kísérték, a hivatalokban és az üzemekben egyaránt. Október 23-án, amikor a rádió közölte, hogy a belügyminiszter az egyetemi hallgatók tüntető felvonulását a Bem-szobornál nem engedélyezi, majd egy óra múltán az engedély megadását jelezte, mindenki érezte, hogy az írók, az egyetemi hallgatók, a Petőfi-kör tagjainak harca a zsarnokság ellen, fordulóponthoz érkezett.

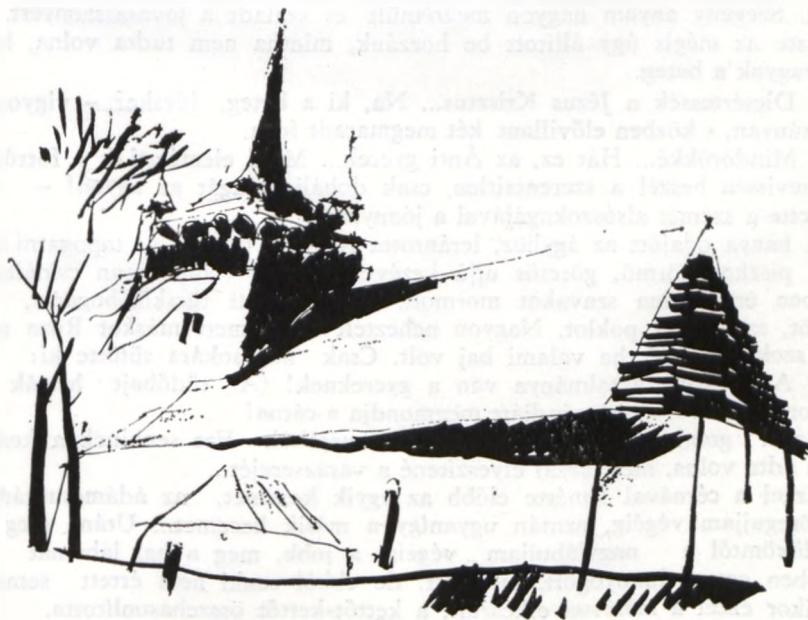
Október 24-én hajnalban a rádió nem a szokásos műsorról kezdett, hanem zenét közvetített, amelyet szokatlan zörejek hangja szakított meg. Mindenki tudta, hogy Budapesten rendkívüli események történtek. Az ÁVH készenléteben volt. Ők tudták, mi történt Budapesten. Azt is tudták, hogy az események vidékre is ki fognak terjedni, ezért igyekeztek a megyét hermetikusan elzárni. Átkutatták a Budapestről jövő vonatokat, lezárták a főútvonalakat, megállították és átvizsgálták minden járművet. Balassagyarmaton tizenegy fiatal pesti forradalmárt szállítottak le az autóbusról, ezek voltak az első letartóztatottak. Salgótarjánban október 24-én *Mlinarik István*, a megyei tanács népművelési osztályának helyettes vezetője kiadta az első röplapot a forradalom mellett, letartóztatták. A funkcionáriusok, pártkáderek Budapestre utaztak, hogy megakadályozzák a Budapesten tanuló gyermekeik részvételét a forradalomban. Az egész megyét bejárta a hír, miként járt Rácz Károly őrnagy, a megyei ÁVH vezetője a budapesti egyetemen tanuló lányával. Amikor édesapja haza akarta parancsolni, a lány bátran szembeszállt vele: – Szégyellek apám, engem nem viszel haza – mondta bátran – én magyar vagyok és itt fogok harcolni társaimmal a magyar szabadságért, az ország függetlenségéért.

A párt megyei bizottsága, hogy a forradalmi események menetét, ellenőrzését a kezében tartsa, maga szervezett egy *Megeyi Forradalmi Tanácsot*, a tagjai azonban ha nem is mind pártfunkcionáriusokból kerültek ki, de valamennyi a Rákosi-éra alatt felemelkedett hivatalvezető, „élmunkás” és „díszparaszt” volt. Kizárt párttag, vagy az 1945–47-es koalíciós idők pártjainak tagja nem volt a Forradalmi Tanácsban. A párt kezében csak eszköz akart lenni ez a Forradalmi Tanács, amelynek megalakulása elégedetlenséget váltott ki, de tettekre is sarkallta a demokratikus erőket. Ehhez azonban szükség volt arra, hogy a különböző helyeken dolgozó, demokratikusan gondolkozó emberek egymásra találjanak. Legelőször a pedagógusok között, az iskolákban alakult ki egy kis csoport, majd a volt kisgazdák és szociáldemokraták találtak egymásra. Az acélgvárbán, Nagybátonyban, a bányászok között egy Nagy Imrét követő kommunistákból álló csoport szerveződött, amely magával ragadta a nógrádi bányatröszt központját is. A MÁVAUT központjában (autóbusz- és teherautó-sofőrök) Kecskés Károly, a volt szociáldemokrata hozott létre egy igen megbízható csoportosulást. Az üzemekben, hivatalokban megkezdődtek a munkástanács-választások. Mozgásba jött az egész vármegye, a falvakból tün-

tetésekről, a szovjet hősi emlékművek eltávolításáról, tszcs-k feloszlásáról, községi tanácsok átalakulásáról érkeztek hírek.

A kommunista pártban teljes fejvesztettség lett úrrá. Nem tudták kinek az utasítását kövessék, hiszen Nagy Imre, aki egyike volt a párt alapító tagjainak mást mondott, mint a sztálini tendenciájú vezetők. A forradalmi erők mind erősebb akcióba kezdtek. Október 27-én, az acélgyárból tüntető felvonulás indult a város szíve felé, útközben hozzájuk csatlakoztak az iskolák, a hivatalok és a lakosság is. Az üvegyár és a vasgyár még dolgozott, a tüntetők a gyári pártfunkcionáriusok minden tiltakozása ellenére behatoltak a két gyárba és csatlakozásra szólították a munkásokat, akiknek nagy része lelkesedéssel állt be a tüntető menetbe. Több mint tízezerre nőtt a tömeg. Először a rendőrség elé vonultak, hogy a politikai foglyok szabadon bocsátását követeljék. A foglyok szabadon bocsátása után eltávolították az épületekről a vörös csillagot, a Rákosi-féle magyar címet. Kossuth-nótát, kuruc dalokat énekelve, Pestről érkezett jelszavakat kiabálva vonult a tömeg a szovjet hősi emlékmű elé. A Sztálin-szobor ledöntéséhez hasonlóan, itt a szovjet emlékmű ledöntésével kívántak kifejezést adni szovjetellenes érzelmeiknek. Az ÁVH, a kommunista rendőrök, a pártbizottság tagjai felkészültek a szovjet emlékmű védelmére. . .

(Folytatása következő lapszámunkban.)

személyes történelem

N. LÁSZLÓ ENDRE

REGÉLŐ PALÓCFÖLD

Egy palóc élete

Tíz hold földje volt az apámnak, de sem írni, sem olvasni nem tudott. Tíz hold föld és hét gyerek... Talán szerencse is, hogy csak hárman maradtunk életben... Aztán elment az apám is. Tán érezte, hogy ennyicske föld nem tarthat el sok embert! – mondta Antal bátyó és közben kibámult az ablakon. A tribecsi hegyeket nézte, de vajon mit láthatott? Csak nagysokára folytatta:

– Kecellés kölyök voltam... Hatvan-hetven évvel ezelőtt a kecelle volt a gyerekek egyetlen ruhája. Egy hosszú, ujjatlan ing. A fiúk csak úgy szabadon hordták, a lányoknak viszont derékban átkötötték... Az anyagát meg otthon szőtték az asszonyok, itt Gerencséren...

Szóval ilyen kecellés kölyök voltam jómagam is, amikor valami belém esett. Reggel nem tudtam kikelni az ágyból, olyan voltam, akár a tűzláng. Szegény anyám nagyon megrémült és szaladt a javasasszonyért.

Este az mégis úgy állított be hozzánk, mintha nem tudta volna, hogy én vagyok a beteg.

– Dicsértessék a Jézus Krisztus... Na, ki a beteg, ideske? – vigyorogta csúnyán, s közben elővillant két megmaradt foga.

– Mindörökké... Hát ez, az Anti gyerek... Majd elemészti őt a forróság. Összevissza beszél a szerencsetlen, csak dobálja magát az ágyon! – törölgette a szemét alszóknyájával a jóanyám.

A banya odajött az ágyhoz, lerántotta rólam a dunnát és tapogatni kezdett piszkos körmű, görcsös ujjú kezével, nagyon tudálékosan csinálta, s közben érthetetlen szavakat mormolt. Összehordott tücsköt-bogarat, ördögöt, szentet és poklot. Nagyon neheztelt ránk, mert máskor Róza nénét szoktuk hívni, ha valami baj volt. Csak nagysokára sütötte ki:

– Azt hiszem aszalmánya van a gyerekeknek! (A tüdőbajt hívták így akkoriban.) No, majd mindjárt megmondja a cérna!

Azzal gombolyagot vett elő alszóknyájából. Ezt senkinek a kezébe nem adta volna, mert azzal elveszítené a varázserejét...

Ezzel a cérnával lemérte előbb az egyik kezemet, az ádámcsutkámtól az öregujjam végéig, azután ugyanígy a másik kezemet... Utána meg a köldökömtől a nagylábujjam végéig, a jobb, meg a bal lábamat is. Közben egyre dűnnyögött, mondott, de ebből senki nem értett semmit. Amikor ezzel a méréssel elkészült, a kettőt-kettőt összehasonlította.

– Látod, Annus?

– Mit kéne látnom?

– Hát csak azt, hogy nem egyforma!

– És ez mit jelent?

- Azt, hogy a gyereknek aszalmánya van! Baj, nagy baj! Ez vitte el az apját is... Benneteket ugyancsak látogat az Isten, dicsírtessék az ő szent neve! – mondta alig titkolt kárörömmel a vénasszony, közben felgombolyította varázscérnáját.

Anyám könyörgőre fogta:

- Segítsen rajta, Tercsa néne... Megköszönjük, már ahogyan a szegénységünkben telik.

A vénasszony szeme sunyit villant. Talán azon törte a fejét, kiürítheti-e az éléskamránkat addig, amíg engem a föld alá tesznek:

- Az a baj, hogy későn hívtatok...

- Hiszen tegnap még semmi baja nem volt... Reggel meg én mindjárt szaladtam magáért...

- Na, ne ríj már! Amit lehet, én megteszem, a többi meg már az Ő szent akarattjától függ!

Ezután – utálatos nyelvével a vénasszony – kinyalta mind a két szemem, majd megint morgott valamit, majd így szólt:

- Főzz neki bodzalevélteát, fürdcsd meg benne és borogasd vele... Aztán majd hívj el megint...

- Mivel tartozunk, Tercsa néne? – kérdezte az édesanyám.

- Oh, kedveském, én ezt Isten nevébe csinálom... Azt adsz, amit akarsz... Ha meg nincs, hát nem adsz semmit! – mondta az álszent banya. S közben az édesanyám nagyon jól tudta; ha most nem adna neki semmit, máskor hiába hívná. Nagy darab szalonna, meg két rúd kolbász és egy edény zsír vándorolt a vénasszony kosarába. Láthatóan elégedett volt, mert beszédesebb lett:

- Ha így fog fogyni hat napig, mindent megesz a fene... Én is csak panaszkonnék a magam dögába, de hát minek? Na, Isten áldjon, Annus...

A banya elment és csak akkor jutott anyám eszébe, hogy ilyenkor, télvíz idején honnét is szerezhetne bodzalevélet? Szidta Tercsa nénét, meg rítt is... Azután a bátyámnak eszébe jutott, hogy az istállópadlason van bodzalevél...

Hetekig tartott a bodzakúra. Közben elolvadt a hó, szépecskén kítavasodott, és már én is jobban éreztem magam. Egy reggel kívánsággal álltam elő:

- Savanyú uborkát cnnék, ides!

- Hozok, hozok, fiacskám! – örvendezett az anyám és már szaladt is be Nyitraré (így mondják nálunk), az apácákhoz. Mert otthon nem tartottunk ilyen úrnak való nyalánkságot. Akkoriba még nem járt busz a városba, szegény anyám egy trappban tette meg az utat. Hozott négy, vagy öt kisujjnyi uborkát... Addigra el is ment tőle az étvágyam és csak azért ettem meg, hogy ne szomorítsam szegény idest. Volt úgysis elég baja. Nem volt férfi a háznál, hevert (parlagon maradt) a föld...

Másnap reggel anyámék korán felkeltek. Én már jobbacskán éreztem magam. Tejlet és sült krumplit készítettek az ágyamhoz.

Szép tavaszi nap volt, s nem akaródzott már az ágyban feküdni, felkeltem. Olyan gyenge voltam a sok fekvéstől, hogy remegtek a lábaim, de azért kimásztam az ablakon és leültem a fal mellett a kispadra. Néztem a hegyet, meg az erdőt és azon töprengtem, vajon mi lehet mögötte... Talán az Óperenciás? Késő délután itt talált rám az édesanyám. Elszunyókáltam a napon.

- Jaj, Istenem, mit csináltál, te gyerek? Miért jöttél ki? – tördelte a ke-

zeit. De nekem semmi kedvem nem volt a meghaláshoz, s pár nap múlva már a libákat legeltettem pajtásaimmal.

Ősszel beírtak az első osztályba, de a tanulásra igazán nem sok időm maradt. Apám halála után nagyon elszegényedtünk. Sok pénzbe került a gyógyítása: nyolcvan forintot fizettünk ki orvosságra, az orvosnak meg ötvenet. Két tinócskánkat el kellett adnunk. Kétszáznyolcvan forintot kaptunk értük: éppen elég volt az orvoslásra és a temetésre...

Nagyon kisfiú voltam még akkor, de azért emlékszem apám temetésére. Amikor felravatalozták, siratóasszonyok jöttek hozzánk. Ezek aztán egészen a koporsó leszögezéséig hangosan siráncokoztak, imádkoztak nagykáromkodású apám lelke üdvéért. Bizony, sokszor csúnyaszájú volt, de okkal. Hiába kínlódott hajnaltól napestig, minden pénz elment adóba. Ha az anyám előállt, hogy ez, vagy az kéne, mindig nekidühödött az apám:

– Hinnye, a keserves megváltóját, hát nem megmondtam, hogy adóba kell fizetni? – aztán csak úgy záporoztak belőle a káromkodások. Szidta az adóhivatalt, a jegyzőt, a papot, meg mindenkit, akit egy kicsit is úrnak tartott. De azért jó ember volt. Engem csak egyetlenegyszer vert meg, de akkor aztán alaposan... Most már tudom, hogy valójában nem is rám haragudott, hanem a szegénységünkre. De akkor nagyon fájt a verés, még a koporsójánál sem tudtam elfelejteni...

De így volt ez akkoriban minden szegény háznál. Ha valaki megharagította az apát, hát a feleségén, vagy a gyermekein töltötte ki a mérget... Minden olyan háznál, ahol a NINCS-et mindig nagy, a van-t pedig mindig kis betűvel mondták!

A térdére hajított az apám és a derékszíjával verte a meztelen ülepet, s közben pedig kiabált:

– Má megen ehattad a bicsakodat?... Nesze, te... Nesze...

A temetéseken nálunk akkoriban nemcsak a család minden tagja vett részt, hanem a falu apraja-nagyja. A palóc faluban nem a szegények szórakozása volt a temetés végignézése, hanem valami sokkal több. Nem is tudom, hogyan magyarázzam ezt meg maguknak. Talán lelki kényszer... Olyan erkölcsi kötelesség, amelynek mindenki szívesen tett eleget.

A kántor búcsúztatta el az apámat, versbe szedett strófákkal. Külön minden családtagtól, rokontól, barától, ismerőstől, szomszédoktól, még az állattaitól, meg a kedves tárgyaitól is.

Január eleje volt, nagy hideg. Sok fagy és kevés hó, mint azon a télen is. A lábam egészen elérzéktenedett a hidegtől. S a metsző téli szél vitte a kántor monoton hangjával összeölelkező, fel-felbukkanó sírást:

...Elbúcsúzom tőled, kedves feleségem,

Bizton találkozunk odafent az égben...

Tőled is búcsúzom, kedves Pista fiam...

Így tartott ez vagy egy óra hosszat, azután felemelték a koporsót, kivitették a temetőbe... Temetés után halotti tor volt nálunk. Még olyan rokonok is eljöttek, akikről azóta egy kukkot sem hallottam...

Ittak, de nem túlságosan sokat,

Ették, de nem annyit, mint egy menyegzőn.

Csendes visszaemlékezés ez az elhunyra. Borongós hangulat, közben

sokszor előkerülnek a zsebkendők... Felelevenítették apám gyerekkorát, múltját, jó tulajdonságait, cselekedeteit és egész életét.

Másnap azután kiürült a ház, de csak a szegénység és anyám szomorúsága maradt nálunk kéretlen vendég. Anyám nyakába szakadt három gyerek eltartásának minden gondja és a rengeteg munka, amiből már azért nekünk, gyerekeknek is ki kellett vennünk a részünket. Játékra szinte soha nem volt időm és a tanulásra is nagyon kevés, de azért én voltam az iskola legjobb tanulója.

Egy este édesanyám azt hitte, hogy már alszom!

– A pap el akarja vinni Ántit... Papot akar belőle is csinálni! – újságotla csendesen a bátyámnak. Az dühösen szemrehányást tett anyámnak, hogy őt korán munkára fogták, pedig ő is szívesen tanult volna. Ha már őt nem engedték, ne tanuljak én se! Ki fog akkor a földeken dolgozni?

Még csak hatodikos voltam, de a munka megöregített és megértővé tett. Megfogadtam, hogy soha nem hagyom el az édesanyám... És azt is, hogy soha nem leszek hozzá olyan durva, amilyen a bátyám!... Pedig nagyon szerettem volna pap lenni akkoriban... Arannyal-ezüsttel kivarrt ruhában szép vigasztalókat mondani a szegény embereknek...

Befejeztem a hatodik osztályt, és akkor úgy éreztem, hogy örökre búcsút mondtam az iskolapadoknak, a tanulásnak.. Igazán minden jel erre mutatott...

Reggeltől estig robotoltam az édesanyámmal együtt. Mert a bátyám bár-mikor szívesen elment volna a munka temetésére. Ő már legénykedett, a lányokat nézegette, s talán kóstolgatta, idősebb barátaival ivott és kártyázott. Az anyám mégsem mondott soha egy rossz szót sem, csak sírt, nagyon sokat sírt miatta.

Ha este holtfáradtan hazajöttünk a földekről, anyám még nekiállt mosni, vasalni, varrni, főzni, takarítani. Mindig annyit főzött, hogy elég legyen másnap estig. Még most sem tudom, mikor aludt az édes... .

DÖGÖLJ MEG PARASZT, HA ÉLNI AKARSZ!

Hajnali négykor keltem mindennap!

Csak a kakasok előztek meg és az édesanyám...

Tizennégy éves voltam akkor... A bátyám bevonult. Én voltam a család egyetlen férfitagja. Állandó fizetett munkást nem tartottunk. Megtanultam és elvégeztem minden férfimunkát. Magam emelgettem a nehéz szerszámokat, zsákokat. A szomszédos földeken dolgozó férfiak viccelődtek, tréfálkoztak velem:

– Szomszéd, nem láttál egy nagy zsák árpát?... Egy kis Hüvők Matyit vitt a hátán, épp az előbb!...

– Nézd azt a vasvelltát, sógor, hogy rángatja azt a pöttöm legénykét!...

Nevetgéltek, tréfálkoztak és – sajnáltak, de mindegyiküknek elég volt a maga baja. Nem volt rá sem idejük, sem erejük, hogy még nekem is segítsenek. Lassan aztán hozzáedződtem ehhez a nehéz munkához. Nem csupán magam tartottam el, hanem már az anyámra és a kishúgomra is dolgoztam. Nem is tudom, honnét vettem hozzá az erőt...

Igazán olcsóság volt abban az időben, krajcárokért lehetett vásárolni, de

sokszor még krajcár sem volt... Kedden és pénteken bementünk a városba (Nyitrára), ki a piacra, hogy eladjuk a termékeinket: tojást, vaját, baromfit, zöldséget és gyümölcsöt. Nem tudom, elhiszik-e, de őszintén mondom, hogy akkoriban a paraszt vaját nem evett. Legalábbis a szegényebbjé nem. Én is csak évek múlva ettem először...

De hát a piacnál hagytam abba. Ott aztán nagyon sokan voltak hozzánk hasonlóak, és gyakran előfordult, hogy vagy majdnem ingyért fecsértük el a dolgainkat, vagy cipelhettük haza. Ha sikerült mindent eladnunk, petrólcumot, sót, paprikát vettünk, meg mindent, amire egy szegényes háztartásban szükségünk volt...

Sokszor azt hittem, hogy nem bírom tovább. Hogy megszakadok. Hogy lerogyok a földre és többé fel sem állok... De csak dolgoztam, cipekedtem tovább. Kinek panaszkodhattam volna? Talán az édesanyámnak, aki még nálamnál is többet dolgozott?...

Pedig szép asszony volt!

A szomszédasszonyok egyre főzték, hogy ismernek egy fiatal, szemrevaló özvegyet, aki szívesen levonná válláról a terhet, de anyám hű akart maradni apám emlékéhez... Vagy nem akart mostohaapát hozni a házhoz? Ki tudhatja? Ki láthat bele egy parasztasszony lelkébe? Sohasem láttam, hogy az apámmal édeskedtek volna. Nem is volt rá idejük. De abban biztos vagyok, hogy a maguk egyszerű, őszinte módján nagyon szerették egymást!

Anyám nem panaszkodott...

Én nem panaszkodtam.

Dolgoztunk hajnaltól napestig, kedden, meg pénteken jártunk a piacra. És itt, a város piacán láttam meg, hogy vannak még nálunk sokkal szegényebb emberek is!

Borostás arcú férfiak, sápadt, rongyos gyerekek járkáltak a földre rakott batyuk között, s, ha egy pillanatra félrenézett a tulajdonos, mindjárt lába kelt valaminek... Ezek a nincstelének bizony loptak, mert még a szegényeknél is szegényebbek voltak...

Bátyám júniusban hazajött a katonaságtól. Katonaviselt ember volt, most már nem parancsolhatott neki senki. Ivott, mulatott, kártyázott. Otthon meg gorombáskodott velünk...

De nem sokáig tartott a legényélete, őszre már meg is nősült. Az új asszony is civakodós volt. Kezdttem magam nagyon rosszul érezni otthon...

Deres volt már a határ és én mezétláb jártam a marha után... Végre aztán a vásárban vett a bátyám egy pár stiblit.

- Vigyázz rá, csak akkor vedd fel, ha nagy hideg van! Nemcsak rád kell a pénz, kölök!...

A stibli amolyan ócska csizmaféle volt, s az első alkalommal szétázott. A kezemben vittem haza... Volt is otthon nemulass! A bátyám olyan rumlit csapott, mintha a földjét kártyáztam volna el... Szegény anyám meg hallgatott a békesség kedvéért, de én tudtam, hogy jobban fáj neki az igaztalan szidás, mint nekem!

Ekkor határoztam el, hogy otthagynom a falum! Ezt mindjárt meg is mondtam a bátyámnak;

– Ha az egész nyári munkámért nem érdelek meg egy pár csizmát, akkor inkább itthagynom a paraszti életet!

– Menj csak, taknyos!... Azt hiszed, hogy a városban majd ingyért zabáltat valaki!? – ordította.

Láttam, anyám csendesen sír és ezért nem válaszoltam meg a bátyámnak. Nem mondtam meg neki, hogy nálunk éppen ő az ingyenélő!... Hogy én és az anyám dolgozunk még rá és a feleségére is!

Csak nyeltem egy nagyon nagyot és vacsora nélkül kapaszkodtam fel a szénapadlásra.... Kiszorultam ide, mióta bátyám kardos menyecskejét a házukba hozta.

Nyakig a jó meleg, illatos szénában, a padlásajtó nyílásán át bámultam a csillagokat sziporkázó eget... Arról álmodtam, hogy tanulni fogok, hogy nagyon okos és nagyon gazdag leszek... Kincset (Göncölt) néztem, s az járt az eszemben, hogy akkor majd hatlovas hintón jövök el az édesért... Pista bátyám, meg a felesége pedig sárgulhatnak az irigységtől...

A NAGYVÁROSBAN

Pár nap múlva egy ismerős beszerzett a nyitrai apácákhoz templomszolgának...

Csengett-bongott a harang... Szólt az orgona... Tömjénfüst áradt a templom boltívei alatt... Csilingelt a pénzszedő persely csengettyűje... A pap ünnepléses latin szavai, a gyertyák táncoló lángja, az ablakok színes üvegmozaijkja, az ünneplőbe öltözött tömeg, a szentek örökmosolyú szobrai és képei... S mindehhez a titokzatos félhomály...

Csoda, hogy hatalmába kerített a templom? Nem, ma sem tartom annak, pedig azóta csaknem hatvan esztendő telt el.

Havonta kilenc forintot kaptam, és ez igen nagy pénz volt akkoriban, amikor 1,20-ért kaptam egy pár cipőt és 2,80-ért egy öltöny ruhát. De meg is kellett dolgoznom érte!

És nemcsak a templomban!

Fát fűrészeltem, szenet hordtam. De mi volt ez ahhoz képest, amit otthon csináltam, és még csak a bendőmet sem tölthettem meg?... Úgy éreztem magam, mintha egyenesen a mennyországba kerültem volna!

Minek hazudnék? Miért gyaláznám az apácákat? Hozzám mindig jók, kedvesek voltak. Sokkal jobbak, mint a tulajdon bátyám!... Régi kommunista vagyok, nem kenyerem a hazudozás!

Kis legény voltam akkoriban, és már nagy kamasz. Ha másnap délután szabadom volt, megfordultam már a lányok után. És az apácákban is éreztem a nőt, hiába öltöztek talpig feketébe. Olyan sok fiatal volt köztük és olyan sápadt volt az arcuk. A sok imádságtól? A sok virrasztástól?... Krisztus arái nagyon sápadtak voltak, a mosolygásuk is sápadtan szomorú volt. Olyan, mint az őszi virágok... Igen, olyanok voltak, mint az őszi-kék, mint a krizantémok... Még az illatuk is olyan volt...

Igazán nagyon kedvesek voltak hozzám. Ingyen kosztot, lakást kaptam, meg még ruhákat is. Meg sokszor mellékes pénzt. Elsején a perselypénzből egész marékka adott a templomos nővér:

– Aztán nehogy haszontalanságra költsd! Ajándékozd meg az édesanyádat! – mosolyogta ki és megsimogatta az arcomat. Ilyenkor mindig na-

gyon elpirultam, mert Mária nővér nagyon szép volt és fiatal...

Csak pár évvel lehetett nálam idősebb.

– Nem pazarlom el... Karácsonyra egy szép nagykendőt veszek az édesanyámnak, a húgomnak meg kis csizmát... Meg könyveket, sok könyvet – magamnak! – árultam el neki a legnagyobb titkomat. Ettől kezdve Mária nővér minden délután órákig foglalkozott velem, németre tanított...

Két és fél évig voltam az apácáknál. Két és fél év alatt minden szabad percemet tanulásra és olvasásra fordítottam. Már egész folyékonyan tudtam németül. A fizetésem nem vettem fel, hanem a főnöknőnél hagytam. A mellékest anyámnak adtam, ha bejött hozzám. De legtöbbször a bátyám „kunyérásztta el”! Most már bezzeg kedves volt hozzám. De az anyám csak amolyan megtört lett a saját házában...

Egy vasárnap, a nagymise után megkérdezett a főnövér:

– Antal fiam, mondd csak, nem szeretnél te pap lenni? Grázban van egy testvérházunk, ott kitanítanak papnak. Gondold meg, fiam, s, ha döntöttél, keress fel engem!

Egy álmatlan éjszaka, sok töprengés után határoztam:

– Igen, pap leszek!

Az apácáktól kaptam pénzt és ruhát, a főnövér is kiadta megtakarított pénzemet, áldását adta rám és elbocsátott... Megcsókoltam a kezét.

Hazamentem édesanyámtól elbúcsúzni. Száz forintot nyomtam a markába. Sírt a meghatottságtól.

Hát mégis pap leszel, fiacskám?

– Az édesanyám, ha Isten is úgy akarja...

– De mi lesz velem, ha te elhagysz? – sírta.

– Ne féljen, nem maradok én ott örökké... Hazajövök és akkor majd velem fog lakni, édes!

Nagy legény voltam már akkor, tizennyolc éves. Nem illett hozzám a sírás, de kipotyogtak a könnyeim... Sok száz kilométer választ majd el az édestől... Ki tudja, mi lesz velem, és mi lesz velem? Először indultam meszsze-messze útra...

Vitt a vonat, kattogtak a kerekek. A vasúti kocsi kalitkájából néztem a toronydiszes falvakat, az apró házakat... S tudtam azt is, hogy az apró házakban apró emberek élnek apró életüket. Hasonló életet, mint az én szüleim, az én testvéreim. A mindennapi kenyérért vívják a harcukat imádkozva, bizakodva, elkeseredve és káromkodva...

Vitt a vonat, és én csak most láttam meg, hogy mennyire egyformák a falvak, a templomtornyok, a házak, a temetők, a felnőttek és a gyerekek... Kovács Jánost kiviszik a temetőbe, s helyébe áll ifjabb Kovács János...

★

Grázban igazán jó dolgom volt.

Csak a korai ébresztő... Már hajnali négykor felkeltettek, egy óráig imádkoztunk, utána reggeli. Azután munka a templomban, a pékségben és a szabóságban. Mindenütt kipróbáltak. Fél év múlva megkezdődött az oktatás... Két évet kellett elvégezni a városi gimnáziumban, négyet a papnevelőben, s utána még kettőt a teológián...

– Nagyon hosszú idő!

Kibírom-e ilyen sokáig a nagy fal börtönében és a papi lelkiismeret bordaközi rabságában?... Hiszen olyan fiatal vagyok, és nem nyugtatnak meg a lelkigyakorlatok, nem nyugtat meg az ima sem... Kényelmetlen fekvőhelyemen egyre többet gondolok a lányokra... Egy lányra, akit a vonat ablakából láttam csak....

A vasúti sorompó mellett állt és az utasokat nézte. Csak úgy, unalomból... Szép szőke haja volt. Olyan színű, amilyen az érett kalász, vagy olyan, mint a méz... Egy pillanatra találkozott a tekintetünk, négy kék virág... A leány szeme mosolygott. Olyan szeme volt, mint a Mária-szobornak...

Talán azért jártam a Mária-oltárhoz imádkozni...

S közben rajtakaptam magam, hogy nem imádkozom, hanem arra a lányra gondolok, akinek a nevét sem tudom... Akinek elsősorban először a haját simogattam meg, azután a kezét... Azután benyúltam a blúza alá és hirtelen felébredtem... Olyan vadul vert a szívem, mintha valóban megtettem volna... Egyszer le is vetköztettem, és akkor izzadtan, riadtan ébredtem fel az éjszaka kellős közepén...

Milyen pap lesz belőlem?

Most még nem késő, meggondolhatom!

Ha almát vettem a kezembe, vagy meleg kenyérszegélyt, csak a szemem kellett lehunynom, s úgy éreztem, mintha gömbölyded lánymellett tartottam volna a tenyeremben.... Riadt kis madarat...

A KOCKA EL VAN VETVE!

1914-ben kitört a háború!

Úgy éreztem, hogy ütött a szabadulásom órája, akkor, amikor már kispapi ruhában jártam... Márciusban besoroztak és októberben már be is kellett vonulnom... 1915-öt írtak akkor.

Egy fekete reverendás férfi azt mondta:

- Ha keze-lába meglesz, visszajöhetsz... Ha nem, akkor ne jöjjön vissza!

Ki látott már félkézű, vagy féllábú papot?... Istent csak épkezélab ember szolgálhatja!...

A komáromi öregvárba vonultam be, a tizenkettes gyalogezredhez. Német vezényszavak, kemény katonaelet... Az elkényeztetett fiúk takarodó után csendesen sírtak a szalmazsákon. Talán az édesanyjukra gondoltak, talán a kedvesükre... Engem megedzett az élet, fel sem vettem a korai kelést, a gyakorlatozást. Csak a koszt volt rossz: naponta sós hering! Grázban öt-hat fogásos ünnepi ebédek voltak a papnevelőben...

Komáromból Veszprémbe vittek bennünket. Itt a vezényszavak többnyire már magyarok voltak, de a koszt ugyanolyan rossz, mint Komáromban. Egy hónap múlva indultunk a harctérre, 1916. január tizenötödikén...

Galíciában egy hónapos tábori gyakorlat, azután ki a hadállásokba. Pár hét múlva tüdőgyulladással kórházba kerültem, utána visszaküldtek a harctérre. Éjszaka csináltuk a fedezékeket, de mi egyszer sem sütöttük el a puskánkat.

1916 júniusában az oroszok áttörték a frontot és megkezdődött a visszavonulásunk... Nem kaptuk meg az ételmiszer-fejadagunkat, hát rekviráltunk. Kitűnő állásaink voltak és a tiszték már arról beszéltek, hogy innét már nem hátrálunk. „Nincs olyan Isten, aki ismét kiverjen bennünket!”

Velünk szemben beásta magát az orosz tüzérség, azután öt nap, öt éjjel tartott az ágyúzás. Reszketett a föld, éjszaka kísérteties fények világították meg a hadállásokat és a halott katonák görcsbe merevedett arcát... Ölelték az idegen földet. Talán azt álmodták, hogy a hazai rögöt ölelik, vagy az asszonyukat...

Paraszt, gyönyörködj a tűzijátékban! Ilyet sem láthattál fatornyos házában... Gyönyörködj, csodálkozz, ámulj és bámulj, mit tudnak az urak, az emberevők! Ha nem azok, kiknek kell ez a sok lemészárolt ember? Kinek kellene a halottak? Milyen vérszomjas pogány istenségnek?...

A fedezékből hull ránk a föld, a derékvastagságú fenyőszálak szétforgácsolódnak... Szanitéc, sanitéc! – kiáltja valaki elhaló hangon... Valaki Istent hívja, valaki káromkodik... Egyiken sem segítenek most... A háborúban nincsenek hősök, a hősokeket utólag teremtik... Avagy a véletlen tehet valakit hőssé? Akik velem együtt voltak, bebújtak volna még az egérlyukba is... Mindenkinek kedves az élte, kedvesebb, mint a haza...?

A századparancsnokunk azt mondta, hogy mi még hálát adhatunk az Istennek... A szomszéd zászlóaljra összpontosítják az oroszok a tüzet... Már fél órája megszakadt velük a kapcsolat. Ki jelentkezik önként? Senki?... Ilyen gyáva kutyák vagytok?

Engem neveztek ki rajparancsnoknak. Öt emberrel fel kell derítenem, mi van szomszédainkkal: élnek, vagy halnak?

Futólépésben megyünk a lövészárkokban. A fedezékben valaki cigarettára gyújt... Kérdeznek valamit... Hová megyünk? A pokolba, bajtárs!... Vagy még rosszabb helyre! Világító rakéta világol fölöttünk... Hasalj! Hiszen derékig kilátszunk a futóárokból... Micsoda hanyag munka... A muszkák úgy leszedhetnek bennünket, mint a legyeket!

Újra sötét van...

– Utánam emberek! – kiugrok a futóárokból és fák között rohanunk tovább. Ágak csapódnak az arcomba, nekirohanok egy fatörzsnek, a rohamsisak lecsúszik a fejemről és érzem, hogy vérzik az arcom... Most először káromkodom és eszembe sem jut, hogy bünt követek el, hogy én papnak készültem... Lihegést hallok a hátam mögött. Itt vagytok?... Itt! – jön a válasz. Egyitek maradjon itt, a többi utánam! – adom ki a parancsot és futok tovább... A csörtetésből hallom, hogy jönnek utánam. Te maradj itt, te itt!

Egyedül maradtam... Pihennem kell, mert majd kiugrik a szívem... Talán nem is a félelemtől, de harmincöt kiló van a hátamon... Minek ennyit cipelni egy embernek?...

Csak egy percig akarok pihenni!.. Csak egy percig! – ezt ismételve, de elnyom az álom, és amikor felébredek, már pirkad!

Mély, álom nélküli alvás volt..., zuhanás az öntudatlanság fekete szakadékába... Fáradt és összetört vagyok...

Fel kell derítenem a szomszédainkat, de az irányt nem tudom... Merre menjek?..... Olyan csend van!... Otthon, a Zobor alján ilyenkor már hangversenyeznek a madarak!... Innét bizonyára elmenekültek, vagy meghaltak?... Elnémultak, mint a szomszéd zászlóalj?... Megszakadt a telefonösszeköttetés!... Amikor meghalunk, velünk is megszakad...

Támolyogva állok fel és megdörzsölöm a szemem, száraz levelek tapadtak arcomhoz, véres lett a kezem... Persze, tegnap nekiszaladtam egy fá-

nak... Hol lehetnek a társaim? Visszamentek?... Várnak rám, vagy meghaltak?... Vagy fogságba estek? Mindegy! Így nem mehetek vissza! De merre van előre, és merre van vissza?

Elindulok óvatosan, mintha vadász lennék... És a vad éber, elmenekül, ha előbb vesz észre, mint én őt... Csakhogy itt embervadászaton vagyok... Itt a vadnak is fegyvere van, és ha előbb vesz észre, mint én őt, akkor én meghalok... Akkor már nem vihetem meg a hírt a századparancsnoknak, hogy mi van a szomszédainkkal... Nem szabad, hogy bakancsom alatt reccsenjen a száraz ág, neszezzon a tavalyi avar... Egy erdei útra értem és át akartam menni rajta, amikor rámkiáltottak: .

– Honvéd, gyere ide!... Honvéd...

Hét vagy nyolc orosz tiszt állt az úton. Ők kiáltottak rám magyarul... Bizonyára azt hitték, hogy át akarok szökni hozzájuk...

Mint az üzött vad, rohantam visszafelé és meg is találtam állásainkat – üresen... A szétdobált munícióból láttam csak, hogy a századunk hirtelen távozott, menekült... Lehet, hogy bekerítették bennünket az oroszok... Lehet, hogy a többiek már mind fogságban vannak... Akkor ők már befejezték a háborút!... Talán jobb lett volna, ha engem is elfognak!

Pár sebtében kapart sírt is láttam, két ágból összetakolt keresztel... Néhány temetetlen halottat, valaki lehúzta a csizmájukat... Pár száz méterre katonák menetelnek az úton, lovak két ágyút húznak... Intogetnek felém, azután golyók füttyölnek el mellettem... Csak úgy menetközben lőttek rám, kapásból... Lehet, hogy csak meg akartak ijeszteni... A földhöz lapultam és alkonyatig meg sem mozdultam... A hátizsákomból kenyeret vettem elő és azt rágicsáltam, közben pokoli szomjúságot éreztem...

Estére egy égő faluba értem.

A visszavonulók gyújtották fel.

Csak pár behúzott farkú kutyát láttam itt... Ki tudja, hol lehetnek a lakosok? Lapulnak valahol, ők is féltik az életüket, mert másuk aligha maradt...

Éjszaka német tüzerek értek utól... A századomból volt velük három katona. Tőlük tudtam meg, hogy az oroszok bekerítették századunkat és csak néhányan tudtak megmenekülni... Ezeket a németek maguk mellett tartották.

A német szakács nagy csajka gulyást adott. Végre teleehettem magam... A németeknek még volt mit enniük...

Átkeltünk a Stir folyó hídján és megálltunk. A németek szalmacsutakokat kötöztek a hídlábakra, s pár perc múlva égett a híd... Akkor láttam meg a túlsó parton két huszárt. Nekivágtattak a lángoknak, de a lovak visszahököltek. A folyóba ugrattak, de csak az egyiküknek sikerült kivergődni az innenső partra, a másikat elsodorta a víz...

Itt végre megtaláltam az ezredemet – a századomat már nem... Az talán már Szibéria felé masírozott...

A másik parton az orosz tüzerek állították fel az ágyúikat. Az erdőben kényelmes barakkokat találtunk. Ezt már nekünk, visszavonulóknak építették. A tisztek azt mondták, hogy itt kéthetes pihenőt tartunk. De az oroszok valahol átkeltek a folyón és így a kéthetes pihenésből semmi sem lett, még aznap futottunk tovább. Éjszaka egy árokban aludtam és

amikor felébredtem, a társaimat nem találtam, csak déltájban értem őket utól...

Már nem bántam volna azt sem, ha fogságba kerülök. Naponta tízszer is fedezéket ástunk, azután futottunk tovább. Tenyerünk csupa vér volt a tábori ásó nyelétől... Köröskörül égtek a falvak... Harmadnap este megint egy erdőben éjszakáztunk.

– Ki akar gyónni? – kérdezte a tábori pap.

Majdnem mindenki meggyónt már, amikor a fejünk fölött a fa törzsébe becsapott egy gránát. Három katona meghalt, és a papnak semmi baja nem történt...

Annyira éhesek voltunk, hogy nyersen ettük a krumplit, zabkalászkodat morzsoltunk szét. Két társammal felderítő- és élelemszerző útra indultunk. A közeli faluban még egy nyeszlett csibét sem találtunk, de amikor már vészesen korgó gyomorral visszafelé jöttünk, egy zabtáblában két zsákba botlottunk! Az egyikben só, a másikban búzakorpa volt... Olyan kását főztünk belőle, hogy az íze még mindig a számban van...

A huszonhatos gyalogezredet az orosz tüzéség teljesen tönkretette, s minket akartak a helyébe vezényelni. Már éppen az ő szakaszukra vonultunk az országúton, amikor rengeteg fegyvertelen orosz katona rohant felénk... Egy egész ezred adta meg magát...

– Üdvözetet hozunk Pétervárról! – kiabálta már messziről az egyik tiszt.

Én találtam rá az ezredparancsnokukra. A földön feküdt – tüdőlővéssel, a saját katonái lötték le! Pár orosz szót mondott és egy fényképet adott a kezembe: három gyerek és egy asszony volt rajta... Pár perc múlva elájult a vérvesztéségtől. A revolverét elvettem és hívtam a szanitéceinket. Azok bevitték a kötözőhelyre...

Így nézett ki a háború!

Ez nem mese, nem az, amit a történelemkönyvek tálnak... Hol voltak itt a nagy stratégiák?... Minden, vagy majdnem minden a véletlenen múlt... Szervezett fejtelenség mindkét oldalon! Az oroszok sem akartak meghalni a cár atyuskáért és mi sem a császár-királyért! Meguntuk a háborút, amibe belekergették bennünket...

★

A Mazuri-tavak előtt állottunk... Nem is tavak voltak ezek, hanem inkább mocsarak...

Ta-ta-ta-ta... – kelepelt egy nagy fa tetejéről egy ittfelgett orosz gépfegyver. Két bajtársam mellettem rogyott a földre...

Egy hős a fa tetején... Talán azt hiszi, hogy az egész ezredünket lekaszálja?... Megháborodott, vagy valóban hős akar lenni?... Német ágyú söpörte le a fa tetejéről...

A mocsáron kellett volna átkelőhelyet kiépítenünk, de nem volt miből... Egyenként próbáltunk átkelni, közben az oroszok két oldalról lőtték bennünket... Potyogtunk, mint a legyek ősszel... Azért mégis átjutottunk a másik oldalra...

Egy gödörben pihentem és elkeseredésemben kitettem a kezem, majd a lábam, hogy eltaláljanak az oroszok, de egyik, sem talált el. Este lövészárkot ástam, közben az ásóm valamibe beleütközött: egy eltemetett kato-

nát találtam. Egy hétig maradtunk itt. Tőlünk száz méterre voltak az oroszok és mindennap közelebb jöttek hozzánk...

Éltünk, beszélgettünk, cigarettáztunk, néha ettünk, közben eltemettük egy-egy bajtársunkat. Nem hősök voltunk, csak névtelen katonák, hiszen a háborúban mindig a generálisok a hősök... Pár száz méterre a hátunk mögött minden éjszaka mulattak a tiszt urak. Ellopták köpenyünkől a bélést, kabátot varrattak belőle hozzátartozóiknak... Csak azt nem lopták el, amire a legkevesebb szükségünk volt: háromszáz éles töltény a hátizsákban, százhusz a tölténytáskában és kétszáz a kenyérzsákban... Az oroszok egész felszerelése pedig egy ötkilós zsák volt...

Az Isten elhagyott bennünket, ...a király megcsalt, ...a haza elfeledett...

FOGSÁGOM TÖRTÉNETE

- Kozákok! - ordította hajnalban valaki.
- Kozákok! - Kozákok! - hallatszott mindenholnan.
- Körülkerítették bennünket!... Elvesztünk!...
- Ne löjjetek, már minden hiába! - parancsolta a főhadnagyunk is. - A hátunk mögött mindenhol oroszok vannak!

Puskánkat szuronnal a földbe szúrtuk, a töltényeinket elszórtuk és felémelt kézzel indultunk meg az orosz állások felé... Robbanólövedékek csaptak le közénk, aknák... A német tüzérség lőtt bennünket... Belek a fákon, karok, lábak, fejek szétszórva... A felismerhetetlenségig összeroncsolt emberi testek... Pár perce még együtt szidtuk a háborút, együtt cigarettáztunk...

Egy magas rangú kozák tiszt fogadott bennünket, pompás lovon ülve:

- Ma nekünk, holnap nektek! - mondta németül, és megkezdődött a fogságom. Itt tudtam meg, hogy ezen a napon százhuszezer embert fogtak el az oroszok, északabbra meg a németek még több hadifoglyot ejtettek... Hiába, a hadiszerencse forgandó!

Sorba állították bennünket és pár orosz katona kíséretében indultunk el kelet felé... Mindenemet eldobáltam és hátizsákomban csak három kenyér, tíz konzerv és háromváltás alsónemű maradt. Egész nap meneteltünk és estére ugyanoda értünk vissza, ahonnét elindultunk, mert az oroszok nem ismerték itt ki magukat. Végre mégiscsak Kijevbe értünk...

Itt a cseh légionáriusok voltak az urak. Amíg itt tartózkodtunk, számtalanszor tanújelét adták magyargyűlöletüknek. Két hétig voltunk ebben a városban, a legkoszosabb barakkokban, A tetvek, a poloskák és a svábok éjjel-nappal gyötörtek bennünket.

Egy napon aztán különválogatták a tiszteket és a legénységet. Tudtuk, hogy munkára visznek bennünket valahová Szibériába. Ingyen nem fogyaszthattuk az orosz állam kenyerét. Megtudtam, hogy minden négy fogoly tiszt vihet magával egy tisztiszolgát... Mert a tiszt még fogságban is tiszt! A Pesti Hírlap szerkesztőjének fia, Ludvig Kálmán szólított meg:

- Nem jönne el velünk tisztiszolgának?

Nem sokáig törtem a fejem, bólintottam:

- Elmegyek, ha lehet!

Csakhogy a fogolytábor őrsége nem engedett ki, mert már számfeletti voltam. A szögcsőröt túlsó oldaláról szólta vissza Ludvig:

– Bújjon át a kerítés alatt és jöjjön utánunk!

Így is történt. A nagy kapkodásban senki nem vette észre, hogy én kutyamódra átkapartam magam a szögesdrót alatt. Sok ezer fogoly volt ebben a táborban és az örök csak a kapura figyeltek. Így aztán a tisztekkel utaztam egészen Habarovszkig.

A kínai határ közelében szinte ingyen lehetett vásárolni a parasztoktól, s így nagyon jól éltünk addig, amíg el nem fogyott a pénzünk. Azután másként „szerveztük meg” a bevásárlásainkat, megrakodtunk mindennel, és amikor a fizetésre került a sor, a tisztek kiabálni kezdtek:

– Gyorsan beszállni!... Gyorsan!... Azonnal indulunk tovább! –, s mi fizetés nélkül ugráltunk fel a vonatra. Nehogy azt higgyék, hogy ezt mi találtuk ki, éppen az orosz tisztek adták az ötletet... Soha nem felejttem el a következő esetet:

Egy alkalommal az előbbi módon akartunk „bevásárolni”! A vészkiáltás elhangzása után, alaposan megrakodva, fel akartam ugrani a vonatra, amikor egy fekete hajú, fekete szemű kisfiú magyarul rámkiáltott:

– Bácsi, maga nem fizetett!

Annyira meglepődtem, hogy mindent visszaadtam és még a megmaradt pénzem is a fiúcska markába nyomtam. Beszélgetni kezdtem az apjával. Éppen el akarta mondani, hogyan került ide, a kínai határ mellé, amikor a vonat valóban elindult, és nekem már rohannom kellett.

Krasznojarszkban már lecsett a hó...

Egy hatalmas kaszárnyába szállásoltak el bennünket. A tisztek ágyon, mi tisztiszolgák pedig priccsen aludtunk és a gyakran negyvenfokos hidegben csak egy-egy kínai köpennyel takaróztunk.

Minden négy tisztnek volt egy tisztiszolgája, s ennek aztán – szolgálatai fejében – havonta egy-egy rubelt adtak. A tisztiszolga söpört, rendbe tartotta gazdáik ágját, ruháját, bevásárolt nekik. Lassan hozzászoktunk ehhez az élethez, azaz, inkább beletörtünk. Mindenki keresett magának valami elfoglaltságot és jöhetett a nagy orosz tél...

Eljött a karácsony és szilveszter ünnepe is. Elhatároztuk, hogy megünnepeljük úgy, ahogyan lehet. S ez nem is volt olyan nehéz, hiszen a tábor kantinejében volt minden: csupa amerikai áru... Volt száz rubelem, s az egyik ór tizért egy egész zsák cigarettát hozott, kettőt még vissza is akart adni belőle.

Így készültünk fel az ünnepekre. Enni- és innivalónk volt bőven, a tisztek másort is készítettek, hiszen a legtöbbjük tanító volt.

Karácsony estéjén, a „lakoma” után a tisztek körülvettek, mert tudták, hogy gerencséri vagyok. Biztattak, beszéljek nekik babonáinkról, hiedelminkről, népszokásainkról. Szívesen ráálltam, hiszen szerettem a falumat.

Kint nagy pelyhekben hullott a hó, mi körülültük a dúsán megterített asztalt, és én mégis a falumat láttam, a zoboralji zsuppfedeles házikókat...

– A lányokról beszélj! – kurjantotta valamelyik tiszt, s ezen sem lepődtem meg, hiszen a nap tizenhat órájában legtöbbet a fehérrépről beszéltek, éjszaka meg róla álmodtak, a tiszturak. Belekezdtem a mondókámba:

– Karácsonyeste templomba megy a leány Gerencséren. A zsebkendőjében egy mákos pupácskát (mákos gubát) visz magával és ezt úgy teszi bele a szenteltvíztartóba, hogy senki ne vegye észre... Ha valaki meglátja, el-

kerüli őt a szeretője! Az éjfélel mise után, a templomból kijövet, a lányok meghúzogatják a harang kötelét is, hogy „híresek” legyenek... De hát ez csak amolyan babona, már nálunk is kevesen hisznek benne... Inkább csak úgy, szórakozásból csinálják.

– Nem baj, csak mondd tovább! – biztattak a tiszték.

– Hát jó, én mondhatom akár holnap estig is... Szóval, nálunk az is szokásban van, hogy az eladó lány homlokát, mellét, meg a micsodáját megmézezik karácsonykor, hogy édeesebbek és kapósabbak legyenek...

Erre kitört a kacagás:

– Ne ugrass bennünket, te palóc!

– Ilyen mézespínájú fehérnépet én is elfogadnék most hirtelenében!...

– Az se lenne baj, ha szeplős lenne kissé!

– Az se, ha nagy lenne az orra!

– Még az se, ha bandzsítana!

– Vagy akkora púpja lenne, mint egy malomkő...

– Akármije lehetne, ha az sem hiányozna róla, ami a legfontosabb!...

Ízes, szép palócsággal folyik a szó Ánti bácsi ajkáról. Időnként megnedvesíti szép, fehér bajuszát egy kis törkölyvel. Közben bejött a lánya is, aki már nagymama, de azért, amikor a mézezésről beszélt az öreg, egészen elpirult:

– Dudu, miért mondassz el ilyen butaságokat?... Nem is tudom, hová néztek szégyenletemben...

Legszívesebben megkérdezném tőle: – Miért, még talán magát is megmézezték? De ilyent mégsem kérdezhetek egy nagymamától!...

Ánti bácsi nem hagyja magát:

– Ha nem mész ki azonnal, még azt is elmondom az uraknak, hogyan szögelte meg Marist a csősz!

– Jaj Istenem, maga vénségére megbolondult! – kapott fejéhez a leánya és kipördült a konyhába.

Az öreg megpödörte a bajuszát:

– Hol is hagytam abba?... Ja, a mézezésnél!... Szóval, ilyen vidám volt a karácsonyunk, meg a szilveszterünk is. Aztán jöttek megint a végtelenül hosszú hétköznapok. Egyik gazdám, Ludvig a világháború történetét írta, a többiek malmoztak, sakkoztak, bárány és farkast játszottak, vagy farigcsáltak valamit... De azért mindent tudtunk a világról, mert egy zászlós mindennap felolvasta nekünk az orosz újságokat. S egyik nap azt, hogy:

KITÖRT A FORRADALOM!

(Folytatása következő lapszámunkban.)

Tartalom

- 3. Finta József: Vallomás
- 4. Zsibói Béla: A rajztoll üzenete
- 9. Tandori Dezső: How To Play Blues Piano (vers)
- 12. Balázs Attila: A felkelő nap. . . (novella)

SZOMSZÉDSÁG ÉS KÖZÖSSÉG

- 22. Mezey László Miklós: Elfeledett kisebbség (tanulmány)
- 34. Szabó Péter: Nemzetiségek a magyar királyi honvédségben 1938–1943. I. (tanulmány)
- 42. Gécz János: Forगतókönyv, I–II. (vers)

VITA

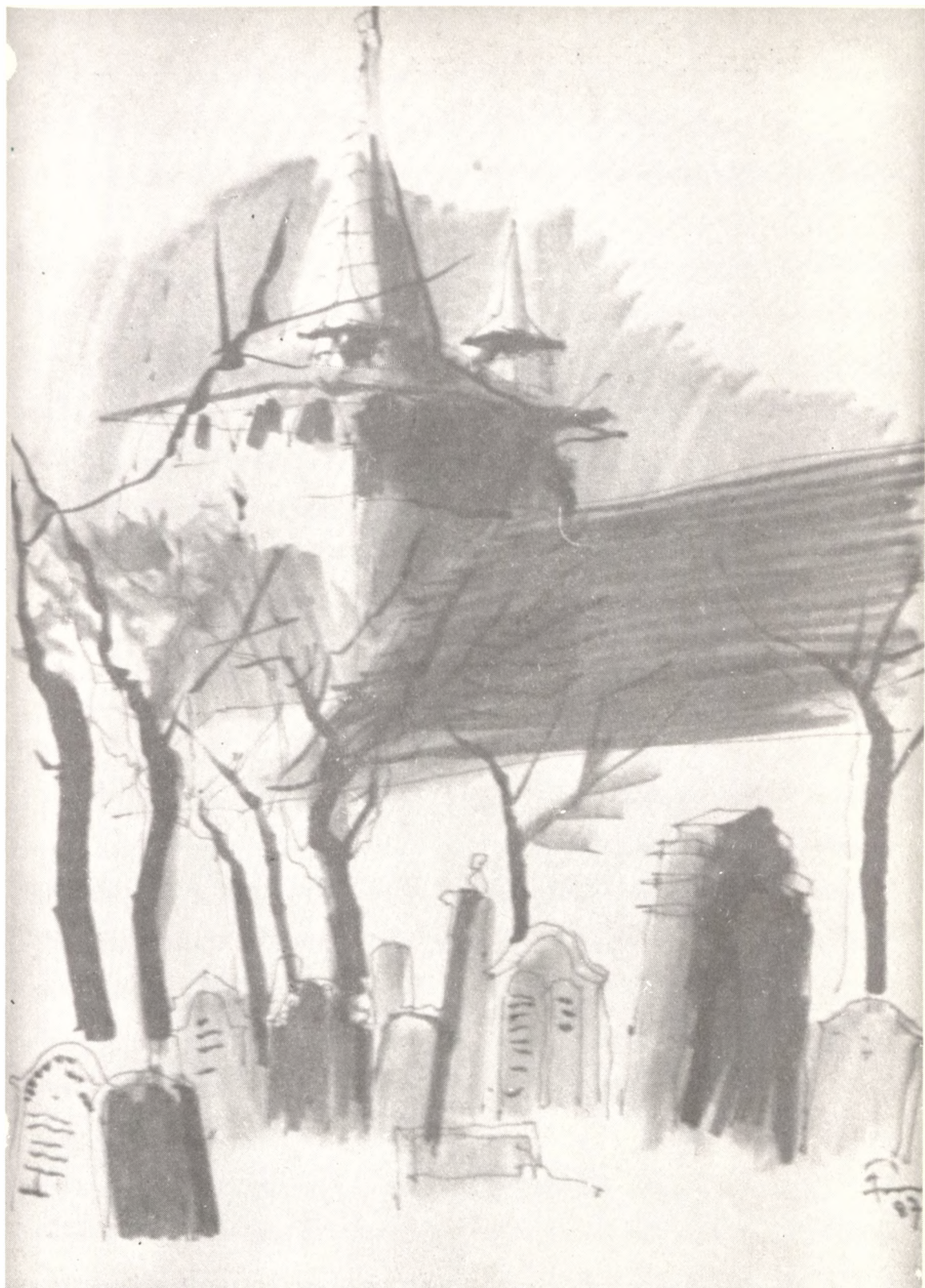
- 44. Endrődi Szabó Ernő: A „harctalan nemzedék”, avagy az üde nihilizmus apoteczisa (tanulmány)
- 54. Handó Péter versei
- 54. Penderik Tamás versei
- 55. Hidasi József: Rendhagyó ballada (vers)
- 56. Ferdinandy György: A befogadás után (Palackposta, III.)

VALÓSÁGUNK

- 60. Andrassew Iván: Alullévők című sorozata
- 64. Gosztonyi Péter: A Magyar Kommunista Párt útja 1918–1945. I. (tanulmány)
- 77. Garamvölgyi Antal: Salgótarján a forradalomban, I. (emlékirat)

SZEMÉLYES TÖRTÉNELEM

- 82. N. László Endre: Egy palóc élete, I.

Ára: 25,- Ft

palócföld
TÁRSADALOMPOLITKAI, RODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 1989/6 XXIII

1990 -01- 0 4